

Херсонський державний університет
Національна спілка краєзнавців України
Херсонська обласна організація

Туризм і краєзнавство

Електронний науковий збірник

Випуск 1

Херсон
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Мохненко Андрій Сергійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон).

Заступники головного редактора:

Макієнко Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (Херсонський державний університет, Херсон);

Юрченко Віктор Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (Херсонський державний університет, Херсон).

Відповідальний секретар:

Сидорович Єгор Сергійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (Херсонський державний університет, Херсон).

Члени редакційної колегії:

Брич Василь Ярославович – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій (Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль);

Василевська Яніна Валентинівна – кандидат географічних наук (Херсон);

Ведмідь Надія Іванівна – доктор економічних наук, професор, декан факультету ресторанно-готельного та туристичного бізнесу (Київський національний торговельно-економічний університет, Київ);

Водотика Сергій Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології та методики викладання (Херсонський державний університет, Херсон);

Котовський Ігор Миколайович – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та екології (Херсонський державний університет, Херсон);

Пилипенко Ігор Олегович – доктор географічних наук, професор, декан факультету біології, географії та екології (Херсонський державний університет, Херсон);

Реент Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України (Національна академія наук України, Київ);

Сінкевич Євген Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси);

Тригуб Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики (Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв);

Шарко Віталій Володимирович – кандидат педагогічних наук (Херсон);

Яровий Вадим Федорович – доктор економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (Херсонський державний університет, Херсон).

Рецензенти:

Кочергін Ігор Олександрович – доктор історичних наук, голова Дніпропетровської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (Південно-східний відділ Українського інституту національної пам'яті, Дніпро);

Новак Наталія Петрівна – доктор економічних наук, начальник Новотроїцької ДПІ Генічеського управління ГУ ДФС у Херсонській області, АРК та м. Севастополі, доцент кафедри обліку і оподаткування (Херсонський державний аграрно-економічний університет, Херсон).

Затверджено рішенням вченої ради

Херсонського державного університету (від 28.09.2020 року, протокол №3)

та правління Херсонської обласної організації

Національної спілки краєзнавців України (від 30.09.2020 року, протокол №2)

Електронна сторінка видання: travel.ks.ua

Т 87 **Туризм і краєзнавство** : електронний науковий збірник : випуск 1. – Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С. 2020. – 96 с.

ISBN 978-617-7941-02-5 (електронне видання)

УДК 908:379.85(075.8)

ISBN 978-617-7941-02-5

© Херсонський державний університет, 2020

© Херсонська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, 2020

© ФОП Вишемирський В. С., 2020

ЗМІСТ

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ

<i>Машкова Ольга (Херсон).</i> Сучасний стан і перспективи використання туристичних ресурсів США	5
<i>Молікевич Роман (Херсон).</i> Нормування навантаження туристичної діяльності на природоохоронні території (на прикладі НПП «Олешківські піски») ...	11
<i>Пилипенко Ігор, Мальчикова Дар'я (Херсон).</i> Регіональний аналіз використання рекреаційного потенціалу регіонів України у сучасних геополітичних умовах	17

ЕКОНОМІКА ТА ТУРИЗМ

<i>Шарко Віталій, Ігоценко Ганна (Херсон).</i> Основні складові атрактивності туристичних продуктів Херсонщини	25
<i>Юрченко Віктор, Яровий Вадим (Херсон).</i> Особливості формування та реалізації інноваційного потенціалу туристичних підприємств регіону	31

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

<i>Подгайный Михаил (Херсон).</i> Днепр – Danargus: историко-фонетическое согласование звуковой оболочки гидронимов на основе подхода Готфрида Шрамма	39
<i>Сінкевич Євген (Черкаси).</i> Карна справа українських націоналістів на Херсонщині	53

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ОГЛЯДИ ДОКУМЕНТІВ

<i>Макієнко Олексій (Херсон).</i> Туристичний сервіс на Херсонщині початку ХХ ст. очима місцевих рекреантів	58
<i>Токаленко Павло (Херсон).</i> Події Першої російської революції за матеріалами Державного архіву Одеської області	64

ПРАКТИКА ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

<i>Дзюладзе Олена (Київ).</i> Створення історико-археологічного заповідника «Амадока» на Херсонщині та його перспективи як міжнародного туристичного об'єкта	77
---	----

Сидорович Єгор, Гордуз Анастасія (Херсон).
Пам'ятки козацької доби як екскурсійні об'єкти..... 82

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА, ІНФОРМАЦІЯ

Макієнко Олексій, Макієнко Наталя (Херсон).
Минуле і сьогодення села Чернобаївка через призму краєзнавчого
дослідження 86

Гончар Михайло (Каховка), Макієнко Олексій (Херсон).
ІІІ Всеукраїнська науково-практична краєзнавча конференція «Минуле
і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка» (м. Каховка, 14-15 вересня
2018 року)..... 89

НАШІ АВТОРИ 92

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ 94

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ

УДК 911.3:338.48 (73)

Ольга Машкова

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ США

У статті проведений SWOT-аналіз рекреаційного природокористування в США. Проаналізовані можливості застосування інформаційних технологій у туристичній індустрії країни. Надані рекомендації щодо підвищення ефективності використання туристичних ресурсів США.

Ключові слова: туристичні ресурси США, SWOT-аналіз, інформаційні технології, віртуальний туризм, маркетингова стратегія.

Машкова Ольга. Современное состояние и перспективы использования туристических ресурсов США.

В статье проведен SWOT-анализ рекреационного природопользования в США. Проанализированы возможности применения информационных технологий в туристической индустрии страны. Даны рекомендации по повышению эффективности использования туристических ресурсов США.

Ключевые слова: туристические ресурсы США, SWOT-анализ, информационные технологии, виртуальный туризм, маркетинговая стратегия.

Mashkova Olga. Current state and perspectives of use of USA tourism resources.

The article carried out the SWOT-analysis of recreational nature use in the USA. The possibilities of application of information technologies in the tourism industry of the country are analyzed. Provided recommendations for improving the use of US tourist resources.

Key words: USA tourist resources, SWOT-analysis, information technologies, virtual tourism, marketing strategy.

Постановка проблеми. Сполучені Штати Америки як незалежна держава існує лише понад 240 років. Унаслідок чого, а також, враховуючи особливості заселення Північної Америки, культурно-історична спадщина країни за глибиною й обсягом значно поступається країнам Європи та Азії. Однак підприємливі американці вміють піднести свої національні святині для іноземців на такий рівень, що іноді вони затьмарюють піраміди Єгипту чи римський Колізей.

Подорожувати країною можна цілий рік. У цій країні все створено і працює для людей. Цей туристичний напрямок вибирають туристи всіх вікових категорій і з різними цілями подорожі. Завдяки чому США стабільно займає 1-е місце в світі за доходами від міжнародного туризму (станом на 2015 рік – 204,5 млрд. \$) і 2-ге місце за кількістю міжнародних прибуттів – 77,5 млн. прибуттів у 2015 році, поступаючись лише Франції із показником 84,5 млн. осіб у відповідному році [3].

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням туристичних ресурсів займаються такі вітчизняні вчені: Бейдик О. О., Крачило М. П., Любіцева О. О., Мальська М. П., Масляк П.О., Смаль І. В., Стафійчук В. І., Топчієв О. Г. та ін [2, 4, 6].

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасного стану і окреслення перспектив використання рекреаційно-туристичних ресурсів США.

Виклад основного матеріалу. Нами був проведений SWOT-аналіз рекреаційного природокористування в США і отримані наступні результати.

Сильні сторони використання туристичних ресурсів США:

- 1) колосальна кількість і збереженість природних туристичних ресурсів;
- 2) високий економічний розвиток країни;

Провідна роль США у світовій економіці передбачає розвиток ділового туризму. Тут проходить безліч міжнародних конференцій, а в Нью-Йорку знаходиться штаб-квартира ООН. Але найголовніше: США – багата країна, а економічне благополуччя громадян має на увазі і великі витрати на туризм. Величезний внутрішній споживчий ринок країни – «вічний двигун» розвитку туристичної індустрії країни. При цьому американці мало подорожують за кордон. Лише 5% від всіх американських туристичних поїздок – закордонні, інші 95% відбуваються всередині країни [7];

3) постійне створення нових туристичних об'єктів (США є лідером за новаціями в туристичній індустрії світу), вміння створювати нові туристичні ресурси в непривабливих районах, переливання коштів до найприбутковіших галузей.

Американці знають, як змусити навіть далеких від історії людей відвідати історичну пам'ятку. Знаменитий винахід американців – тематичні парки – з успіхом застосовано і в сфері культурно-історичного туризму. США – країна з найвищою часткою всіляких парків розваг на душу населення в світі [1].

Характерною особливістю американської системи рекреації та туризму є постійне переливання коштів до найприбутковіших її галузей. В нинішній історичний період до них належить гральний бізнес. Наприклад, Лас-Вегас, збудований посеред пустелі штату Невада, є яскравим прикладом того, як за відповідних інвестицій, реклами, ідей тощо можна використовувати для відпочинку і розваг, здавалося б, непридатні для цього території.

- 4) вміння «виділятися», що дуже цінується в туризмі;

Будь-який американець не тільки громадянин США, мешканець певного штату і регіону, він ще й житель певного «локаліті» – просторової фації

суспільства, будь то його графство, містечко або міський район. Причому локальна самоідентифікація не менш важлива, ніж державна або регіональна. Не дивно, що американці всіляко прагнуть виділити своє місце проживання – створити йому певну славу. І, в тому числі, залучити туристів. Чи не кожне місто США з гордістю повідомляє, що воно «саме-саме» в США по якомусь параметру. Часто це пов'язано зі спеціалізацією місцевої промисловості. Якщо ж промислової спеціалізації не надається, то місто іноді знаходить досить дивні вирази власної винятковості. Багато міст намагаються щорічно проводити фестиваль або спортивний захід, які б привернули численних туристів і стали візитною карткою міста.

5) розвиненість і постійне вдосконалення туристичної інфраструктури.

Як результат – розвинена інфраструктура робить можливим організацію масштабних спортивних заходів, концертів і фестивалів, котрі приваблюють мільйони туристів з усього світу. Тільки за останні 25 років США 4 рази приймали Олімпійські ігри (літні 1984 і 1996 рр. і зимові 1980 і 2004 рр.), а в 1994 р. в країні проходив Чемпіонат світу з футболу.

6) відсутність мовного бар'єру (англійська мова є мовою міжнародного спілкування), політична стабільність, повага до інших культур і релігій;

7) існування туристичного ринку в умовах вільної конкуренції, а відповідно не має завищення цін.

США – країна, де про державне регулювання туристичної індустрії говорити майже не доводиться. Це відмінний приклад того, як добре налагоджена індустрія туризму знаходиться не в руках держави і навіть не під контролем декількох великих компаній, але під сильним впливом дрібного бізнесу. Близько 95% підприємств, що працюють у цій індустрії, відносяться до сфери малого підприємництва – це невеликі турагенства, сімейні мотелі, фірми з оренди автомобілів, сувенірні лавки, місцеві туроператори. Всього кількість таких підприємств перевищує 1 мільйон.

8) Сфера онлайн-продажів турів в США у 2014 року склала дві третини від загального продажу.

Слабкі сторони використання туристичних ресурсів США:

1) природні катаклізми. Наприклад, негативні наслідки руйнівних ураганів, що фіксують в США (мінімум 1000 торнадо на рік).

2) тероризм, війни та епідемії. Внаслідок жахливих терористичних актів у вересні 2001 р. іноземні туристи, які хотіли б відвідати США, довгий час побоюювалися їхати сюди. Так, поїздки багатих японців до країни скоротилися більш як на 20% [7].

3) Туристи з європейських країн, які звикли до невеликих відстаней, приїжджаючи до США, винаймають автомобілі і починають рухатися вглиб країни. Після кількох днів руху одноманітними Центральними рівнинами вони повертають назад і назавжди втрачають інтерес до Америки. Цю особливість обов'язково треба враховувати при організації подорожей для європейців.

4) Слабка координація розвитку туризму з боку федеральної влади починаючи з 1996 року, відсутність єдиної державної маркетингової компанії

для іноземних туристів. Основне звинувачення – урядовці обходять туризм при прийнятті бюджету, виділяючи на його розвиток украй мізерні кошти. У підсумку за обсягами коштів, затрачених на стимулювання туризму, США пропускають уперед Бермудські острови, Коста-Ріку, Малайзію і Туніс. Особливе занепокоєння це викликає в тих частинах США, де туризм є основною статтею доходу. Наприклад, Віргінські острови, що належать США, основним видом своєї діяльності вважають саме туризм, однак ні місцева влада, ні федеральна влада не вживають адекватних заходів з розвитку туристичного маркетингу. В результаті острова програють сусіднім дестинаціям Карибського басейну битву за американського туриста [5].

5) значна просторова диспропорція туристичних ресурсів і їх відвідувань;

б) зростання популярності і доступність нових глобальних напрямків, зокрема в Азії (Китай, Сянган, Макао).

Рекомендації щодо підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів США:

1) подальше вдосконалення застосування інформаційних технологій у туризмі.

Ми спробували замовити подорож на одному із американських сайтів, це дуже легко і зручно [13].

Одна з цікавих і проблемних сфер застосування інформаційних технологій у туризмі майбутнього – віртуальний туризм. Це різновид комп'ютерних онлайн-ігор, які нині, за деякими оцінками, використовують майже 300 млн. осіб, а доходи становлять декілька мільярдів доларів. Один з онлайн-світів, поширений останнім часом, – так зване «інше життя» (англ. «Second Life»). У такому світі діє віртуальна, причому абсолютно легальна, економіка. «Інше життя» не є грою в прямому значенні, це симулятор (замінник) реального життя, яким захоплюються нині 7 млн. осіб. У ньому немає цілей і завдань, встановлених «творцями» електронного світу. Учасники вільно керують своїми віртуальними персонажами в тривимірному просторі, подорожують, знайомляться, спілкуються з іншими мешканцями віртуального всесвіту. В «Іншому житті» є власна валюта – ліндени, яку можна обміняти на справжні гроші та навпаки. Гравцям доступна величезна кількість магазинів, готелів, турагенцій, барів, клубів на будь-який смак. Геймери можуть створювати нові ігрові предмети для продажу: від нової зовнішності до острова з готелями та пляжами. Кожен день в «Іншому житті» продають товарів та послуг, у тому числі туристичних, на загальну суму понад 400 тис. дол. США.

«Інше життя» надає значні можливості для віртуального туризму. Віртуальна подорож дає змогу детально ознайомитися з витворами мистецтва, що зберігаються у світових музеях, їх будівлями і усіма деталями (наприклад, американський музей «Олд Мастера Пікчер Галері» відображено з неймовірною правдоподібністю – окрім 750 витворів мистецтва, можна побачити ліплення на стелі і навіть кошики для сміття). Отже, віртуальні подорожі, готелі, музеї, острови тощо вже мають свою вартість та цінителів,

обсяги та чисельність яких зростатимуть, що є одним із прикладів новітніх підходів застосування інформаційних технологій у туризмі майбутнього [5].

Крім того на сайті www.virtualfreesites.com можна відвідати 300 найвизначніших музеїв світу [14].

2) Подальше створення нових туристичних ресурсів і впровадження інновацій.

У США пройшли успішні випробування капсули для «космічного туризму». Перший комерційний політ капсули був анонсований на 2017 рік. Vanguard являє собою модель в масштабі 1:10 капсули Voyager, яку «World View» планує використовувати для «космічних туристів». Компанія «World View» здійснила успішні випробування моделі стратосферної капсули, яка призначена для «космічного туризму». Під час випробувань стратосферна капсула Vanguard піднялася на висоту 30624 метрів за дві години, а потім спустилася назад на землю за допомогою парашута. Вартість квитка для польоту в стратосферу становить 75 тисяч доларів, а самим польотом капсули буде керувати пілот [8].

3) Поліпшення розвитку екологічного туризму на базі численних національних парків для нівелювання диспропорції використання рекреаційних ресурсів. Зокрема з цією метою був розроблений сайт – www.nps.gov, а також календар подій. Ми знаємо, що подієві ресурси збільшують потоки відвідування вже існуючих туристичних ресурсів.

4) реалізація Маркетингової Стратегії розвитку туристичних ресурсів, прийнятої у 2014 році (Marketing Strategies For Tourism Destinations. A Competitive Analysis) [12].

Метою стратегії є подальший розвиток туризму в США, зокрема збільшення прибуттів іноземних туристів до 100 млн. у 2021 році, а доходів від міжнародного туризму до 250 млрд. \$.

Впровадження і реалізація цієї стратегії частково вирішила нестачу туристичної національної рекламної компанії, створивши у 2009 році неприбуткову корпорацію – Бренд США – BRAND U.S.

Бренд США, який у 2009 році почав свої перші маркетингові зусилля для просування Сполучених Штатів на міжнародних ринках, включаючи створення веб-сайту www.visittheusa.com. В травні 2012 року рекламні зусилля почались в Канаді, Великобританії та Японії. Друга хвиля рекламних зусиль відбулась у Південній Кореї і Бразилії. У майбутньому бренд США планує проводити рекламні кампанії в інших країнах, у тому числі Австралії, Індії, Мексиці, Китаї, Аргентині та деяких європейських країнах. На сайті представлений календар міжнародних подій, в яких дана організація буде брати участь з метою просування туристичного продукту країни [11].

Відповідно до програми були забезпечені зручні інструменти та ресурси для планування поїздки для кінцевих користувачів, зокрема на сайтах федеральних установ, таких як www.recreation.gov [9] й www.amtraktoparks.com [10].

Відповідно до цієї стратегії значна увага приділяється подальшому вдосконаленню туристичної інфраструктури. Зокрема, вдалося зменшити час очікування реєстрації у десяти найбільш жвавих міжнародних аеропортах до менш ніж за однієї години для 94,7 % пасажирів.

Крім того значна увага приділяється спрощенню митного режиму. В даний час для більше ніж 60 % відвідувачів Сполучених Штатів не потрібна віза. Всім іншим міжнародним мандрівникам необхідно отримати візу, існує поняття багаторазової візи.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, можна підсумувати, що в США є всі умови для високого рівня розвитку галузі туризму. Стабільність рекреаційних потоків обумовлюється наявністю декількох чинників.

Перший чинник – соціально-економічний. Високорозвинута постіндустріальна держава з високим рівнем доходів населення.

Другий чинник – рекреаційно-ресурсний потенціал. Наявність обширних за площею унікальних природних об'єктів, що знаходяться під охороною держави й системи створених рекреаційних територій.

Третій чинник – інфраструктурний. У США створена найбільша у світі рекреаційна інфраструктура, що дозволяє задовольнити всілякі запити: готелі, мотелі, розвинена транспортна інфраструктура, величезна кількість об'єктів відпочину.

Список використаних джерел:

1. Александрова А. Ю. Тематические парки мира / А. Ю. Александрова, О. Н. Сединкина. Москва: КноРус, 2011. 208 с.
2. Бейдик О. О. Географія туризму : тлумачний словник термінів / О. О. Бейдик. Київ: ВПЦ «Київський університет», 1993. 56 с.
3. Звіт Всесвітньої туристичної організації ООН – 2015. URL: <http://mkt.unwto.org/en/publication/unwto-tourism-highlights-2015-edition>.
4. Любіцева О. О. Туристичне країнознавство : країни лідери туризму / О. О. Любіцева, В. К. Кіптенко, І. Г. Смирнов. Київ, 2008. 340 с.
5. Малиновська О. Ю. Інноваційні види туризму / О. Ю. Малиновська, А. І. Ісакова. URL: <http://www.google.com.ua/url>.
6. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу / І. В. Смаль. Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. 336 с.
7. Туристическая индустрия в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chel-att.ru/raznoe/turisticheskaya_industriya_v_ssha.
8. У США пройшли успішні випробування капсули для «космічного туризму». URL: http://dt.ua/TECHNOLOGIES/u-ssha-proyshli-uspishni-viprobuvannya-kapsuli-dlya-kosmichnogo-turizmu-189164_.html.
9. About Us. URL: <https://www.recreation.gov/welcome.do>.
10. City Guides & Walking Tours. URL: <https://www.amtrak.com/home>.
11. Events. URL: <http://www.thebrandusa.com/media-events/events>.
12. Marketing Strategies For Tourism Destinations. A Competitive Analysis. URL: <http://www.etc-corporate.org/reports/marketing-strategies-for-tourism-destinations-usa>.
13. North America. URL: <http://www.tours4fun.com/north-america-tours>.
14. Virtual Tours. URL: <http://www.virtualfreesites.com/museums.museums.html>.

НОРМУВАННЯ НАВАНТАЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ НПП «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ»)

У статті розглянуто проблематику визначення навантаження екскурсійно-туристичної діяльності на зони регульованої рекреації природоохоронних об'єктів. Розкрито проблематику різних методик та підходів. Проведено зонування території Козачелазерської арени НПП «Олешківські піски» за допустимими навантаженнями на домінуючі ландшафтні структури.

Ключові слова: рекреаційне навантаження, природоохоронні території, Олешківські піски.

Роман Моликевич. Нормирование нагрузки туристической деятельности на природоохранные территории (на примере НПП «Олешковские пески»).

В статье рассмотрена проблематика определения нагрузки экскурсионно-туристической деятельности на зоны регулируемой рекреации природоохранных объектов. Раскрыто проблематику различных методик и подходов. Проведено зонирование территории Казачьелазерской арены НПП «Олешковские пески» по допустимыми нагрузками на доминирующие ландшафтные структуры.

Ключевые слова: рекреационная нагрузка, природоохранные территории, Олешковские пески.

Roman Molikeych. Regulation of capacity of tourist activity in natural environmental territories (at the example of NES "Oleshkivski pisky").

The article considers the problem of determining the load of excursion and tourism activity in the zones of regulated recreation of nature protection objects. The problems of different methods and approaches are revealed. The zoning of the territory of the Kozachelyagerskaya arena of the NPP "Oleshkivsky Sands" has been carried out for allowable loads on dominant landscape structures.

Key words: recreational load, nature protection territories, Oleshkovsky sands.

Постановка проблеми. Єдиного кадастру (банку норм) рекреаційних навантажень на ЛК, як і зводу методик нормування, досі не існує. Наявні довідники, посібники, методичні рекомендації часто не містять посилань на методи їх одержання, не є достатньо науково обґрунтованими, не мають регіональних коефіцієнтів використання. Як правило, відсутня екологічна експертиза норм навантажень на природні ландшафтні комплекси [1]. Слабо освоєний і світовий досвід нормування.

Існує ряд методик визначення рекреаційного навантаження на територію. Однак в Україні, крім Державних будівельних норм України 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», жодна з цих методик не має нормативного характеру і не обов'язкова для виконання.

Мета роботи: визначення навантаження екскурсійно-туристичної діяльності на зони регульованої рекреації природоохоронних об'єктів.

Норми рекреаційного навантаження залежать в основному від природних ландшафтів та сезону року. Найбільшу опірність на вплив рекреаційного навантаження мають приморські природні комплекси, найменшу – низовинні. Рекреаційне навантаження влітку є вищим, ніж зимою. Для різних природних комплексів рекреаційне навантаження зимою коливається від 20% для приморських до 80% для гірських територій відносно літнього періоду, що пов'язано із специфікою рекреаційної діяльності в різні сезони року [4].

Проаналізувавши існуючі методи визначення допустимого рекреаційного навантаження можна підсумувати, що загалом більшість методик орієнтовані на розрахунок впродовж тривалого періоду спостережень за ступенем зміни (дигресії) природних комплексів. Але дані методики не враховують того, що в процесі спостереження можливе порушення екологічного балансу, а це, в свою чергу, приведе до необоротних змін.

Територія національного природного парку «Олешківські піски» [5,7] є яскравим прикладом характерного елемента ландшафтної структури Нижньодніпровської терасово-дельтової області – піщаних арен, що являють собою масиви еолових піщаних горбів і дефляційних западин між ними [6]. Ландшафтні комплекси району представлені такими видами (рис. 1):

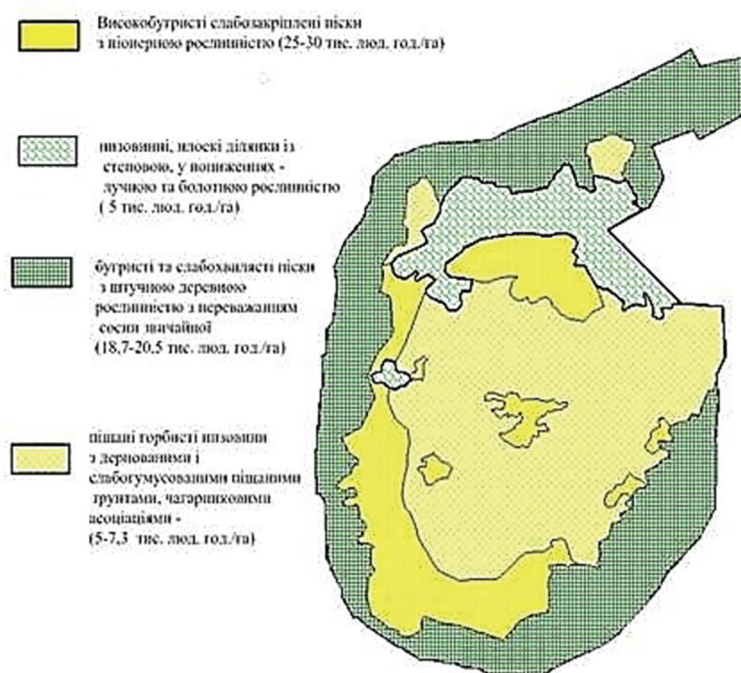

Рис 1. Ландшафти Козачелагерської ари Олешківських пісків та допустиме рекреаційне навантаження на них (картосхему укладено за результатами дослідження авторського колективу [2])

- 1) високобугристі слабозакріплені дегуміфіковані піски з окремими відслоненнями дефляційного характеру з піонерною рослинністю;
- 2) піщані горбисті низовини з дернованими і слабогумусованими піщаними ґрунтами, чагарниковими асоціаціями;
- 3) бугристі та слабохвилясті піски з штучною деревною рослинністю з переважанням сосни звичайної ;
- 4) низовинні, плоскі ділянки із степовою, у пониженнях – лучною та болотною рослинністю [3].

Оскільки на території НПП «Олешківські піски» поєднано декілька ландшафтних комплексів, то і рівень допустимого навантаження для них буде різний. Так, для території зайнятою сосною звичайною (бугристі та слабохвилясті піски з штучною деревною рослинністю з переважанням сосни звичайної) допустиме навантаження 30-40 тис. люд. год./га (сосна звичайна відноситься до малостійких порід). Але потрібно також врахувати товщину підстилки, яка коливається в межах 2-3 см. Цей показник зменшує допустиму місткість до 18,7-20,5 тис. люд. год./га. Отже, даний показник є граничним для даної території.

Для високобугристих слабозакріплених дегуміфікованих пісків з піонерною рослинністю допустиме навантаження 25-30 тис. люд. год./га, оскільки сильного ущільнення піщаного субстрату не спостерігається і піонерна рослинність досить розсіяна.

Для низовинних, плоских ділянок із степовою, у пониженнях – лучною та болотною рослинністю, допустиме навантаження в межах 5 тис. люд. год./га, оскільки домінуючі рослини мають високу стійкість до навантажень.

Територія піщаних горбистих низовин з дернованими і слабогумусованими піщаними ґрунтами та чагарниковими асоціаціями має допустиме навантаження 5-7,3 тис. люд. год./га, оскільки територія зайнята стійкою рослинністю та березовими насадженнями.

Але, оскільки туризм може здійснюватись як тимчасовий, так і стаціонарний, то допустимі навантаження можуть варіюватися у значних межах. Особливо це стосується туристичних маршрутів (стежок). Маршрути в будь-якому разі будуть пролягати через декілька природних комплексів, доцільно враховувати допустиме навантаження найменш стійкого ландшафту.

Одним з найважливіших аспектів є сезонність туризму. В літній сезон навантаження може значно збільшуватись, порівняно із зимовим періодом. Тому потрібно також розподілити можливі навантаження за сезонами. Наприклад, максимальна кількість годин для рекреації – 8760. Середнє допустиме навантаження для всієї території складе приблизно – 10-12 тис. люд. год./га, по розподілу за годинами це, приблизно, 1,15-1,35 люд./га за 1 годину – це максимальна пропускна здатність території.

Отже, територія НПП поєднує декілька ландшафтних комплексів, які мають різну ступінь допустимих навантажень – від 5 до 30 тис. люд. год./га.

За цими показниками можливо розрахувати рекреаційну ємкість території:

$$P\epsilon = (DPH * S) / T \quad (1)$$

РС – рекреаційна ємкість території (люд.);

ДРН – допустиме рекреаційне навантаження середнє для території (люд. год./га);

S – площа території (га);

T – час експлуатації за рік (год.).

$$РС = (12000 \text{ люд. год./га} * 8020.36 \text{ га}) / 8760 \text{ год.} = 10968 \text{ люд.}$$

Даний показник знаходиться в межах допустимих навантажень для рівнинних ландшафтних комплексів (таблиця 1): літо – 100 люд. / км²; зима – 40 люд. / км²; разом – 140 люд. / км². Площа території 80,2 км², тому:

$$РС = 140 \text{ люд. / км}^2 * 80,2 \text{ км}^2 = 11228 \text{ люд.}$$

Але оскільки при даній методиці навантаження проявляється як середньозважене для всієї території, то необхідно більш диференціювати показники для окремих ділянок. За методикою розробленою Державною службою заповідної справи Мінекоресурсів України максимальне рекреаційне навантаження на природні комплекси і об'єкти у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом природних ландшафтів для даної території повинно виглядати таким чином (таблиця 1).

У лісових ландшафтах переважає сухий тип лісорослинних умов (А0, А1, частково А2) стійкість якого відповідно 5-4. У нелісових ландшафтах переважають ксерофіти, стійкість яких також 5-4. Отже, загалом стійкість території до рекреаційного впливу досить низька.

Таблиця 1

Нормативи максимального рекреаційного навантаження на природні комплекси в залежності від стадії дигресії та ступеня стійкості

Тип ландшафту:	Ступінь стійкості	Максимальне рекреаційне навантаження в залежності від стадій дигресії, люд.-день/га				
		I	II	III	IV	V
— лісовий	1	17,2	13,7	7,8	4,2	1,7
	2	10,8	8,5	4,9	2,6	1,1
	3	5,4	4,3	2,4	1,3	0,5
	4	1,7	1,4	0,8	0,4	0,2
	5	0,9	0,7	0,4	0,2	0,1
— нелісовий	1	13,7	10,9	6,2	3,3	1,4
	2	8,6	6,8	3,9	2,1	0,9
	3	4,3	3,4	1,9	1,0	0,4

	4	1,4	1,1	0,6	0,3	0,1
	5	0,7	0,5	0,3	0,2	0,1

Що стосується дигресії, то лісові ділянки мають невисокі показники дигресії, малу площу стежок, тобто показник становить 1-2. У нелісових ландшафтах у зв'язку зі специфічністю території показники дигресії високі – 4-5. Особливостями території є значна антропогенна перетвореність (штучні лісові насадження), тому, ми вважаємо, що наявні методики оцінки рекреаційного навантаження на такий унікальний природний об'єкт повинні корегуватися та уточнюватися. Для ефективного збереження і відновлення ландшафтів показники відвідування повинні становити максимально 11000 відвідувачів в рік, з подальшим уточненням сезонних навантажень.

Висновки. Отже, в результаті проведеної роботи було проаналізовано різні методи розрахунку допустимого рекреаційного навантаження. Найбільш вдалим є метод розроблений УкрНДІЛГА, який дозволяє визначити допустиме навантаження шляхом аналізу природних компонентів, без довгого періоду спостережень. Саме цей метод ми застосували для даного об'єкта дослідження.

Визначено, що середнє значення рекреаційного навантаження для території – 10-12 тис. люд. год./га. Але враховуючи показники стійкості ландшафту та дигресії показники рекреаційної місткості території потрібно зменшити. Для ефективного відновлення і збереження ландшафту показники відвідування повинні становити не більше 11000 відвідувачів в рік з урахуванням сезонних навантажень.

Список використаних джерел:

1. Malchykova, D.S. Environmental protection and spatial planning of eco-net strategies in regions with high level of anthropogenic transformation of geosystems / D.S. Malchykova, A. A. Ponomareva, R. S. Molikeyvych. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. Херсон, 2015. № 2. С. 92-107
2. Бойко М. Ф. Проектування національного природного парку «Олешківські піски»: сучасні підходи та критерії до його функціональне зонування / М. Ф. Бойко, Д. С. Мальчикова, І. І. Мойсієнко, І. О. Пилипенко, О. Є. Ходосовцев. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення* : [зб. наук. праць]. Херсон : ПП Вишемирський, 2009. С. 60-67.
3. Карнатовская М.Ю. Флора та рослинність Нижньодніпровських арен / М.Ю. Карнатовская. Автореф. дис. канд. біол. наук. Київ, 2006. 19 с.
4. Кравців В.С. *Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери* / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. Львів: НАН України. ІРД НАН України. 1999. 78 с.
5. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Херсонської області станом на 01.01.2008 р. Херсон: Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Херсонській області, 2008.
6. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. Киев: Наукова думка, 1986. 218 с.

7. Ходосовцев О.Є. Концепція створення національного природного парку «Олешківські піски» / О.Є. Ходосовцев , М.Ф. Бойко, І.І. Мойсієнко, І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова, З.В. Селюнина , Р.П. Мельник. *II Відкритий з'їзд фітобіологів Херсонщини (Херсон, 15 травня 2008 р.)*. Збірник тез доповідей (Відп. ред. М.Ф.Бойко). Херсон: Айлант, 2008. С. 43-44.

УДК 911.7

Ігор Пилипенко
Дар'я Мальчикова

РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто ефективність використання рекреаційного потенціалу регіонів України, проаналізовано просторову диференціацію соціально-географічних, природних, природно-антропогенних, архітектурно-історичних, інфраструктурних, подієвих та біосоціальних ресурсів. Запропоновано критерій оцінки ефективності використання рекреаційного потенціалу регіонів на основі рейтингових позицій. Встановлено диспропорції між наявними ресурсами та кількістю туристів. Охарактеризовано вплив бойових дій на Сході України, анексії Криму та економічної кризи на розвиток туризму.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, регіони України, ефективність використання, типізація, туристичні підприємства.

Пилипенко Ігорь, Мальчикова Дарья. Региональный анализ использования рекреационного потенциала регионов Украины в современных геополитических условиях

В статье рассмотрено эффективность использования рекреационного потенциала регионов Украины, проанализировано пространственную дифференциацию социально-географических, природных, природно-антропогенных, архитектурно-исторических, инфраструктурных, событийных та биосоциальных ресурсов. Предложен критерий оценки эффективности использования рекреационного потенциала регионов на основе рейтинговых позиций. Выявлены диспропорции между имеющимися ресурсами количеством туристов. Охарактеризовано влияние боевых действий на Востоке Украины, аннексии Крыма и экономического кризиса на развитие туризма.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, регионы Украины, эффективность использования, типизация, туристические предприятия.

Pilipenko Igor, Malchykova Daria. Analysis of the Ukrainian regions recreational potential usage in modern geopolitical conditions

The article considers the efficiency of the recreational potential of the regions of Ukraine, analyzed the potential tourist resources of Ukraine, space differentiation of socio-geographical, natural, natural-anthropogenic, architectural - historical, infrastructure, event and bio-social resources. A criterion for evaluating the effectiveness of the use of the recreational potential of the regions on the basis of rating positions was proposed. An imbalance between available resources in tourism

was identified. The article describes the influence of hostilities in eastern Ukraine, Crimea annexation and economic crisis on the development of tourism.

Keywords: recreational resources, the regions of Ukraine, the efficiency of use, typization, tourist enterprises.

Постановка проблеми. В сучасній економіці світу та регіонів постійно зростає значення туристичної сфери, основою для розвитку якої є рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси як складова потенціалу території відрізняються особливою складністю для аналізу та параметризації. Особливості цієї процедури зумовлені полікритеріальністю оцінки ресурсів, різноваріантним поєднанням природних і антропогенних складових, кон'юнктурним впливом, сильним суб'єктивізмом в оцінках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Україна володіє багатими і різноманітними рекреаційними ресурсами, які мають суттєву просторову диференціацію. О. Бейдик [1] провів рейтингове ресурсно-рекреаційне групування регіонів України на основі детального аналізу наявних рекреаційних ресурсів різної генези. Проведене дослідження, на нашу думку, стає такою ж енциклопедією з рекреаційного ресурсознавства, як і фундаментальні праці з природно-ресурсного потенціалу території М.Г. Ігнатенка та В.П. Руденка [2, 3].

Метою дослідження став регіональний аналіз забезпеченості рекреаційними ресурсами і ефективності використання рекреаційного потенціалу регіонів України у сучасних геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. За О. Бейдиком (2001), адміністративні одиниці України за рейтинговим ресурсно-рекреаційним районуванням формують 5 таксонів, із значними відмінами у показниках забезпеченості даними ресурсами та їх видами.

Першу групу одноосібно формує АР Крим, з надзвичайно високими показниками у більшості складових рекреаційних ресурсів. Унікальність (для помірно-континентальної України, СНД та Європи) природних ресурсів та їх різноманіття на обмеженій території, багатство полікультурної історії регіону забезпечило такі високі показники у рекреаційних рейтингах.

Другу групу регіонів України складають Вінницька, Київська, Львівська, Одеська області, які зайняли свої провідні місця за рахунок поєднання, перш за все, антропогенних та природних складових рекреаційного потенціалу.

До третьої групи О. Бейдик (2001) відносить Івано-Франківську і Чернігівську області, багаті як на історико-культурні, так і природні рекреаційні об'єкти.

Четверта група, доволі чисельна, характеризується різноманітністю умов та історичними подіями, що сформували рекреаційний потенціал. Її склад: Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області.

П'яту групу утворюють Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська області з найнижчими рейтинговими показниками.

Досвід регіонального аналізу ефективності використання рекреаційного потенціалу регіонами України (Пилипенко І.О., 2010) також засвідчив суттєві просторові відмінності ефективності використання рекреаційних ресурсів і навантаженні на них. Відповідно до запропонованої методики [4], найбільшу ефективність продемонстрували адміністративні одиниці, що формують Донецький та Придніпровські райони, а саме: Донецька, Запорізька, Дніпропетровська та Луганська області (рис. 1.). Таким чином, найбільше навантаження на рекреаційні ресурси спостерігалось в найбільш урбанізованих та густонаселених регіонах країни.

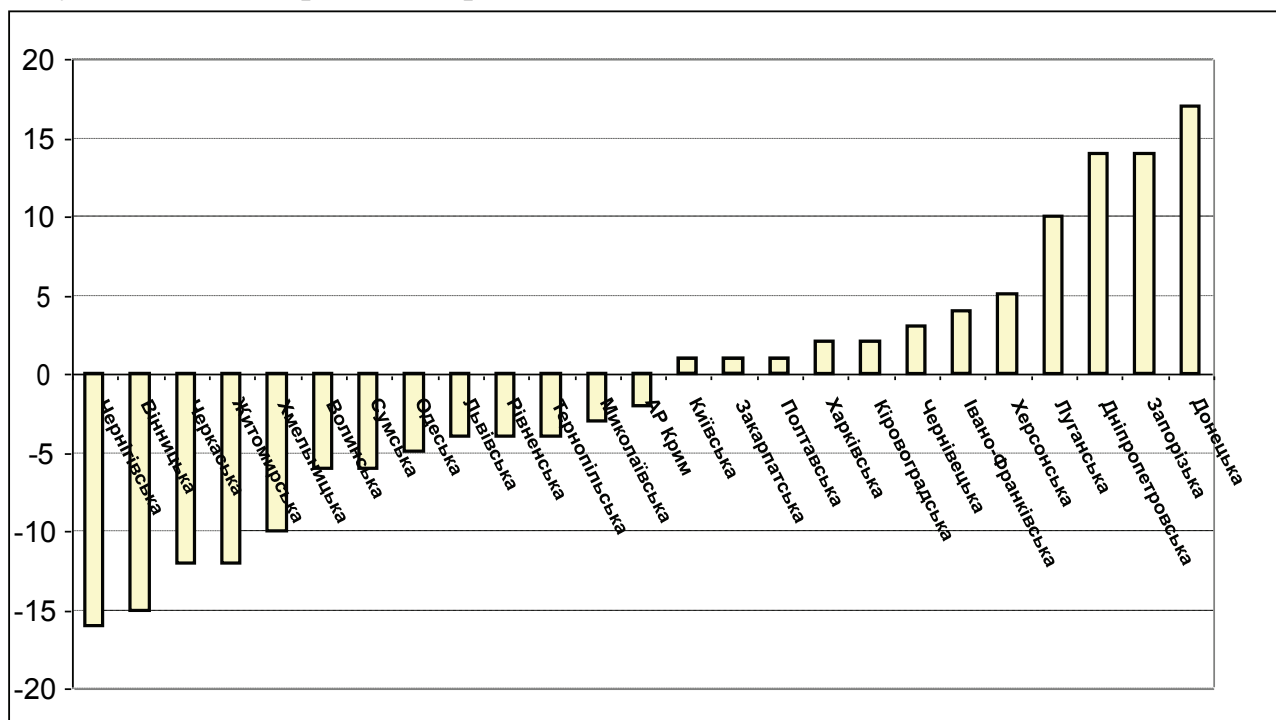

Рис. 1. Діаграма розподілу адміністративних одиниць України за рівнем невідповідності потенціалу кількості рекреантів (ранжовані дані).

Нерівномірність використання рекреаційного потенціалу пов'язана перш за все, на наш погляд, впливом споживацького фактору в умовах відносної обмеженості ресурсу.

Загалом просторова диференціація ефективності використання рекреаційних ресурсів представлена на рис. 2.

Найбільша від'ємна невідповідність кількості туристів наявним рекреаційним ресурсам спостерігається в Чернігівській та Вінницькій областях, які за потенціалом ресурсів знаходяться у високих 2-й та 3-й групах за О. Бейдиком. Також поряд з ними за нереалізованістю потенціалу знаходяться Житомирська та Черкаська області, які разом з попередніми двома одиницями формують майже кільце навколо лідера за кількістю туристів в Україні – столиці, місті Києві.

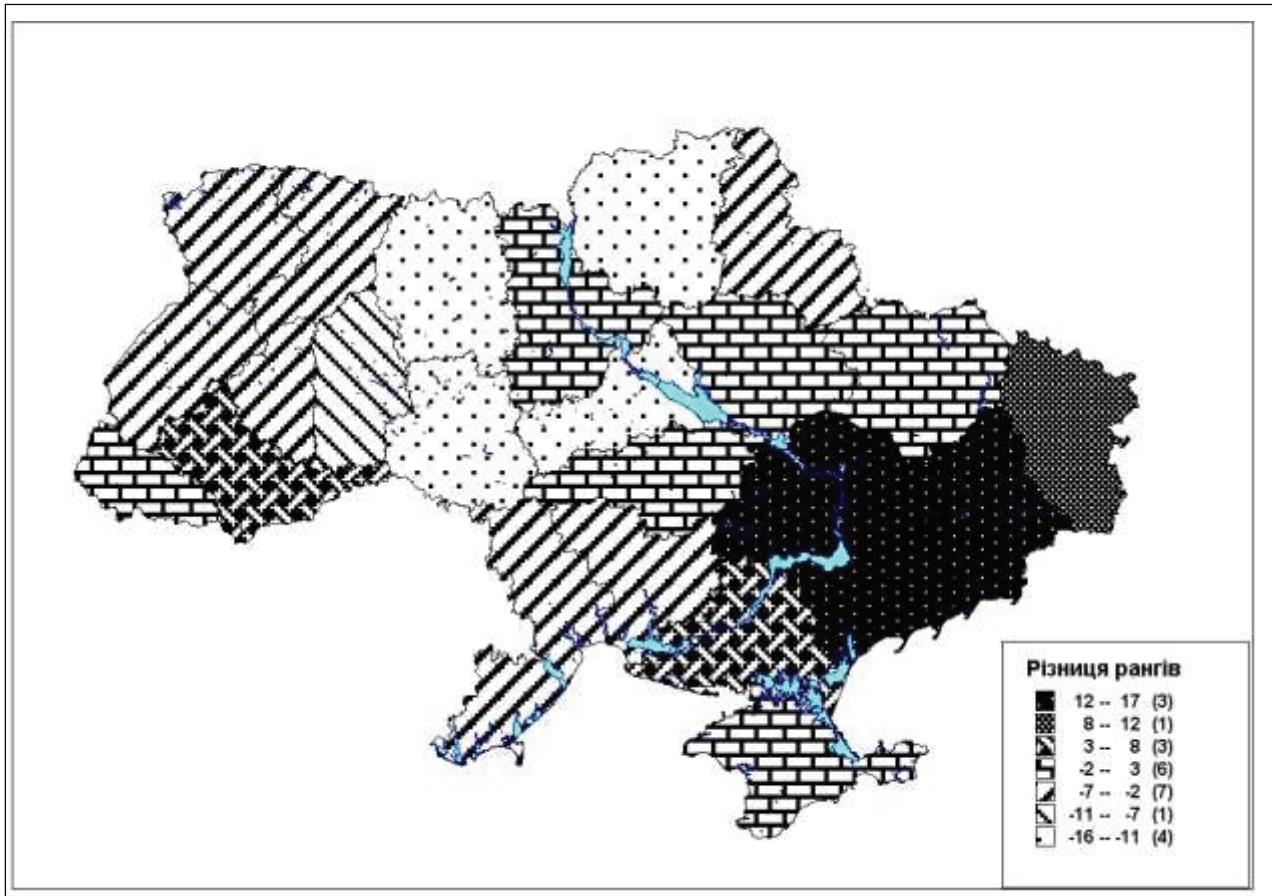

Рис. 2. Ефективність використання рекреаційного потенціалу адміністративних одиниць України.

Загалом, проаналізувавши результати регіонального аналізу ефективності використання рекреаційних ресурсів, можна зробити такі висновки:

- наявність рекреаційних ресурсів – лише передумова ефективної рекреаційної сфери, критерієм якої є кількість туристів;
- в цілому, простежується дві тенденції щодо розподілу кількості туристів, їх переважаючих потоків, а саме: перша – атрактивність регіонів з унікальними ресурсами або варіацій ресурсів (АР Крим, Івано-Франківська та Київська області), друга – формування потоків туристів в регіонах з високими показниками густоти та урбанізованості населення.

Оцінка рекреаційного потенціалу областей України (без Автономної республіки Крим, яка є абсолютним лідером за вартістю ресурсів), різноманітність його складових [1], дозволили провести туристичну рекреаційну типізацію регіонів за такими параметрами: природні, природно-антропогенні, суспільно-географічні, архітектурно-історичні, інфраструктурні, подієві та біосоціальні туристичні ресурси.

До першого типу адміністративних одиниць увійшли такі, що характеризуються високим рівнем забезпечення туристичних ресурсів, часто саме ці регіони займають провідні позиції за окремими складовими туристичного потенціалу. Різноманіття туристичних ресурсів та їх просторова

диференціація дозволяють виділити два підтипи областей. До складу першого підтипу увійшли: Чернівецька, Хмельницька, Львівська, Одеська, Київська (разом з Києвом), Івано-Франківська та Закарпатська області. Для областей цього підтипу характерним є надвисокі рейтингові показники забезпеченості туристичними ресурсами, від 1 (Львівська область) до 7 (Хмельницька).

Другий підтип регіонів з високими показниками туристичних ресурсів сформувався у складі Вінницької, Волинської, Харківської, Тернопільської, Черкаської, Рівненської та Чернігівської областей. Маючи високі показники забезпечення суспільно-географічними і природними туристичними ресурсами, ці регіони відстають від областей першого підтипу меншими значеннями архітектурно-історичних, біосоціальних та подієвих ресурсів. Рейтинги туристичного забезпечення коливаються від 8 (Волинська область) до 14 – Харківська область.

10 регіонів України відрізняються невисокими показниками забезпечення туристичними ресурсами, що дозволяє нам виділити їх в окремий тип. З найгіршими показниками сформувався підтип у складі трьох областей: Луганська, Донецька та Кіровоградська області. Вони відрізняються найменшим рівнем туристичних ресурсів та займають аутсайдерські позиції – 24, 23 та 22 місце.

Другий підтип формують 7 областей, для яких притаманним є високе забезпечення окремими видами туристичних ресурсів, що зменшує ефективність розвитку туристичної галузі. Це Житомирська, Полтавська, Сумська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська та Миколаївська області. Рангові показники забезпечення туристичними ресурсами коливаються від 15 (Сумська область) до 21 (Миколаївська). В той же час, слід відзначити, що за окремими показниками ці області займають високі позиції. Так, за природно-антропогенними туристичними ресурсами Запорізька область входить в трійку лідерів, а Херсонська область взагалі має найкращий показник в Україні.

Війна за незалежність та територіальну цілісність в Україні, що розпочалася в 2014 році, безумовно негативно вплинула на всі сфери суспільства, та на туризм зокрема. Падіння валового внутрішнього продукту, девальвація гривні суттєво вплинули на показники розвитку туристичної галузі, скоротивши потоки туристів. Якщо номінально скорочення доходів всіх суб'єктів туристичної діяльності скоротилось в незначних обсягах (з 5,676 млрд. гривень у 2013 році до 5,566 млрд. гривень у 2014 році, що складає 2%), то скорочення доходів у доларах США складає майже 240%.

Таке скорочення вплинуло на чисельність організацій, як надають туристичні послуги. Так, на 2013 рік в Україні було зареєстровано 2586 юридичних осіб туристичної галузі, на 2014 рік їх чисельність скоротилась на 15% і склала 2198. Військові дії на Сході України найбільш вразили туристичні установи Донецької та Луганської областей, де їх скорочення склало 68% та 83% відповідно.

За результатами діяльності суб'єктів туристичного бізнесу методом кластерного аналізу нами було проведено типізацію регіонів України, яка представлена на рисунку 3.

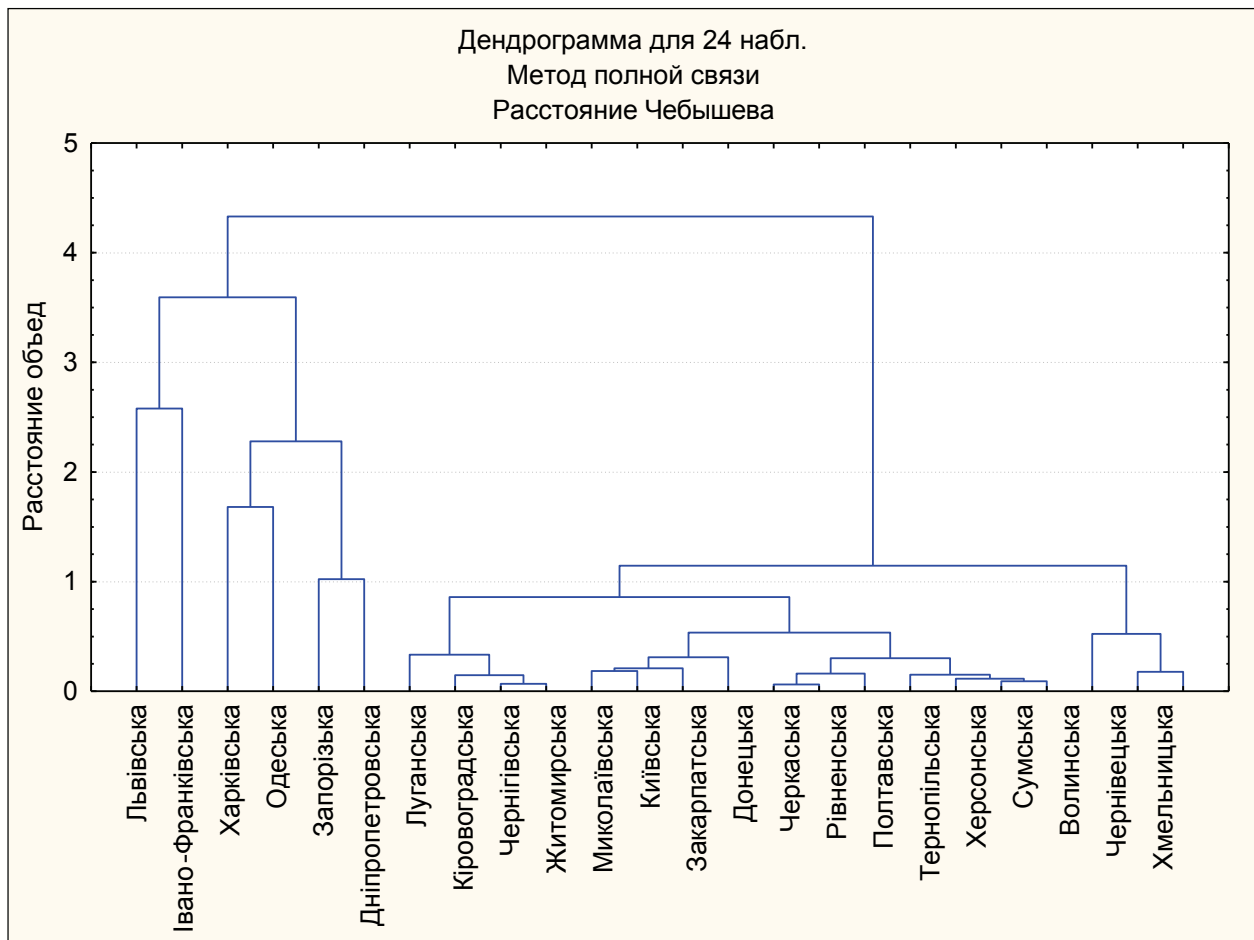

Рис. 3. Типізація областей України за показниками роботи суб'єктів туристичного бізнесу

Перший тип обласних регіонів України формують Львівська, Івано-Франківська, Харківська, Одеська, Запорізька та Дніпропетровська області. При чому, слід відзначити, що Запорізька область в цьому типі замінила Донецьку, яка, внаслідок війни, фактично втратила мережу суб'єктів туристичної діяльності. Туристичні підприємства областей першого типу, не дивлячись на кризові явища в галузі, зберігають лідерство за такими показниками як: загальна кількість підприємств галузі, рівень доходів, кількість обслужованих туристів та проданих турів. Серед факторів, які дозволяють цим областям демонструвати високі показники економічної діяльності, слід відзначити: висока чисельність і густота населення, наявність місцевих туристично-рекреаційних ресурсів, що мають загальнодержавне значення, зручне географічне положення та традиційність приморських і гірських напрямів відпочинку українців та громадян країн колишнього СРСР.

Другий тип формує чисельна група областей, яка має суттєву диференціацію, що дозволяє виділити декілька підтипів.

Перший підтип формують Луганська, Кіровоградська, Чернігівська та Житомирська області, які відрізняються найменшою кількістю суб'єктів туристичної діяльності, малими показниками продажів турів, малими обсягами доходів і кількістю обслугованих туристів. Значною мірою ці показники детерміновані військовими діями на Сході України (що притаманне Луганській області) та впливом сусідніх, потужних центрів туристичного бізнесу, таких як Київ, Дніпро та Одеса (для Кіровоградської, Чернігівської та Житомирської областей).

Другий підтип має у своєму складі Миколаївську, Київську, Закарпатську та Донецьку області. Для цього підтипу характерним є показники роботи суб'єктів туристичного бізнесу, які приблизно в двічі кращі за представників першого підтипу. Хоча, й вони залишаються низькими і значно гірші за регіонів-лідерів. Безумовно, таке становище з туристичним бізнесом в Донецькій області пов'язано з бойовими діями, які розділили Донецьку область лінією фронту.

Третій підтип сформувався у складі Черкаської, Рівненської, Полтавської, Тернопільської, Херсонської, Сумської і Волинської областей. Відрізняється невеликими за обсягом ринком туристичних послуг з низькими показниками доходів, але у зв'язку з малою чисельністю туристичних підприємств вони демонструють відносно непогані результати за відносними показниками роботи.

Четвертий підтип включає області з високим туристичним потенціалом, але з невисоким рівнем розвитку туристичного бізнесу. Відносні показники роботи туристичних підприємств областей кращій у виділеному підтипі, але він достатньо низький і значно поступається областям з першого типу.

В представленій типізації регіонів України відсутні окуповані Крим та Севастополь, а також ми свідомо виключили столицю України, місто Київ, оскільки показники розвитку туристичної сфери на порядки перебільшують середньо українські показники. Так, в Києві сконцентровано 50% суб'єктів туристичного бізнесу, які задекларували 88% доходів туристичної галузі України.

Висновки.

1. Україна володіє значним потенціалом туристичних ресурсів, які мають суттєву простору диференціацію і за своєю генезою представлені суспільно-географічними, природними, природно-антропогенними, архітектурно-історичними, інфраструктурними, біосоціальними та подієвими ресурсами.

2. Виділені дві групи регіонів України за рівнем забезпечення туристичними ресурсами, які типізовано за рівнем забезпечення та структурою ресурсів.

Група регіонів з високими показниками включає в себе 14 областей:

а) підгрупа з найвищими показниками забезпечення у складі Одеської, Київської (разом з містом Києвом), Львівської, Івано-Франківської,

Закарпатської, Хмельницької та Чернівецької областей; б) підгрупа з високими показниками у складі Вінницької, Волинської, Харківської, Тернопільської, Рівненської, Чернігівської.

Група регіонів з низькими показниками забезпечення туристичними ресурсами включає дві підгрупи у складі 10 областей: а) підгрупа з наднизькими показниками – Кіровоградська, Донецька і Луганська області; б) підгрупа з низькими показниками у складі Житомирської, Полтавської, Сумської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської і Запорізької областей. Слід відзначити, що окремі види туристичних ресурсів у регіонах цієї групи можуть демонструвати високі показники, але загальний рівень залишається доволі низьким.

3. Військові дії на Сході України, анексія Криму та економічна криза суттєво вплинула на розвиток туристичної діяльності, скоротивши доходи суб'єктів туристичної діяльності на 240% (у доларовому еквіваленті). Найбільших втрат зазнали Донецька та особливо Луганська область, де фактично втрачена мережа туристичних підприємств.

Список використаних джерел

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. 395 с.
2. Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко., В.П. Руденко. Львов: Вища школа, 1986. 164 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В.П. Руденко. К.: ВД «К.-М. Академія»; Чернівці: Зелена Буковина, 1999. 568 с.
4. Пилипенко І. О. Суспільно-географічний аналіз ефективності використання рекреаційного потенціалу регіонів України / І. О. Пилипенко. *Часопис соціально-економічної географії*. 2010. Вип. 9 (2). С. 61-64.

ЕКОНОМІКА ТА ТУРИЗМ

УДК 338.48

*Віталій Шарко
Ганна Ігощенко*

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ АТРАКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПРОДУКТІВ ХЕРСОНЩИНИ

Розглядаються питання атрактивності туристичних продуктів Херсонщини, їх раціонального використання і шляхи підвищення їх привабливості.

Ключові слова: туризм, атрактивність, туристичні продукти, етнонаціональний аспект, туристичні ресурси, рекреаційна привабливість.

Шарко Віталій, Ігощенко Анна. Основные составляющие аттрактивности туристических продуктов Херсонщины

Рассматриваются вопросы аттрактивности туристических продуктов Херсонщины, их рационального использования и пути повышения их привлекательности.

Ключевые слова: туризм, атрактивнсить, туристические продукты, этнонациональный аспект, туристические ресурсы, рекреационная привлекательность.

Sharko Vitaliy, Igoschenko Anna. The main components of the tourist product's attraction in Kherson region

The issues of tourist product's attraction in Kherson region, their rational use and ways to increase their attraction are considered.

Keywords: tourism, tourist products, ethno-national aspect, tourist resources, recreational attraction.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної сфери в нашій країні продовжує переживати перехідний період. Це поступальний процес відродження і розбудови галузі, активізація туристичної політики у регіонах. Слід зазначити, що адекватне і випереджаюче вирішення проблем – вже наявних і таких, що виникатимуть, сприятиме створенню ефективної туристичної інфраструктури та покращенню сервісного забезпечення туристів до рівня мінімальних світових вимог та стандартів.

Україна на новому етапі розвитку має стати конкурентоздатним партнером, зайняти гідне місце на мапі міжнародної рекреаційно-туристичної діяльності.

Потрібно враховувати, що на сучасному етапі з індустрією туризму тісно переплітається індустрія розваг та гостинності, створюючи нові привабливі туристичні дестинації. Ступінь задоволення якістю відпочинку та розваг, їх доступність для людини є індикатором його соціального становища, а для суспільства – показником розвитку економіки країни в цілому та її соціально-культурної сфери зокрема.

Атрактивні для туристів об'єкти розваг та інноваційні технології, що на них використовуються, допомагають просуванню туристичної дестинації в інших регіонах, за кордоном і створенню позитивного іміджу, тобто сприяють маркетингу туристичної дестинації [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання проблем привабливості туристичних продуктів країни та регіонів піднімали в наукових роботах такі вітчизняні вчені, як О.І. Артеменко, Г.В. Бакурова, О.О. Бейдик, М.Г. Бойко, Г.В. Ковалевський, О.В. Музиченко-Козловська, М.О. Омуш, О.О. Ястремська та інші.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у розкритті основоположних компонентів атрактивності туристичних продуктів Херсонщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття "атрактивність" визначається як привабливість [3]. З польського "atrakcyjny" – притягуючий, цікавий, такий, що зацікавлює [11]. За сучасного активного розвитку різних видів туризму у світі, для кожного регіону питання щодо приваблення до себе відвідувачів стало дуже важливим.

Рекреаційна привабливість території відображає наскільки цікавою є ця територія для туристів. Відповідно, потенціал рекреаційної привабливості показує максимальний рівень туристичних послуг, які можуть бути продані людям на цій території [1].

Соціокультурне значення привабливості туризму визначається сьогодні науковцями на різних методологічних засадах: через характеристику привабливості туризму як сфери діяльності з використанням системи економічних показників і соціогуманітарних характеристик туризму в окремій місцевості (туристській дестинації), параметри оцінювання споживачем (туристом, подорожуючим) вражень від туризму (рис. 1) [9].

Сьогодні туристська індустрія світу зазнає часи активного розвитку та формування нових привабливих напрямків. Паралельно з традиційними видами туризму набувають поширення усілякі нетрадиційні форми відпочинку та подорожей. Все більший вплив на сферу туризму робить поширення ідей екологізації життя. В більшості країн Європи заняття сільським туризмом заохочується на державному рівні. Не випадково тому в цих країнах частка екоподорожей складає більше 20% від усіх туристичних послуг, а темпи щорічного приросту досягають 30%. Так, у країнах ЄС близько 35% жителів

надають перевагу саме такому виду туризму, а кількість агросадиб сягає десятків тисяч.

Рис. 1. Туристична привабливість території країни [9].

Європейські туроператори не припиняють повторювати: туристу приїли морські пляжі, рибні ресторани, шум, фешенебельні лижні курорти. Зате змінити пильний мегаполіс на майже незайману природу, «поспілкуватися» з сільською живністю, проїнятися колоритом іноземної глибинки і спробувати свої сили в народних ремеслах – якраз те, що треба. За це в Європі готові платити, а так званий сільський, або зелений туризм вважається сьогодні одним із найбільш «рейтингових» [8].

Україна, як і інші розвинуті країни, розвиває кожну галузь своєї економіки і туризм є однією з важливих складових прибутку та розвитку країни. Тому підвищення привабливості та розширення туризму є невід'ємною складовою розвитку кожного регіону.

Ринок туристичних послуг в Україні знаходиться на стадії становлення, відтворюючи у своєму розвитку особливості реформування господарства та суспільних інституцій. Україна повинна брати позитивний досвід та рухатися належить у напрямку тих країн, де туризм як активний спосіб проведення дозвілля заохочувався державою, пропагувався та стимулювався шляхом соціалізації туристичних послуг, фактично ставши частиною способу життя населення [4, с. 79].

Територіальна структура рекреаційного комплексу України складається з багатьох ланок. Первинною ланкою цього комплексу є санаторії, пансіонати, будинки і бази відпочинку, туристичні бази. В Україні діє 45 курортів

загальнодержавного та міжнародного значення та 13 курортів місцевого значення. У країні є понад 400 санаторіїв, що можуть прийняти на лікування понад 600 тис. відпочиваючих, а також існує перелік з 265 територій, які резервуються для організації зон лікування, відпочинку й туризму [10].

Український етнос, що населяє Україну є одним з найчисельніших в Європі, другий у слов'янському світі. Загальна кількість етнічних українців сягає 40 млн. осіб. Проте, на території України проживають представники понад 130 національностей і народностей. Найбільшою етнічною спільнотою є українці (37,5 млн. осіб, або 77% від загального населення). Більш різноманітні за національним складом східні і південні області, менше – західні.

Слід зазначити, що переважна більшість населення України, незважаючи на національність, є водночас і великими патріотами нашої країни, і потенційними носіями національних традицій свого етносу. Саме тому врахування зв'язку етнонаціональної складової у розвитку та підвищенні атрактивності туристського регіону є надзвичайно важливим питанням.

Не є виключенням у цьому аспекті і Херсонська область, на території якої мають розвиток національні культури народів багатьох етнічних груп.

Херсонщина – це одна з областей України, яка займає територію 28 461 км² і є унікальною територією для туризму, відпочинку, оздоровлення та рекреації. Область розташована в степній зоні, омивається двома морями та має найрізноманітнішу інфраструктуру, яка робить її унікальною та неповторною.

Саме в цьому мальовничому куточку України кожен турист може знайти саме для себе те, що йому до душі. Адже саме на Херсонщині розташовані такі туристично-рекреаційні об'єкти як:

- екологічно чиста і неповторна дельта Дніпра – одні з найбільших у Європі плавневих комплексів міжнародного значення;
- найбільше в Україні водосховище за обсягом запасів прісної води – Каховське;
- найдовша піщана коса в світі – Арабатська стрілка;
- найбільший в Європі безлюдний острів – о. Джарилгач;
- єдина природна пустеля в Україні, один з найбільших у Європі піщаний масив – Олешківські піски;
- найбільший у світі рукотворний ліс – 100 тис. га.
- понад 70 розвіданих родовищ цілющих мінеральних бальнеологічних ресурсів, перспективних для використання (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, соляні озера).

Херсонщина пропонує своїм гостям та туристам не тільки екологічно чисті заповідні та природоохоронні території, але й більше 5 тис. об'єктів історико-культурної спадщини.

Чимало цікавих об'єктів соціально-культурної спадщини Півдня України знаходиться саме в Херсонській області, зокрема, в її центрі – м. Херсоні. З кінця XVIII ст. і дотепер збереглися фрагменти насипаних вручну валів фортеці і врізані в них монументальні Очаківські та Московські ворота, пороховий льох і великий будинок Арсеналу. На кріпосній території зберігся один з

найстаріших міських храмів (побудований на місці дерев'яної Михайлівської церкви) – Свято-Катеринівський собор і дзвіниця.

Найстарішим обеліском міста, що зберігся до наших часів, є пам'ятник на честь англійського громадського діяча, філантропа Дж. Говарда, який брав активну участь у боротьбі з епідемією тифу, заразився і помер 1790 р. у Херсоні.

З XIX ст. у місті зберігся ряд культових, громадських і житлових споруд. З культових виділяються Святодухівський кафедральний собор поч. XIX ст., Миколаївська церква, церква Святої Олександри (XIX ст.) і церква Різдва Богородиці (поч. XX ст.). З дореволюційних часів збереглися адміністративні будівлі, будинок бібліотеки, кілька житлових будинків, господарських будівель.

Серед культових споруд Херсонської області чи не найцікавішою є дерев'яна Введенська церква (1726 р.) (первісна назва – Воскресенська) у м. Берислав, де зберігається стародруковане Євангеліє 1695 р. Вона на півстоліття є старшою за Берислав – найрідкісніший випадок в історії української архітектури. Церква перевезена Дніпром із запорозької фортеці Переволочної (а за версією місцевих жителів – церква була змита весняною повінню і припливла по річці до міста) [2].

Так, розглядаючи етнографічну ситуацію на Херсонщині, не можна не звернути увагу на село Зміївка Бериславського району, яке знаходиться під пильною увагою шведського посольства в Україні і називають «маленькою Європою». Тут співіснують представники 15 національностей, серед яких – шведи та фіни, українці та німці, поляки та євреї, молдавани та білоруси.

Цікавим фактом історії цього села є те, що його першою назвою було Старошведське. Населяли його колоністи, які були відправлені на завойовані українські землі в 1781 р. після перемоги Росії у війні. Це були шведи, що проживали раніше на острові Даге (зараз о. Хійумаа, Естонія). Допомогали на новому місці шведам козаки, які жили неподалік [5].

Історія цього маленького села є наявним прикладом волі до життя та єдності народу. Сьогодні в Зміївці залишилось близько 200 шведів. Організоване товариство нащадків мешканців Старошведського, в місцевій школі факультативно викладають шведську мову, а для старшого покоління переселенців часто організуються екскурсійні поїздки до рідних місць. У 2001 р. село відвідала принцеса Швеції, а в 2008 році в рамках державного візиту село відвідав шведський монарх Карл XVI Густав і його дружина Сільвія. Король Швеції зустрівся з етнічними шведами та подарував місцевій лікарні діагностичне обладнання.

Населення села Зміївки дуже колоритне, адже кожна національність зберегла свої традиції та розмовляє на своїй мові. В селі є три храми – протестантський, православний Київського патріархату і греко-католицький, а природа села дуже мальовнича. Якщо хтось хоче відчути себе частиною етнографічної різноманітності, він неодмінно має відвідати це село, скуштувати національну кухню, відвідати храми, поспілкуватися з місцевим народом.

Проте для підвищення рівня туристичної привабливості нашого регіону

доцільно було б створити та запровадити окрему екскурсійну програму для молоді, що могла б навіть входити до шкільної програми. Головною метою таких екскурсій та туристичних мандрівок має стати ознайомлення дітей з історією країни, природи та народів України, посилення відчуття гордості за різноманіття національних культур держави і єдності народу.

Крім того, для підняття зацікавленості туристів, особливо підростаючого покоління, можна створити на території селища подібність музею під відкритим небом, де були б побудовані стародавні шведські, німецькі, фінські, українські селища з національними традиційними знаряддями праці та побуту. Тобто створити атмосферу минулого часу для відчуття всіх тонкощів етнонаціонального різноманіття, де доцільно проводити національні фестивалі народної кухні, танців, пісень, ярмарки з продажем національних костюмів минулого, дегустацією страв, які передаються із покоління в покоління.

Висновки. Таким чином, працюючи в напрямі розвитку туристичної галузі Херсонської області, зокрема внутрішнього туризму, слід звернути увагу на використання величезного потенціалу етнонаціональних культур регіону. Цей напрямок може стати досить дієвим інструментом у підвищенні атрактивності регіону, а також сприяти формуванню національної ідентичності та стати прикладом єдності народу України.

Список використаних джерел:

1. Артеменко О. Математичне моделювання рекреаційної привабливості території з використанням ієрархічної системи нечіткої логіки / О. Артеменко. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*: зб. наук.-техн. пр. Львів, 2011. Вип. 21. С. 345-352.
2. В'їзний туризм : навч. посіб. / П. Коваль, Н. Алешугіна, Г. Андреева та ін. Ніжин : Видавництво В.В. Лук'яненко, 2010. 304 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. 1440 с.
4. Гонтаржевська Л. Ринок туристичних послуг в Україні : навч. посіб. / Л. Гонтаржевська. Донецьк: Схід. вид. дім, 2008. 180 с.
5. Мандрівка Україною. URL: <http://www.travelua.com.ua/xersonshhina/berislavskij/zmi%D1%97vka.html>.
6. Міхо О. Перспективи використання об'єктів індустрії розваг для розвитку туризму / О. Міхо. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/miho4.htm.
7. Молодецький А. Значення фестивального туризму у розвитку міст та регіонів / А. Молодецький, А. Пташник. *Історія української географії*. 2012. Вип. 26. С. 113-118.
8. Олійник В. Туризм як «точка росту» сільських територій України / В. Олійник. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 235. С. 63-65.
9. Рахуба Є. Соціокультурне значення туризму/ Є. Рахуба. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2010. Вип. 16. Том II. С. 27-35.
10. Фоменко Н. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посіб. / Н. Фоменко. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
11. Słownik wyrazów obcych. PWN. Warszawa : Wyd-wo PWN. 828 s.

УДК 338.48.001.76

Віктор Юрченко
Вадим Яровий

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

У статті розглядаються особливості формування і використання інноваційного потенціалу туристичних підприємств в умовах сучасного розвитку ринку туристичних послуг. Визначено поняття "інноваційне середовище" та "інноваційний потенціал", як важливі складові якісно нового рівня розвитку туристичного ринку. Висвітлено результати експертно-оцінювального дослідження стану впровадження інновацій туристичними підприємствами регіону.

Ключові слова: інновації, інноваційне середовище, інноваційний потенціал, інноваційна діяльність, туристичні підприємства.

Юрченко Виктор, Яровой Вадим. Особенности формирования и реализации инновационного потенциала туристического предприятия региона.

В статье рассматриваются особенности формирования и использования инновационного потенциала туристических предприятий в условиях современного развития рынка туристических услуг. Определено понятие "инновационная среда" и "инновационный потенциал", как важные составляющие качественно нового уровня развития туристического рынка. Представлены результаты экспертно-оценочного исследования состояния внедрения инноваций туристическими предприятиями региона.

Ключевые слова: инновации, инновационная среда, инновационный потенциал, инновационная деятельность, туристические предприятия.

Yurchenko Viktor, Yaroviy Vadim. Peculiarities of forming and implementation of innovative potential of touristic enterprises of the region.

In the article features of formation and use of innovative potential of tourist enterprises in the conditions of modern development of the market of tourist services are considered. The term "innovative environment" and "innovative potential" are defined as important components of a qualitatively new level of development of the tourism market. The results of an expert-appraisal study of the state of introduction of innovations by tourism enterprises of the region are presented.

Key words: innovations, innovative environment, innovative potential, innovative activity, tourist enterprises.

Постановка проблеми. Значення інноваційної діяльності для ринку туристичних послуг у сучасних умовах господарювання постійно зростає, оскільки за останні роки підтверджується той факт, що ефективна діяльність

туристичних підприємств вимагає серйозних змін в інноваційній сфері. Інноваційний розвиток туристичних підприємств може здійснюватися насамперед через взаємодію складових внутрішнього середовища та наявного ресурсного потенціалу. Тому значення інноваційної діяльності для підприємств постійно зростає і стає фактором формування його інноваційного потенціалу, сприяє використанню нових конкурентоспроможних технологій та забезпечує його економічне зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційної діяльності в туристичному бізнесі розглядаються в роботах таких учених: В. Новікова, А. Глебової, М. Малахової, Н. Гуржій, Д. Ушакова, С. Ілляшенко, В. Кужель, Г. Михайліченко, К. Жураєвої, І. Балабанова, А. Дагаєва, А. Гуцол, О. Федорова, В. Колесова, Н. Кузнецова, С. Тягліва, В. Горбунова, Т. Фролової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість праць на сьогодні недостатньо дослідженими залишаються теоретичні і методичні підходи до вирішення задач покращення розвитку інноваційного середовища на ринку туристичних послуг.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей формування і реалізації інноваційного потенціалу туристичних підприємств в сучасних конкурентних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до специфіки функціонування ринку туристичних послуг інноваційний процес являє собою постійний та безперервний потік перетворення ідей у нові технології або їх окремі складові частини та доведення їх до використання безпосередньо з метою отримання якісно нового туристичного продукту. Інноваційне середовище є тією соціально-економічною сферою, що сприяє формуванню інноваційної політики та культури, виступає об'єктом інноваційної діяльності туристичних підприємств, забезпечує різноманітність економічних потреб та інтересів.

Так, наприклад, на думку Копитко В. інноваційне середовище – це процес стимулювання підприємств до технологічного оновлення виробництва, впровадження передових науково-технічних досягнень, створення конкурентоспроможних товарів та послуг [5].

Василенко В. підкреслює, що інноваційне середовище, формує цивілізовані ринкові відносини у сфері обігу об'єктів інтелектуальної власності, концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках науково-технічного розвитку, створення певних організаційно-правових умов для інноваційного підприємництва [1].

В системі формування розвитку інноваційного середовища туристичних підприємств важливе значення належить інноваційному потенціалу, який безумовно є стратегічним критерієм результативності і ефективності їх функціонування.

Турило А. вважає, що інноваційний потенціал підприємства – це міра готовності виконати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто міра готовності до реалізації проєкту або програми

інноваційних стратегічних змін. Інноваційна мета виступає як глобальна стратегія підприємства, як засіб досягнення нею більш високих цілей: отримання достатнього рівня прибутку в довгостроковій перспективі, збереження, а потім і підвищення конкурентоспроможності на ринку [7].

На думку Захарченко В. інноваційний потенціал підприємства це сукупність ресурсів, які безпосередньо беруть участь в інноваційному процесі, перебувають у взаємозв'язку факторів, що створюють необхідні умови для ефективного використання цих ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності і підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому [3].

В свою чергу Павленко І., досліджуючи структуру інноваційного потенціалу та здійснюючи оцінку стану його найважливіших складових, визначає інноваційний потенціал підприємства, як сукупність науково-технічних, технологічних, інфраструктурних, фінансових, правових, соціокультурних і інших можливостей для забезпечення сприйняття й реалізації нововведень, тобто одержання інновацій у туристичній сфері [6].

В підсумку, інноваційний потенціал має інтегрувати та базуватись на властивостях, які характеризують:

- загальне інноваційне середовище;
- інноваційний потенціал підприємства, що стимулює конкуренцію;
- взаємозв'язки між різними елементами інноваційної сфери;
- рівень інноваційної активності підприємства та результативність інноваційної діяльності.

Базуючись на цьому, всі ці складові визначають інноваційний потенціал підприємства як міру його готовності (можливостей) виконати завдання, які забезпечують досягнення поставлених цілей в інноваційній сфері, створення, освоєння та розповсюдження різного типу нововведень, реалізації інновацій в економічні результати.

Європейський досвід підтримки інновацій свідчить, що для формування системи ефективної взаємодії усіх суб'єктів інноваційної діяльності необхідно сформувати сучасну інфраструктуру підтримки інновацій. Саме відсутність такої системної інфраструктури є однією з основних перешкод на шляху до інноваційного розвитку туристичного ринку [2; 5].

Однак, потрібно відзначити, що в сучасних умовах деякі туристичні підприємства, або роблять спроби займатися інноваційною діяльністю, або ринкові умови спонукають їх до інноваційної діяльності. В проведеному аналізі зроблені акценти на конкретно-прикладні дослідження стану впровадження інновацій туристичними підприємствами регіону та з'ясування проблем, які стримують їх інноваційний розвиток.

Тому у цільову вибірку ми включили представників різних туристичних та екскурсійних підприємств, наукову сферу регіону, органи державної влади і місцевого самоврядування, які мають досвід у створенні інноваційної продукції та впровадженні інновацій.

Дане дослідження не є соціологічним опитуванням у повному розумінні цього слова, а має характер експертно-оцінювального аналізу.

Серед досліджуваних підприємств ми бачимо великий потенціал до інноваційного зростання і необхідність у розробці спеціальних програм активізації інноваційної діяльності (таблиця 1).

Таблиця 1

Зацікавленість туристичних підприємств у впровадженні інновацій

Зацікавленість	Питома вага респондентів, %
Так (зацікавлені)	55,9
Не знаю	32,5
Ні (не зацікавлені)	11,6

За даними таблиці 55,9% опитаних зацікавлені у впровадженні інновацій, що є значно вищим показником у порівнянні з питомою вагою підприємств, які впроваджували інновації. Це означає, що підприємства, які взяли участь у опитуванні є хорошими кандидатами до організації спільних пілотних інноваційних проектів. Також слід зазначити, що реалізація інноваційної стратегії на підприємствах останніми роками активізується, в результаті чого 22,3% досліджуваних підприємств витрачають на вдосконалення або створення інноваційного туристичного продукту більше 30% чистого прибутку.

Оцінюючи види ефектів від реалізації моделі інноваційного розвитку за їх значимістю відповідно до цілей кожного окремого суб'єкта господарювання на перші позиції поставили економічний (73,2%), організаційний (16,5%), часовий (5,1%), соціальний (3,7%), екологічний, біологічний (1,5%) (таблиця 2).

Таблиця 2

Основні пріоритети від здійснення інноваційної діяльності туристичними підприємствами

Ефект від інновацій	Питома вага респондентів, %
Економічний	73,2
Організаційний	16,5
Часовий	5,1
Соціальний	3,7
Екологічний	1,1
Біологічний	0,4

Як свідчать дані опитування, можна зробити висновок, що в більшості інноваційно-активних туристичних підприємств загальна результативність реалізації моделі інноваційного розвитку буде формуватися саме за рахунок показників прибутковості, економічної ефективності, пізнаваності бренду та формування власного організаційного сегменту ринку.

Досить вагомим фактором для формування інноваційних стратегій та розробки інноваційних проектів розвитку туристичних підприємств є набір інноваційних пропозицій, необхідних для їх реалізації (таблиця 3).

Аналіз даних таблиці свідчить, що техніко-економічні інноваційні пропозиції потрібні 48,5% підприємств, виведення на ринок нового продукту (послуги) 26,2%, організаційно-управлінські 25,3%, нічого не потрібно 4,9%.

Таблиця 3

Тип інноваційних пропозицій потрібних для туристичного підприємства

Інноваційні пропозиції	Питома вага респондентів, %
Вивести на ринок новий продукт (послугу)	48,5
Організаційно-управлінські	25,3
Техніко-економічні	26,2
Нічого не потрібно	4,9
Вкажіть конкретно інноваційне рішення, потрібне для підприємства	27,2

Запитання також передбачало варіант пропозиції конкретного інноваційного рішення, яке потрібне для туристичного підприємства. Цю опцію вибрало 27,2% опитаних, які вказали на такі потреби в інноваціях:

- виробничі (підвищення якості туристичного продукту (послуги); допомога у підготовці до реалізації та реконструкції підприємства; новітні досягнення у сфері маркетингу);

- організаційно-економічні (ціна, собівартість, рентабельність, прибуток; створення спілок представників туристичного бізнесу для освоєння нових видів діяльності; фінансування та оперативне управління для реалізації інноваційних проектів);

- соціальні (заробітна плата, зайнятість, підвищення кваліфікації);

- екологічні (охорона природи, створення екологічних туристичних стежок, маркування туристичних маршрутів і т. ін.).

Дані опитування відображають, що свій досвід впровадження інновацій 42,7% опитаних назвали позитивно-успішним, 47,5% розпочали впровадження інновації і не завершили, 14,6% не знайшли корисної пропозиції (таблиця 4).

Таблиця 4

Досвід впровадження інновацій туристичними підприємствами

Досвід впровадження інновацій	Питома вага респондентів, %
Позитивно-успішним	42,7
Впровадження інновацій розпочато і не завершено	14,6

Відмовилися від впровадження на етапі вивчення пропозиції	1,9
Не знайшли корисної пропозиції	14,6
Не плануємо впроваджувати	1,9
Інновація впроваджена без економічної вигоди	5,8

У цьому аспекті потребують додаткового уточнення відповіді про незавершене впровадження інновацій, чи це була невдала спроба впровадження, чи процес впровадження триває в даний момент, і тому ще не завершився.

Сьогодні можливості отримання інноваційної інформації є доволі широкими: від участі у виставках, ярмарках, конференціях, наукових симпозіумах до ознайомлення з монографічними джерелами, статтями в періодичних наукових виданнях та іншими джерелами інформації. Як правило, різні джерела з різним випередженням сигналізують про можливості інновацій, що є важливим при виборі найефективніших способів отримання інформації. Так, на етапі реалізації найдоцільнішим джерелом інформації буде ринковий попит, адже саме врахування вимог споживачів дасть змогу виявити ефективні рішення, що стосуються вдосконалення нововведення.

Особливу увагу слід звернути на забезпечення комунікативних контактів та усунення перешкод, що можуть виникнути на будь-якій з ланок інноваційного процесу. Такий підхід дасть змогу забезпечити широкий спектр володіння інформацією, що має першорядне значення. Про необхідність саме такого системного підходу свідчить те, що на перших двох етапах згідно з рішеннями ініціатора "губиться" від 40% до 60% ідей, а етапу реалізації досягають лише 18% від усіх ідей (таблиця 5).

Таблиця 5

Джерела та можливості очікування та отримання інноваційного рішення

Джерела	Питома вага респондентів, %
Преса (газети, журнали)	41,7
Центр науково-технічної інформації	29,1
Особисті контакти з розробниками	27,2
Виставка, ярмарок	60,2
Інтернет	38,8
НДІ, ВНЗ	10,6
Семінар, конференція	45,6
Власний досвід	3,8

За даними таблиці Інтернет та преса є найбільш доступними джерелами інформації для бізнесу, тому вони очікують там знайти потрібну інформацію. Звичайно, рекомендується активніше залучати пресу до поширення позитивних

прикладів впровадження інновацій. Ця діяльність може стати важливим фактором покращення інноваційної культури суспільства.

В сучасних умовах важливим аспектом ефективної економічної діяльності туристичних підприємств є джерела утримання та покращення своїх конкурентних позицій на туристичному ринку в умовах формування інноваційного середовища (таблиця 6).

Таблиця 6

Джерела за рахунок яких туристичні підприємства планують утримати свої конкурентні позиції

Джерела	Питома вага респондентів, %
Впровадження інновацій	54,41
Удосконалення менеджменту	42,6
Залучення кредитів	20,5
Налагодження контактів з владою	17,6
Підвищення кваліфікації персоналу	47
Залучення інвестицій	23,5
Економія ресурсів	39,7
Використання нових інформаційно-комунікаційних технологій	27,9
Інше	5,8

За даними таблиці більша половина опитаних (54,41%) планують опиратись на інновації. Основними напрямками утримання конкурентних позицій є також удосконалення менеджменту (42,6%), підвищення кваліфікації персоналу (47%), економія ресурсів (39,7%). Ці напрями відповідають основним засадам інноваційної політики на туристичному ринку Європейського Союзу та світу.

Такі співвідношення вказують на те, що підприємства і організації регіону, які дотичні до інноваційних процесів в туристичному бізнесі, достатньо професійно і зважено підходять до визначення основних шляхів покращення своєї діяльності. Ці результати є також базовими орієнтирами до напрямків здійснення основних заходів з підтримки інноваційних процесів.

Проведений експертно-оцінювальний аналіз тенденцій впровадження інновацій туристичними підприємствами дає змогу стверджувати, що проблеми інноваційної діяльності варто розглядати з позиції їх поділу на причинні і наслідкові. Критичний аналіз сутності виявлених проблем показав, що перша група охоплює такі проблеми, як некомпетентність керівників підприємств, брак кадрів відповідної кваліфікації; недостатність можливостей для реалізації стратегій інноваційної діяльності; наявність негативного впливу факторів зовнішнього середовища, зокрема правова неврегульованість тих чи інших аспектів інноваційної діяльності, фінансова нестабільність тощо. Своєю

чергою, до другої групи проблем належать несвоєчасність і неповнота виконання завдань, передбачених розробленими планами; неефективна організаційна структура управління; непослідовність і фрагментарність процесу стратегічного планування інновацій.

Висновки. На сучасному етапі розвитку туристичного ринку та з метою трансформації його на якісно новий рівень розвитку, необхідно суттєво розширювати та зміцнювати впроваджувальну сферу інноваційної діяльності, яка повинна виконувати з'єднувальну функцію між наукою, туристичним бізнесом, органами влади і місцевого самоврядування. Практичне застосування такої пропозиції в інноваційному розвитку туристичної сфери дозволить не тільки підвищити рівень конкурентоспроможності підприємства, але й оцінити доцільність впровадження нових видів туристичних продуктів та послуг.

Список використаних джерел:

1. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник. Вид. 3-є, вип. та доп. В.О. Василенко, В.Г. Шматько / За ред. В. О. Василенко. Київ: Центр навч. літер., 2005. 440 с.
2. Глебова А.О. Інноваційні технології в туристичній галузі / А.О. Глебова. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. №2 (8). С. 46-51.
3. Захарченко В.І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навч. посіб. / В.І. Захарченко, Н.М. Корсікова, М.М. Меркулов. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
4. Інноваційні технології в туризмі: Навчальний посібник / Укладач А. Гуцол. Северодонецьк: ПП «Поліграф-Сервіс», 2015. 343 с.
5. Копитко В. І. Проблеми розвитку інновацій на регіональному рівні в Україні / В.І. Копитко. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. №2. С. 67-72.
6. Павленко І. А. Економіка та організація інноваційної діяльності: навч. посіб. / І.А.Павленко. Вид. 2-ге. Київ: КНЕУ, 2006. 204 с.
7. Турило А. М. Теоретико-методологічні підходи щодо удосконалення визначення поняття "інноваційний потенціал підприємства" / А. М. Турило, М. В. Адаменко. *Вісник Криворізького національного університету*. 2012. Вип. 31. С. 289-292.

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

УДК 81-112:2

Михаил Подгайный

ДНЕПР – DANAPRUS: ИСТОРИКО-ФОНЕТИЧЕСКОЕ СОГЛАСОВАНИЕ ЗВУКОВОЙ ОБОЛОЧКИ ГИДРОНИМОВ. ПОДХОД Г. ШРАММА

В роботі представлена модель розвитку фонетичної оболонки назв ріки Дніпро від праформи до двох головних варіантів фіксації в джерелах. Модель відповідає методологічним вимогам, що викладені в роботах Готтфрида Шрамма. Відповідно до цих вимог, на базі засвідчених в джерелах форм гідроніма і найдавнішої прийнятої форми побудоване генеалогічне дерево проміжних форм, кожне з розгалужень якого відповідає факту мовного запозичення.

Ключові слова: ономастика, топоніміка, гідроніми, Дніпро, моделювання.

Подгайный Михаил. Днепр – Danaprus: историко-фонетическое согласование звуковой оболочки гидронимов. Подход Г. Шрамма

В работе представлена модель развития фонетической оболочки названия реки Днепр от праформы и до двух основных вариантов фиксации в источниках. Модель проработана «звук в звук» и отвечает методологическим требованиям, изложенным в работах Готтфрида Шрамма. В соответствии с этими требованиями на основании засвидетельствованных в источниках форм гидронима и древнейшей учтённой формы построено многочленное родословное древо промежуточных форм, каждое из разветвлений которого соответствует факту языкового заимствования.

Ключевые слова: ономастика, топонимика, гидронимы, Днепр, моделирование.

Pidgainy Mihail. Днепр – Danaprus: historical coordination of the phonetic envelope of hydronyms. G. Schramm's method

The article presents a model of the development of the phonetic envelope of the name of the Dnieper River from the preform and up to two main variants of fixations in the sources. The model meets the methodological requirements set forth in the works of Gottfried Schramm. In accordance with these requirements, on the basis of witnessed forms and the oldest registered form, a polynomial pedigree tree of intermediate hydronym forms is constructed.

Keywords: onomastica, toponymica, hydronyms, Dnieper, modeling.

Современное название реки Днепр впервые упоминается в памятниках письменности начиная с позднеантичного времени (IV в. н. э.); ранее река именовалась: др.-греч. *Βορυσθένης* (V в. до н. э.), лат. *Borysthenes*, *Oristhenis* и другие варианты [3, с. 14; 25, т. 1, с. 518; 27, с. 60, 66]. Известны две существенно различные по звуковому оформлению традиции фиксации этого названия:

- (1) позднеантичная греко-латинская: др.-греч. *Δάναπρις*; впервые в анонимном «Перипле Черного моря» (Peripl. Ponti Euxini) IV век н. э. и позднее; лат. *Danaprus* (вариант: *Danaper*); впервые в сочинении «Getica» готского историка Иордана (Иорнанда) VI век;
- (2) средневековая восточнославянская: др.-рус. *Дѣньпръ* (*Дѣнѣрѣ*); первые фиксации в «Повести временных лет» и «Новгородской первой летописи старшего извода» XII в.; восходят к началу древнерусского летописания (конец XI в.) и далее к эпохе славянской колонизации Поднепровья; современные восточнославянские формы (укр. *Дніпро*, рус. *Днепр*, бел. *Дняпро*) возводятся к древнерусской [27, с. 38];

См. обзоры вариантов фиксаций и источники номенклатуры [3, с. 14; 5, с. 55; 27, с. 38].

Отдельного упоминания заслуживают древнеисландские формы из Старшей Эдды, рассматриваемые как элементы переосмысленных готских идиом: «Каким было готское название Днепра (а по аналогии и Днестра) можно заключить на основе формул древнескандинавской поэтической традиции *á stoðim Danpar* и т. п., *Danr ok Danpr*, которые, по всей вероятности, воспроизводят готские образцы “на берегах Днепра”, “Дон и Днепр” [27, с. 61]. Реконструированная готская форма **Danapr-* соответствует позднеантичной традиции и, по-видимому, является её источником [27, с. 61, 87, 88, 121].

Выдающийся немецкий исследователь гидронимии Северного Причерноморья Готтфрид Шрамм в своей итоговой работе о названиях рек региона, давая обзор этимологий названия Днепра, подчеркнул тот факт, что все существовавшие на тот момент версии «не проработаны звук за звуком», игнорируют явную параллельность названий Днепра и Днестра (*Дѣньпръ* и *Дѣньстръ*, *Δάναπρις* и *Δάναστρις*, *Danaprus* /-er и *Danastrus* /-er), не дают объяснения вокализма славянской формы и, по существу, игнорируют проблему согласования позднеантичных и славянского вариантов [27, с. 38-41]. Наиболее детально проработанная в историко-фонетическом отношении этимологическая версия О. Н. Трубочёва [24, с. 216-218] подробно разобрана Г. Шраммом и аргументировано отведена: «... она не согласуется с наличными формами, потому что не предлагает никакого удовлетворительного объяснения для *-ѣ-* в обоих славянских гидронимах **Дѣнѣстръ* и **Дѣнѣрѣ* (предположение Трубочёва, будто для языка, из которого заимствовали славяне, был характерен переход *i > ea*, совершенно беспочвенно). Более того, она связывает название Днепра, которое во всех своих упоминаниях содержит *-р-*, с *Ибр* (река в бассейне Днепра – прим. М. П.), где присутствует *-b-*. < ... > И кто поверит, что

название такой гигантской реки как Днепр апеллирует к наименованию одного из его притоков?» [27, с. 41].

Собственная попытка Г. Шрамма решить данную проблему так же, по сути, закончилась неудачей. В первую очередь это касается типологически уникальной модели образования композитов **Dānowi-sros* ‘Днестр’ и **Dānowi-pros* ‘Днепр’ с «индексами *-sros* и *-pros*», якобы извлечёнными из названий Серета и Прута: «Если теперь попробовать дать перевод реконструированных нами образований, то получится нечто вроде “Серетский Дунай” и “Прутский Дунай” или “реки, текущие параллельно, подобно Серету и Пруту”» [27, с. 43]. Помимо того, что по признанию самого исследователя «такая гипотеза совершенно очевидно нарушает известные нам нормы древнеевропейской гидронимии» [27, с. 43], можно было бы ещё и указать на собственную аргументацию Г. Шрамма: кто поверит, что названия таких гигантских рек, как Днепр и Днестр, апеллируют к наименованиям притоков Прут и Серет (см. выше). Да и в плане объяснения вокализма гласного второго слога Г. Шрамм фактически признал неудачу: «Но почему же тогда в *Δάναστρις* и *Δάναπρις* мы видим *-a-* там, где, судя по слав. *Дьнѣстръ*, *Дьнѣпръ*, ожидался бы *-ai-* или *-awi-*, из которого здесь, вероятно, и развился *-ai-*? На этот вопрос, как мне кажется, нет однозначного ответа» [27, с. 38, 44].

В настоящей работе предлагается модель развития фонетической оболочки названия Днепра от праформы и до обоих вариантов фиксации в источниках. Модель проработана «звук в звук» и отвечает строжайшим методологическим требованиям Г. Шрамма, в соответствии с которыми на основании засвидетельствованных в источниках форм гидронима и древнейшей учтённой формы (праформы) строится многочленное «родословное древо» промежуточных форм, «каждое из разветвлений которого соответствует факту языкового заимствования»; при этом предполагается «максимально точное, насколько то позволяют источники, восстановление всей цепочки заимствований, последним звеном которой является рассматриваемый гидроним, а также хронологическое, пространственное и этническое приурочение этого и всех предшествующих звеньев» [27, с. 7, 14]. Речь идёт именно о методологии, предложенной Г. Шраммом, а не конкретных этимологических построениях исследователя. В более общем плане, безотносительно к конкретной этимологии, техника построения формальных моделей развития звуковой оболочки гидронимов в духе данного подхода, а так же схема верификации формальных моделей изложены в других работах автора [18; 19].

В настоящей работе в качестве праформы названий Днепра использовано двучленное образование **Dānowi-br-*. Компонент **Dānowi-* (праформу для названий Дона и Дуная [27, с. 25, 26]) Г. Шрамм привлекает для объяснения начального *Дьнь-* (< **Dānowi-*) в древнерусских названиях Днестра и Днепра: «“Трудному” *-ě-* в слав. *Дьнѣстръ*, *Дьнѣпръ*, который возник из *-ě-* или *-ai-*, до сих пор никто не мог подобрать толкового объяснения; все разом становится на свои места, если предположить, что *-ě-* < *-ai-* < *-awi-* < *-owi-*» [27, с. 41].

Гидрооснова **Dānowi-*, общая для названий Дуная, Дона, Днепра и Днестра, в настоящей работе рассматривается в соответствии с гипотезой Г. Ивэнэску как наследие доиндоевропейского субстрата [32, с. 125-137].

В качестве второго члена композита **Dānowi-br-* принята «средиземноморская» основа **-ber-* / **-br-* ‘вода, река’, к которой возводятся др.-греч. *Ἰβρος* ‘Эбро’, лат. *Tiberis* ‘Тибр’, др.-греч. *Ἰβρος* ‘Марица’, *Ἰβρα* ‘река в Среднем Поднепровье’ [3, с. 42-44; 14, с. 53; 15, с. 285, 417, 482].

Отношения между компонентами явно двучленного названия Днепра в литературе трактуются по-разному. Традиционной является версия А. И. Соболевского, поддержанная Т. Лер-Сплавинским и О. Н. Трубочёвым, в соответствии с которой гидроним объясняется как ‘ибрская река’ [30, вып. 5, с. 182; 27, с. 41]. Типологически более убедительна трактовка М. Фасмера названий Днестра и Днепра как «гибридных» образований в рамках модели «flumen + Flumen» по образцу исп. *Guadiana* (< араб. *‘waddi-* + ром. *Anas* [15, с. 98]) [3, с. 21].

Модель «flumen + Flumen» / «Flumen + flumen» предполагает разновозрастность компонентов композита **Dānowi-ber-*, что подтверждается и анализом частот соответствующих фонетических элементов в названиях крупных рек региона. Как установил в своё время Вл. Георгиев, устойчивость гидронимической системы существенно зависит от масштаба водных объектов: чем крупнее река, тем, как правило, более древнее её название [2, с. 71]. По Г. Шрамму, «гидронимия больших водоёмов является наиболее стабильной частью ономастикона и нужны совершенно особые обстоятельства (...), которые могли бы оправдать явление столь редкое, как переименование крупной европейской реки» [27, с. 40]. Компонент **Dānu-* / **Dānowi-* присутствует в названиях гораздо более крупных рек региона, чем **-ber-* / **-br-*, и, следовательно, является более древним. Так, в числе центральных водотоков четырёх крупнейших бассейнов Северного Причерноморья фонетический элемент *dVn* / *tVn* (без учёта различия по признаку звонкости / глухости взрывного согласного; V – произвольный гласный или нуль звука) имеется в названиях всех четырёх реки (Дон, Днепр, Днестр, Дунай), тогда как элемент *bVr* / *pVr* — только в названии одной реки (Днепр); т. е. *dVn* / *tVn* в этой масштабной категории рек обнаруживается в четыре раза чаще, чем *bVr* / *pVr*. В числе же восьми крупнейших притоков — первого и второго по длине — этих же бассейнов соотношение частот элементов в точности противоположное: *dVn* / *tVn* присутствует в одном (Северский Донец) случае из восьми, а *bVr* / *pVr* — в четырёх (реки: Хопёр, Припять, Збруч, Прут) случаях из восьми, т. е. — в четыре раза чаще. С дальнейшим уменьшением масштабов притоков частота обоих элементов во всех четырёх бассейнах падает практически до нуля, что в соответствии с наблюдением Вл. Георгиева само по себе указывает на глубокую древность гидронимов с *dVn* / *tVn* и *bVr* / *pVr* у крупных рек данных бассейнов; детальное математическое обоснование относительной хронологии компонентов составных гидронимов содержится в работе [17].

Как видно, анализ частот фонетических элементов макрогидронимии региона указывает на то, что исходная семантика композита **Dānowi-ber-* имеет вид ‘*Dānowi*-река’, а не ‘река-*Ibr-*’, как предполагал А. Стрыжак [5, с. 56]. Точно так же устроена праформа названия Днестра, явно параллельная рассматриваемому гидрониму: **Dānowi-str-* ‘*Dānowi*-река’ с этимологически прозрачной основой *str-*, образованной от и.-е. **ser-* / **sr-* ‘течь’ [16, с. 67, 68]. В таком случае, первый компонент **Dānowi-* является древнейшим названием Днепра; как и Дуная (лат. *Dānuvius* < кельт. **Dānovios* <...< и.-е. **Dānowios* [27, с. 25-27]), Дона (др.-греч. *Τάναϊς* < *ΤάναϜίς* <...< и.-е. **Dānowis* [27, с. 32]), Днестра (и.-е. **Dānowi-str-* от исходного **Dānowi-* ‘Днестр’) и, по-видимому, многих других рек западной части Евразии.

Таким образом, семантика **Dānowi-br-* в конечном итоге отвечает модели «Flumen + flumen» с разноязычными компонентами. К топонимическому ряду на **-ber-* / **-br-* помимо *Днепра* принадлежат, по-видимому, гидронимы *Хонёр* (genetiv. *Хонра*), *Прут* и *Збруч*; последние два – с древнеевропейским гидроформантом *-ant-* в постпозиции [33, с. 296].

Итог перебора возможных последовательностей языков и моделирования развития фонетической оболочки промежуточных форм названий Днепра представлен ниже. В порядке верификации полученной модели, языки и историко-фонетические явления, использованные для объяснения генезиса *Дьнѣпръ* и *Δάναπρις* / *Davaprus* /-er, прилагаются также к названиям двух других крупных рек региона – Южного Буга и Днестра. Требуемое по методике Г. Шрамма «хронологическое, пространственное и этническое приурочение этого и всех предшествующих звеньев» промежуточной формы (см. выше) достигается путём соотнесения языка с ареалом археологических памятников и хронологическим горизонтом в истории материальной культуры региона.

Для названий Южного Буга (*Κοῦφρις*, *Κουβοῦ* [27, с. 62] и Днестра (*Δάναστρις*, *Danastrus* /-er [3, с. 14, 20; 27, с. 38, 60] приняты праформы **Khūb(h)-* и **Dānowi-str-*.

Сверхзадачей построения модели был поиск такой последовательности языков, сменяющихся в бассейне Днепра, которая «автоматически» переводит звуковую оболочку праформы в исторически зафиксированное название. Для этого по каждому хронологическому горизонту в истории материальной культуры бассейна Днепра учитываются все высказанные в литературе гипотезы относительно этноса и языка населения, оставившего ту или иную группу археологических памятников начиная с раннежелезного времени. По каждой промежуточной форме гидронима учитывались возможные субституции при заимствовании звуков фонетической оболочки гидронима из одного языка в другой и прослеживались возможности её развития на почве нового языка.

В итоге для славянской фиксации названия Днепра (др.-рус. *Дьнѣпръ*) после перебора множества вариантов последовательностей языков, сменившихся в днестровско-днепровском междуречье, начиная с рубежа эпох бронзы и раннего железного века (X в. до н. э.), единственно приемлемой

оказалась следующая цепь языков промежуточных форм (в скобках указаны сокращения названий языков и диалектов, использованные при изложении модели, см. ниже):

(1) южнофракийский (южнофрак.) в ареале памятников «восточно-балканской керамики» X – сер. VIII вв. до н. э. (Пшеничево, Бабадаг, Инсула Банулуй, Сахарна-Солончены, позднечернолесский горизонт днестровско-днепровской лесостепной полосы [13, с. 20-36, 72-87; 23, с. 20-23, карта 3]); о южнофракийской этнической принадлежности создателей памятников «восточнобалканского круга» [34, с. 393-423]; язык, очевидно, соотносится с «восточнобалканскими» гидронимами правобережного Поднепровья, выявленными О. Н. Трубочёвым, см. [24, с. 270-276];

(2) северофракийский (сев.-фрак.) в ареале памятников культур: басараби, гето-дакийской и раннежаботинского горизонта лесостепной полосы сер. VIII – сер. VII вв. до н. э. [13, с. 18-20, 80-87; 23, с. 23-29, карта 3]; соотносится с «гето-дакийским» гидронимическим пластом О. Н. Трубочёва [24, с. 270-276]; о фракийской этнической принадлежности создателей памятников чернолесского и жаботинского типов [1, с. 14-16]; гето-дакийский или близкий к нему язык промежуточных форм принимается для названий Днестра и Днестра во всех детально проработанных этимологических версиях (О. Н. Трубочёва, Г. Шрамма, О. С. Стрыжака), в частности, у Г. Шрамма: «для обоих постулируемых фонетических переходов (-a- > -o- > слав. ъ и -awi- > -ai- > слав. ѣ) обнаружилось соответствие в дакском материале» [27, с. 41];

(3) скифский (скиф.) в ареале скифообразной (скифоидной) культуры «правобережного типа» (Правобережная, Побужская, Западноподольская локальные группы) сер. VII — кон. III вв. до н. э. [23, с. 50, 67-71, карты 5, 8];

(4) древнегерманский (др.-герм.) в ареале культур: (1) поянешты-лукашевской кон. III в. до н. э. – рубежа н. э., (2) зарубинецкой кон. III в. до н. э. – кон. I в. н. э. и (3) позднезарубинецких памятников верхнего течения Южного Буга и Полесья кон. I – кон. II вв. н. э. [31, с. 9-25, рис. 1, 2]; участие германцев конца III – начала II вв. до н. э. в создании поянешты-лукашевской и зарубинецкой культур в настоящее время общепризнано [4, с. 117-120, 187-201; 28, с. 13, 111, 116-119; 35, с. 39-56];

(5^B) восточногерманский (вост.-герм.) готский (готск.) и гепидский (гепид.) в ареалах двух хронологических горизонтов вельбарской культуры:

(1) верхнего течения Южного Буга и Волыни кон. II – сер. III вв. н. э. и (2) правобережного Полесья сер. III – нач. V вв. н. э. [31, с. 68-75, рис. 7, 8]; этнос: готы (Южный Буг, Волынь [31, с. 75, рис. 8]) и гепиды (Полесье [10, с. 2]); «Обе группы памятников являются, ..., отражением двух волн перемещения носителей вельбарских древностей на Волынь и Подолье» [31, с. 73];

(6^B) славянский (слав.) в ареале культур: пражской нач. V – кон. VII вв. н. э. и луки-райковецкой VIII – кон. IX вв. [31, с. 76-85, 106-116; 20, с. 10-19, 90-132]; этнос: славяне, «склавлены» (склав.) [20, с. 19];

Индексами «^B» и «^A» здесь и ниже показаны ветви родословного древа промежуточных форм, ведущие, соответственно, к древнерусским и позднеантичным названиям рек.

Для позднеантичных фиксаций (*Δάναπρις*, *Danaprus* /-er) цепь языков удлинится ещё на три звена в хронологическом промежутке между древнегерманским и среднегреческим / латинским языками фиксаций:

(5^A) аланский (алан.) в ареале среднесарматской (сусловской) и позднесарматской (шиповской) культур лесостепной полосы днестровско-днепровского междуречья кон. I – кон. II вв. н. э. [23, с. 177-202; 31, с. 5-10]; этнос (с I в. н. э.): аланы [23, с. 209; карта 14];

(6^A) славянский (слав.) антский (антск.) в ареалах четырёх культур: (1) группа Сокольники I – Давыдов (волынско-подольская группа, зубрицкая культура 3-го этапа) кон. II – сер. III вв. н. э. на Днестре [8, с. 25-31; 31, с. 33, 37]; (2) группа Черепин-Теремцы сер. III – нач. V вв. на Днестре [10, с. 2]; (3) киевская культура кон. II – нач. V вв. н. э. на Днепре [31, с. 51-59, рис. 7, 8]; (4) пеньковская культура Правобережья нач. V – кон. VII вв. н. э. [20, с. 19-28; 31, с. 85-93, рис. 13, 14]; этнос: анты [20, с. 28];

(7^A) восточногерманский готский (вост.-герм. готск.) в ареале черняховской культуры правобережной лесостепи и степной зоны сер. III – нач. V вв. н. э. [31, с. 42-51]; этнос: готы [10, с. 1];

Те же две цепи языков переводят праформу **Dānowi-str-* ‘Днестр’ в *Дънѣстръ* и *Δάναστρις* / *Danastrus* /-er, а праформу **Khub(h)-* ‘Южный Буг’ в *Κοῦφρις*, *Κοῦβοῦ*.

Поскольку в рассматриваемом случае имеется две традиции именования реки, то цепи промежуточных форм (и соответствующих им языков) разветвляются, образуя Y-образное родословное древо форм от праформы (корня древа) до последней общей промежуточной формы (развилки ствола) и далее до каждой из форм фиксации (ветви древа), в соответствии с методологическими установками Г. Шрамма, см. выше. Учёт номенклатуры Южного Буга (*Κοῦφρις*, *Κοῦβοῦ*, *Βοῦοῦ*) показывает, что одна из двух ветвей древа в свою очередь так же разветвляется, образуя в конечном итоге три ветви, ведущие к трём формам фиксации названия.

Для всех трёх рек структура родословного древа языков и промежуточных форм имеет общий вид:

... > южнофрак. > сев.-фрак. > скиф. > др.-герм.:

(A) др.-герм. > алан. > слав. (антск.):

(A-1) слав. (антск.) > вост.-герм. (готск.) >

> ср.-греч. *Δάναπρις*, *Δάναστρις*, *Κοῦφρις*;
лат. ^{Iordan}*Danaprus* /-er, ^{Iordan}*Danastrus* /-er;

(A-2) слав. (антск.) > тюрк. > ^{Konst}*Κοῦβοῦ* ;

(B) др.-герм. > вост.-герм. (готск. / гепид.) > слав. (склав.) >

> др.-рус. *Дънѣпръ*, *Дънѣстръ*, *Богъ*, ^{Konst}*Βοῦοῦ* ;

где использованы следующие условные обозначения: знаком «:» показана точка ветвления цепи языков / промежуточных форм; буквенно-числовыми кодами «(А)», «(В)», «(А-1)», «(А-2)» помечены ветви родословного древа; индексами «^{Konst}», «^{Iordan}» указаны источники номенклатуры, соответственно, «Об управлении империей» Константина Багрянородного и «Гетика» Иордана.

Форма *Kouβοῖ* 'Южный Буг', упомянутая Константином Багрянородным, по версии Г. Шрамма имела тюркскую промежуточную форму: «судя по *-ov*, это, вероятно, заимствованная из славянского форма на *-b*, которая как можно думать исходя из контекста, попала в греческий, очевидно, в X в. через язык печенегов» [27, с. 109]. Модель предполагает существование в «антском» диалекте лесостепных славян пеньковской культуры (ветвь А-2) собственных вариантов названий рек, отличных от летописных («склавинских»). Из этих трёх названий одно зафиксировано, а два реконструированы: ^{Konst}*Kouβοῖ* (< ... < слав. *Kubъ), *Doněprъ, *Doněstrъ.

Первое разветвление родословного древа форм / языков произошло в сер. I в. н. э., когда сарматы заняли лесостепную полосу Правобережья, вытеснив население зарубинецкой культуры с территории их обитания в днестровско-днепровском междуречье [11, с. 78; 31, с. 9]. Бассейн верхнего течения Южного Буга и Полесье обычно рассматриваются, как убежище позднезарубинецкого населения: «Сарматы сдвинули «зарубинцев» с обжитых мест, их жестокий набег стал одной из причин зарубинецкого расселения, которое, создав новые регионы этой культуры, такие как Южнобугский и Верхнедеснянский, привело, в конце концов, к обезлюдению самого Среднего Поднепровья» [11, с. 78]. К сарматским (аланским) промежуточным формам названий Днепра (и Днестра) восходит позднеантичная традиция именования этих рек, тогда как в языке позднезарубинецкого населения сохранились исходные формы гидронимов, зафиксированные впоследствии древнерусским летописанием.

В конце II в. н. э. этнокультурная ситуация в лесостепи снова радикально изменилась. На сарматских могильниках Правобережья прекратились захоронения; в Поднепровье возникли поселения типа Сокольники I – Давыдов, в Поднепровье – киевская культура, а в бассейн Южного Буга мигрировали из северо-запада носители вельбарской культуры [31, с. 51-59, 68-75]. На средних участках течения Днестра и Днепра славяноязычное население заимствовало сарматские формы их названий, а восточные германцы вельбарской культуры усвоили древнегерманскую (позднезарубинецкую) традицию именования рек и перенесли на Южный Буг название Западного Буга.

Второе разветвление родословного древа связано с бурными событиями середины III в. н. э. Восточные германцы в составе населения черняховской культуры полностью заняли правобережную лесостепь, заимствовав названия рек, бытовавшие в славянском языке населения хронологического горизонта Сокольники I – Давыдов – киевская культура. После «готских войн» и ухода римлян из Северного Причерноморья впервые за более чем тысячелетие предшествующей истории региона оседлое земледельческое население,

расселяясь из лесостепного ядра черняховской культуры, полностью заняло днестровско-днепровское междуречье вплоть до моря, вытеснив кочевников на восток за Днепр и на запад в Буджак. В результате восточногерманские названия рек (ветвь А-1) утвердились в позднеантичных и средневековых памятниках письменной культуры, а «степная» традиция (для Днепра — *Βορροθένης, Var, Βαρούχ, Özi / Özi*; Южного Буга — *Υπανίς, Hypanis*; Днестра — *Τύρας, Turla, Τροῦλλος* [27, с. 58, 62, 65, 66,] отошла на периферию.

В III–VII вв. славянские «лесостепные» формы гидронимов (ветвь А-2) сохранялись у населения группы Черепин-Теремцы, позднекиевских памятников и пеньковской культуры. По этой причине в византийских источниках фиксируется три названия Южного Буга: (1) восточногерманское *Κοῦφίς*, с ярким проявлением «характерной для готского спирантизации конечных смычных» [27, с. 62], (2) славянское «лесостепное» (антское) *Κουβοῦ* (см. выше) и (3) славянское «лесное» *Βογού*, совпадающее с летописными *Богъ / Бъзь* [27, с. 64, 65]. «Лесостепные» названия Днепра и Днестра были утрачены после разгрома антов аварами [26, с. 180] и исчезновения пеньковской культуры в конце VII века [20, с. 28].

В итоге модель развития фонетической оболочки названий трёх рек лесной и лесостепной полосы днестровско-днепровского междуречья имеет следующий вид:

‘Днепр’:

... > южнофрак. **Dānowibr-* > сев.-фрак. **Dānoibr-^{1/2}* >
 > скиф. **Dānaibr-^{3/4/5/3}* > др.-герм. **Donair-^{6/7/6}*;
 (А) др.-герм. **Donair-* > алан. **Danēr-^{8/5/9}* > слав. (антск.) **Dānāpr-¹⁰*;
 (А-1) слав. (антск.) **Dānāpr-* > вост.-герм. (готск.) **Danāprs^{11/12}* >
 > ср.-греч. *Δάναπρις¹²*, лат. ^{Iordan} *Danaprius /-er¹²*, др.-исл. *Danpr¹³*;
 (А-2) слав. (антск.) **Dānāpr-* > **Doněprь* (не зафиксировано);
 (В) др.-герм. **Donair-* > вост.-герм. (готск. / гепидск.) **Dōnair-¹⁴* >
 > слав. (склав.) **Dьněprь* > др.-рус. *Дьньпрь*.

‘Южный Буг’:

... > южнофрак. / сев.-фрак. **Khub(h)-* > скиф. **Xub-^{15/3}* > др.-герм. **Xub-^{6/6}*;
 (А) др.-герм. **Xub-* > алан. **Xub-⁸* > слав. (антск.) **Kub-¹⁶*;
 (А-1) слав. (антск.) **Kub-* > вост.-герм. (готск.) **Kufs^{17/12}* >
 > ср.-греч. *Κοῦφίς¹²*;
 (А-2) слав. (антск.) **Kubь* > тюрк. **Kubu* > ср.-греч. ^{Konst} *Κουβοῦ¹⁸*;
 (В) др.-герм. **Xub-* →
 → вост.-герм. (готск. / гепид.) **Bag-* (< **Bag-* ‘Западный Буг’) ¹⁹ >
 > слав. (склав.) **Vogь-* > ср.-греч. ^{Konst} *Βογού¹⁸*, др.-рус. *Богь*.

‘Днестр’:

... > южн.-фрак. **Dānowistr-* > сев.-фрак. **Dānoistr-^{1/2}* >

- > ски). ***Ḍānaistr-**^{3/4/5} > др.-герм. ***Ḍonaistr-**^{6/7/6};
 (А) др.-герм. ***Ḍonaistr-** > алан. ***Ḍanēstr-**^{8/5/9} > слав. (антск.) ***Ḍānāstr-**¹⁰;
 (А-1) слав. (антск.) ***Ḍānāstr-** > вост.-герм. (готск.) ***Danastrs**^{11/12} >
 > ср.-греч. **Δάναστρις**¹², лат. ^{Iordan} **Danastrus /-er**¹²;
 (А-2) слав. (антск.) ***Ḍānāstr-** > ***Ḍoněstrь** (не зафиксировано);
 (В) др.-герм. ***Ḍonaistr-** > вост.-герм. (гепид.) ***Ḍonaistr-**¹⁴ >
 > слав. (склав.) ***Ḍyněstrь** > др.-рус. **Дьньстрь**;

Использованы следующие условные обозначения: индексами «^{3/4}» помечены историко-фонетические явления (субституции при заимствовании, развитие на собственной почве), задающие трансформацию промежуточной формы, а также указание на замену названия; рамкой «**ххх**» выделены звуки, изменившиеся вследствие отмеченных индексами историко-фонетических явлений; подчёркиванием (**Δάναστρις** и др.) отмечены формы фиксации; «→» – знак замены названия, в скобках указан источник новой формы.

В модели задействованы следующие историко-фонетические явления и перенос названия (в случае 19):

1. Повышение гласного перед носовым в северофракийском (гето-дакийском) по данным восточнороманского:

- ром. **-an-** > вост.-ром. **-ân-**, ср.: *romanu(m)* > *român*,
- ром. **-on-** > вост.-ром. **-un-**, ср.: *monte(m)* > *munte*,
- ром. **-en-** > вост.-ром. **-in-**, ср.: *dente(m)* > *dinte* [21, с. 234];

идея привлечения фонетических процессов «румынского типа» для объяснения фонетической оболочки славянских названий Днепра и Днестра принадлежит О. Н. Трубочёву [24, с. 182, 183; 31, вып. 5, с. 182, 183]. Обращение в качестве аналогии к восточнороманскому материалу оправдано лишь в том случае, если в скифском языке лесостепи VII – IV вв. до н. э. произошла утрата противопоставления гласных по долготе, как это имело место в народной латыни первых веков н. э. [21, с. 131, 137, 138].

2. Падение интервокального мягкого **-w-** в северофракийском (гето-дакийском) по данным восточнороманского, ср.: *Patavissa* > *Potaissa* – название римского города в Дакии; сопоставление принадлежит Г. Шрамму [27, с. 41].

3. Субституция: иноязычные взрывные **b / bh, d / dh, g / gh** : скифские фрикативные **ḃ, ḍ (Ḍ-), ḡ** в анлауте и интервокальной позиции, ввиду восточно-иранской спондизации звонких взрывных [9, с. 196; 29, с. 46]. В сочетании с **r** (в форме ***Ḍānaibr-**) взрывная артикуляция сохраняется.

4. Сохранение субстратного гето-дакийского вокализма в лесостепном скифском по аналогии с восточнороманским; соответственно используется румынская графема **â** для специфического гласного непереднего ряда.

5. Субституция: иноязычные **e, o, a** : иранский **a** ввиду отсутствия этих гласных в иранских языках древней ступени вследствие совпадения «в индо-иранской паре гласных ***a / *ā** и.-е. трех пар гласных и двух пар «гласных сонантов» (т. е. слоговых вариантов носовых сонантов)» [29, с. 45].

6. Субституции: (а) для звонких фрикативных: иранские β , δ (**Ð-**), γ : германские $\tilde{b}$, $\tilde{\delta}$ (**Ð-**), $\tilde{g}$ и (б) для звонких взрывных: иранские b , d , g : германские p , t , k при заимствовании в древнегерманский III в. до н. э. Ввиду общегерманского передвижения согласных (закон Раска-Гримма) [12, с. 36-38; 22, т. 2 с. 41]. После спиранта s глухие смычные в спирант не переходят [22, т. 2 с. 19]. Поэтому сочетание **-st-** при заимствовании в германский сохраняется.

7. Субституция: скиф. **-ân-** : др.-герм. **-ōn-**. Процесс повышения ступени подъёма перед носовыми и исчезновение противопоставления гласных по долготе в гето-дакийском и скифском лесостепи переводит **-ā-** (< **-ā-**) праформы ***Dānowi-** в артикуляционную зону гласного среднего подъема; на древнегерманской почве наиболее естественным субститутом такого гласного является краткий **o**.

8. Субституция: иноязычные щелевые β [$\tilde{b}$] и δ [$\tilde{\delta}$] : аланские взрывные b , d ввиду отсутствия в средневековом аланском восточноиранских щелевых β и δ . На это указывают аланские и яские слова в текстах XIII и XV вв., в частности **ban** ‘день’ и **dan** ‘река’, а также аланские лексические элементы в карачеево-балкарском языке [27, с. 39]. Данные звуки отсутствуют и в современном осетинском [7, с. 240].

9. Субституция: иноязычный **-ai-** : аланский $\bar{e}$ вследствие среднеиранского стяжения дифтонгов ($ai > \bar{e}$, $au > \bar{o}$) [9, с. 203].

10. Субституция: инояз. $\bar{e}$: слав. $\bar{a}$ ввиду развития $\bar{e} > \bar{a}$ на праславянской языковой почве: «Індоевропейський довгий [$\bar{e}$] на слов'янському ґрунті після всіх не палатальних приголосних змінився в особливий відкритий голосний переднього ряду [$\bar{a}$] ... , що пізніше розвинувся в [$\bar{e}$]» [6, с. 99].

11. Отражение славянского гласного переднего ряда $\bar{a}$ непременным **a** в слабой позиции вследствие выравнивания по ударному гласному первого слога в восточногерманских формах ***Dānapr-** ‘Днепр’ и ***Dānastr-** ‘Днестр’. Гласный $\bar{a}$, как источник и греч. / лат. **-a-** в неударном слоге, и слав. **-ě-** под ударением в названиях Днепра и Днестра предложен А. С. Стрыжак: «грецькі **Δάναπρις** і **Δάναстриς** слід інтерпретувати як ***Danāprīs**, ***Danāstrīs** (...), звідки внаслідок пересування наголосу на другий склад дістаємо: ***Dānāprīs** (...) > **Dñěprь**, ***Dānāstrīs** (...) > **Dñěstrь**» [3, с. 29, 30].

12. Развитие флексий **-os** > **-s** в восточногерманском с последующим заимствованием в среднегреческий как **-ις** и латинский как **-us** (**-er**) в соответствии с этимологией Г. Шрамма: «система флексий мужских основ на **-ā-** (< **-o-**), и на **-i-** в ед. числе в готском совпали, а потому при заимствовании гот. ***Danāstr-**, ***Danāpr-** или ***Dānāstr-**, ***Dānāpr-** (...) в тот или иной язык они могли с равной вероятностью трактоваться и как основы на **-i-**, и как основы на **-o-**, (что этимологически было, разумеется, правильнее). То, что греки предпочли основу на **-i-**, легко объяснить аналогией с названиями соседних больших рек: в готскую эпоху Дунай именовался по-гречески **Δάνουβις** (...), а Дон – **Τάναϊς**» [27, с. 61]; то же для Южного Буга: «В принадлежности **Κοῦφρις** к основам на **-i-**

можно, как и в *Δάναστρις* и *Δάναπρις* (...), усматривать указание на готское посредничество» [27, с. 62].

13. Выпадение гласного второго слога в форме (др.-исл.) *Danpr* (< вост.-герм. **Danapr-*) в результате переосмысления готских формул в скандинавской эпической традиции, см. выше. В частности в *Heidrekssaga* (*Hervararsaga*): «*at Danparstodum* “в местах у Данпа” в этом же древнескандинавском памятнике – это перетолкование гот. **at Danaprastadam* “на берегах Днепра”» [27, с. 120, 121].

14. Развитие начальных *b̄ > b* и *ð (Ð-) > d (D-)* в конце прагерманского периода [22, т. 2, с. 46].

15. Субституция: иноязычные взрывные *ph, th, kh* : иранские щелевые *f, θ, x* при заимствовании в древнеиранский; ввиду «отражения индоир. глухих придыхательных **ph, *th, *kh* в виде др.-ир. глухих щелевых» *f, θ, x*» [29, с. 46].

16. Субституция: иноязычный спирант *X-* : славянский взрывной *K-*; ср.: др.-рус. *Корсунь* < ср.-греч. *Χερσών*.

17. Отражение иноязычного конечного *-b-* восточногерманским *-fs* по версии Г. Шрамма: «греч. *φ* в *Κοῦφρις*, ..., находит своё естественное объяснение в характерной для готского спирантизации конечных смычных: *f* номинатива соответствует *b* косвенных падежей; ср., например: гот. *hlaifs*, genet. *hlaibis* “хлеб”» [27, с. 62].

18. Отражение славянского *-ъ* ср.-греч. *-οῦ* либо непосредственно – для *Βογού*, – либо через тюркское посредство – для *Κουβού* – по версии Г. Шрамма: «судя по концовке это славянская форма на *-ъ*, но попавшая к грекам не прямо, а преломившись через печенежский» [27, с. 109].

19. Перенос названия Западного Буга на Южный Буг в восточногерманском в результате расселения носителей вельбарской культуры на восток в бассейн верхнего течения Южного Буга конце II в. н. э. [31, с. 68-75, рис. 7, 8].

Индексами не отмечены передача иноязычных *ǰ, ai* славянскими *ѣ, ѝ (ѣ)*, развитие *ǰ > o* на славянской почве и другие тривиальные соотношения.

Таким образом, на почве указанных последовательностей языков населения днестровско-днепровского междуречья X в. до н. э. – X в. н. э. праформа **Dānowibr* ‘Днепр’ естественным образом трансформируется в зафиксированные в письменных памятниках варианты названий данной реки, чем и обеспечивается историко-фонетическое согласование их звуковой оболочки в рамках подхода Г. Шрамма. Те же последовательности языков позволяют таким же образом согласовать между собой варианты названий Южного Буга и Днестра.

Список использованных источников:

1. Березанская С. С. Об этнической принадлежности чернолесской культуры. *Тезисы докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии*. Киев : Наукова думка, 1985. С. 12-17.

2. Георгиев Вл. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. *Родственные отношения индоевропейских языков*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958.
3. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / Під ред. О. С. Стрижака. Київ : Наукова думка, 1981.
4. Еременко В. Е. «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнологических процессов III–I вв. до н. э. в Центральной и Восточной Европе. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 1997.
5. Железняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. Етимологічний словник літописних назв Південної Русі. Київ : Наукова думка, 1985.
6. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Склярєнко В. Г. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наукова думка, 1979.
7. Исаев М. И. Осетинский язык. *Языки народов СССР. Индоевропейские языки* / Под ред. В. В. Виноградова. Москва : Наука, 1966. С. 237-256.
8. Козак Д. Венеди. Київ : КОРВІН ПРЕСС, 2008.
9. Расторгуева В. С. Иранские языки. *Языки народов СССР. Индоевропейские языки* / Под ред. В. В. Виноградова. М. : Наука, 1966.
10. Магомедов Б. В. Этнические компоненты черняховской культуры. *Stratum Plus*, 2000, № 4. С. 1-3.
11. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. Київ : Наукова думка, 1982.
12. Мейе А. Основные особенности германской группы языков. Москва : УРСС, 2010.
13. Мелюкова А. И. Скифия и фракийский мир. Москва : Наука, 1979.
14. Младенов С. Имената на десет български реки. *Списание на Българска Академия на науките*, 1915, кн. 10. С. 41-70.
15. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. Москва : Мысль, 1966.
16. Петров В. П. Етногенез слов'ян. Київ : Наукова думка, 1972.
17. Подгайный М. Н. Диаграмма «Частота форменного элемента названия – масштаб объекта номинации» в гидронимии региона и подходы к её интерпретации. *Наукові записки*. Херсон : Айлант, 2004. С. 107-120.
18. Подгайный М. Н. Математическая гидронимика: (3) формальное моделирование процессов развития. Подход Шрамма. *Наукові записки*. Херсон : Айлант, 2006. С. 168-219.
19. Подгайный М. Н. Математическая гидронимика: (4) верификация формальных моделей. Подход Шрамма. *Наукові записки*. Херсон : Айлант, 2007. С. 249-302.
20. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII вв. МОСКВА : Наука, 1982.
21. Сергиевский М. В. Введение в романское языкознание. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1954.
22. Сравнительная грамматика германских языков / Под ред. М. М. Гухмана. Москва : Издательство АН СССР, 1962-1966. Т. 1-5.
23. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время / Под ред. А. И. Мелюковой. Москва : Наука, 1989.
24. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: этимология, этническая интерпретация. Москва : Наука, 1968.
25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва : Астрель, 2004. Т. 1-4.
26. Феофилакт Симокатта. История. Москва : Наука, 1957.
27. Шрамм Г. Реки Северного Причерноморья. Историко-филологическое исследование их названий в ранних веках. Москва : Eastern Communications, 1997.
28. Щукин М. Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий 3 в. до н. э. – 1 в. н. э. в Восточной и Центральной Европе. СПб. : Фарн, 1994.

29. Эдельман Д. И. Ещё раз об этапах филиации арийской языковой общности. *Вопросы языкознания*. 1992, № 3. С. 44-66.
30. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачёва. Москва : Наука, 1974-2016. Вып. 1-40.
31. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э. / Под ред. В. Д. Барана и др. Киев : Наукова думка, 1985.
32. Ivănesku G. Origine pré-indoeuropéedes noms du Danube. Contribution onomastique. Bucarest, 1958.
33. Krahe H. Die Struktur der alteuropaeischen Hydronymie. Wiesbaden, 1963. S. 287-342.
34. Morintz S. și Roman P. Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României Insula Banului. *Studii și cercetăde istorie veche și arheologice*. București, 1969, T. 20, № 3. P. 393-423.
35. Schukin M. B., Valkova T. P., Shevchenko Ju. Ju. New finds of «kronenhalsringe» in the Chernigov Region Ukraine and some problems of their interpretation. *Acta archeological*. 1992, 63. P. 39-56.

УДК 341

Євген Сінкевич

КАРНА СПРАВА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ХЕРСОНЩИНІ

Кремлівська влада боялася й продовжує боятися українських націоналістів, які їй ввижаються повсюдно. Українець, який розмовляє рідною мовою, співає народних пісень з точки зору московіта є небезпечним і підлягає фізичному знищенню. Розкуркуленням, голодоморами, таборами, примусовими переселеннями радянська влада намагалася вбити в українцях мрію про власну соборну державу. Прикладом такої політики є шеститомна справа стосовно переселенців на Херсонщину зі Станіславщини (Івано-Франківщини), яка зберігається в архіві СБУ.

Ключові слова: українські націоналісти, карна справа, Галичина, Херсонщина.

Синкевич Евгений. Уголовное дело украинских националистов на Херсонщине.

Кремлевская власть боялась и продолжает бояться украинских националистов, которые ей мерещатся повсеместно. Украинец, который разговаривает на родном языке, поет народные песни с точки зрения московита является опасным и подлежит физическому уничтожению. Раскулачиванием, репрессиями, лагерями, принудительными переселениями советская власть пыталась убить в украинцах мечту о собственном соборном государстве. Примером такой политики является шеститомное дело в отношении переселенцев на Херсонщину из Ивано-Франковщины, которая хранится в архиве СБУ.

Ключевые слова: украинские националисты, уголовное дело, Галичина, Херсонщина.

Sinkevych Yevhen. Criminal case of the Ukrainian nationalists in the Kherson region.

The Kremlin government has feared and continues to fear Ukrainian nationalists, who are seen everywhere. A Ukrainian who speaks his native language, sings folk songs from the point of view of a Muscovite is dangerous and subject to physical destruction. By dekulakization, famines, camps, and forced relocations, the Soviet government tried to kill the Ukrainians' dream of their own conciliar state. An example of such a policy is the six-volume case concerning migrants to the Kherson region from the Stanislav region (Ivano-Frankivsk region), which is stored in the SBU archives.

Key words: Ukrainian nationalists, criminal case, Galicia, Kherson region.

Російська історіографія, а згодом і радянська, ведучи мову про Північне Причорномор'я, наголошували, що це «Дике поле». Особливо на цьому робився наголос при описі сюжетів із відвідуванням Катериною II цього регіону. До уваги не брався факт існування з середини XVII століття Прогоївської Паланки, Голої Пристані та Кам'янської Січі з 1709 р., Олешківської Січі з 1711 р. та інших поселень.

Однак, дійсно Херсонщина не була в давнину краєм сприятливим для проживання людей – особливо дошкуляли епідемії чуми та холери. В радянські часи й до тепер область відноситься до числа найменш заселених у розрахунку на квадратний кілометр. Катастрофічною в цьому відношенні видалися роки після Другої світової війни. Дещо зарадити цьому мала переселенська політика, коли добровільно-примусово у 1944-1946 рр. переселяли на Херсонщину лемків, русинів і бойків. Місцеве населення зазвичай негативно сприймало «горян», про що можна довідатися із публікацій районних газет. Загнані в степи люди не могли адаптуватися до місцевих умов, тому намагалися перебратися хоча б ближче до своєї малої батьківщини.

Розпочинаючи свою науково-педагогічну кар'єру в Херсонському державному педагогічному інституті я працював разом із ветераном війни доцентом Федором Пилиповичем Касьяненко, який у повоєнні роки був делегований партійною організацією на західноукраїнські землі вести агітацію переселятися в новостворену Херсонську область. Підняти з руїн народне господарство області наявними людськими ресурсами було проблематично. Агітація, особисті причини, обіцяна фінансова допомога, складна соціально-політична ситуація на Західній Україні спонукали окремих мешканців Прикарпаття спробувати щастя в причорноморських степах. Їх появі, очевидно втішилися не тільки голови місцевих колгоспів та радгоспів, а також нишпорки МДБ. Ці власники «холодної голови і гарячого серця» (можливо таки навпаки?) вже сам факт походження цих людей з «Бандерівського краю» сприймали за підставу «шити справу».

Український національно-визвольний рух 1940-1950-х років в останні десятиріччя став об'єктом пильної уваги у вітчизняній історіографії [1, 2, 3]. Разом із тим розсекречені архівні матеріали дають підстави по-новому подивитися на протистояння радянської влади й українських націоналістів. У цьому контексті певний інтерес для дослідників представляє ситуація на Півдні України. Так, спробу розглянути особливості функціонування національного підпілля у 40-х – 50-х рр. XX ст. на Миколаївщині здійснили І.К. Патриляк та А.В. Коваль [4]. Радянська влада настільки боялася українського підпілля, що зачасти запроторювала до в'язниці та відправляла до ГУЛАГУ непричетних до нього людей. Прикладом таких дій можуть слугувати матеріали архівної справи СБУ, яка стосувалася кримінального переслідування переселенців з Прикарпаття на Херсонщині [5]. Кримінальне провадження було відкрите органами держбезпеки 20 лютого 1953 р. Всього у межах розслідування було заарештовано 5 осіб.

20 лютого 1953 р. поблизу села Костогризівка Великолепетиського району підполковником держбезпеки Кривошеєю, капітаном Солохіним, старшим лейтенантом Дубровним і старшим лейтенантом Богатирьовим було затримано двох мешканців села Рубанівка – В'ячеслава Ткалича і Мар'яна Голотів [5, т. 1, арк. 9].

На цей час за погодженням з начальником слідчого відділу полковником Кожухарем старшим слідчим УМВС Херсонської області Дмитриченком проти Мар'яна Голотів було порушено справу. Ще 18 лютого 1953 р. старший уповноважений відділу 2-Н старший лейтенант Дубровний дійшов висновку, що уродженець села Селище Галицького району Станіславської області, який проживав у селі Рубанівка Великолепетиського району Херсонської області, Мар'ян Голотів (1931 р. н., освіта 4 класи, селянин-середняк) є колишнім членом ОУН і нелегально зберігає вогнепальну зброю (автомат ППШ). Було видано постанову про арешт та обшук помешкання М. Голотів.

Згідно анкети заарештованого він працював трактористом, з 1941 по 1943 роки перебував на окупованій території. Батько – невідомий, мати – Голотів Текля Корнелівна (1907 р. н.), брати: Голотів Василь (1935 р. н.) і Голотів Михайло (1939 р. н.).

Затриманого звинуватили за статтями 54-1 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Згідно підозри, М. Голотів удома в селі Селище восени 1944 р. обладнав схрон для учасників націоналістичного підпілля Пилипа Голотів і Костянтина Базелів, виконував на Прикарпатті функції зв'язківця. Крім того, йому інкримінувалося пограбування сільського магазину в січні 1950 р., а також встановлення зв'язків із націоналістом В. Ткалич у 1951 р. вже після переїзду на Херсонщину. У документах справи йшлося про придбання ним у Мирона Малишевського зброї, зокрема автомата ППШ, гвинтівки, револьвера і патронів. Прикметно, що за матеріалами слідства в лютому 1953 р. цей малограмотний тракторист давав доручення М. Малишевському готуватися до збройної боротьби на випадок нападу на СРСР з боку США [5, т. 1, арк. 23, 147-149].

В'ячеслав Ткалич (1935 р. н.), який був затриманий разом із М. Голотів, мешкав у селі Рубанівка, мав освіту 9 класів. Згідно справи, він ще в 1949 році затримувався за крадіжку з військового кабінету школи двох автоматів ППШ та двох гвинтівок [5, т. 1, арк. 160]. Він товаришував з Адамом Куреляком і Богданом Пороною. У наданій школою характеристиці повідомлялося: «Самостійний був в судженнях і висновках, вихованню не піддавався» [5, т. 1, арк. 177].

Органами держбезпеки також був затриманий мешканець села Зеленого Великолепетихського району Степан Мимоход (1932 р. н.), який був уродженцем села Селище Галицького району. Він мав освіту 4 класи, працював трактористом на лісозаготівлі в Нижньому Рогачику [5, т. 2, арк. 2-5]. Разом із сім'єю в 1941-1943 рр. перебував на окупованій території. Степану Мимоходу інкримінували входження до терористичної групи М. Голотів. Колгосп імені XIX партійного з'їзду дав йому негативну характеристику. Під час арешту у

С. Мимохода було вилучено «текст української націоналістическої песни, починающоїся словами: «Накрила нічка тая темнесенька земельку кругом...» [5, т. 2, арк. 19].

Наступним затриманим був Мирон Малишевський (1933 р. н.), уродженець села Селище, що мешкав у селі Рубанівка, мав освіту 4 класи, працював ковалем, разом із сестрами – Ольгою (1935 р. н.) та Антоніною (1939 р. н.) виховувався матір'ю Марією Олексіївною Малишевською (Козій). Йому інкримінувалося пограбування сільського магазину разом з М. Голотів, а також передачу «лідеру» групи знайденого нагана восени 1950 р.

Під варту було взято й Миколу Шумея (1934 р. н.), уродженця села Ліщівка Рожнятівського району Станіславської області, мешканця Рубанівки, з освітою 4 класи, який працював трактористом колгоспу «Червоний жовтень». Батько – Василь Іванович Шумей (1891 р. н.), мати Текля Петрівна Шумей (1890 р. н.), сестри – Магда (1929 р. н.), Євдокія (1936 р. н.), Емілія (1940 р. н.), Галина (1944 р. н.) і брати – Михайло (1928 р. н.), Іван (1931 р. н.). Керівництво колгоспу позитивно характеризувало М. Шумея [5, т. 2, арк. 181-183]. Миколу Шумея звинувачували у зв'язках з ватажком українських повстанців на прізвисько «Дуб», а також у передачі М. Голотів тексту пісні «Грала, грала чудова скрипка».

Разом з іншими був затриманий уродженець села Селище Роман Малишевський (1935 р. н.), який мешкав у селі Тимирівці Галицького району. Він був учнем 9-го класу Галицької середньої школи. Батько – Малишевський Олексій Якович (1900 р. н.), мати – Марія Іванівна (1910 р. н.) і сестра Мирослава (1940 р. н.). Сім'я з 1950 р. нетривалий час перебувала в селі Рубанівка і в серпні 1951 року повернулася на Прикарпаття [5, т. 2, арк. 276-279]. Його звинувачували у зберіганні «націоналістичної» брошури «Симон Петлюра».

Поки органи МДБ «розкручували груповуху» (за груповий злочин була більша кара), 5 березня 1953 р. помер Й. Сталін. Невдовзі, як англійського шпигуна, було розстріляло Л. Берію. Безстрашні працівники органів МГБ та інших силових структур (по мірі катаклізмів у кремлівських кабінетах) заметушилися у намаганні «збагрили» справу затриманих з одного відомства на інше.

6 травня 1953 р. слідча справа звинувачених по різних пунктах статті 54 Кримінального кодексу УРСР М. Голотів, В. Ткалич, С. Мимоход, М. Малишевського, М. Шумея, Р. Малишевського була направлена прокурором Херсонської області, старшим радником юстиції В. Туркевичем заступнику начальника 1-го відділу УМВС Херсонської області Вахніну, військовому прокурору майору юстиції Чернову та начальнику внутрішньої тюрми капітану Меншикову. Була також оголошена в розшук і невдовзі арештована Текля Голотів [5, т. 3, арк. 178, 184].

6 червня 1953 року була прийнята постанова про подовження слідчих дій [5, т. 3, арк. 183-184]. Прокурору військ МВС Українського округу полковнику юстиції Кошарському було направлено до Києва інформацію, що за

кримінальною справою №3339 проходить загалом сім осіб, і що майор Чернов припустився грубого порушення статті 230 КПК УРСР по цій справі [5, т. 3, арк. 185]. Було запропоновано звільнити з-під варти М. Шумея, який мав позитивну характеристику з колгоспу «Жовтень» [5, т. 3, арк. 193-194, 202]. Незабаром було підписано розпорядження про звільнення з-під варти й М. Малишевського [5, т. 3, арк. 201]. Поки решта арештованих залишалася у в'язниці їх справа відправилася на дослідження [5, т. 3, арк. 226]. У вересні 1953 р. начальник в'язниці УМВС Херсонської області підполковник Ковальов отримав ордер на звільнення з-під варти Р. Малишевського [5, т. 3, арк. 234; 5, т. 2, арк. 106]. В січні 1954 р. до розслідування справи залишених в тюрмі М. Голотів, В. Ткалича, С. Мимоход взявся слідчий 4-го відділу по Херсонській області капітан. Зрештою слідство було продовжено до весни 1954 р. [5, т. 3, арк. 246-247, 255].

Але відповідальність за сфабриковану ще за життя Й. Сталіна кримінальну справу вже ніхто не хотів перебирати. Тому 22 травня 1954 р. було виписано ордер на звільнення усіх її фігурантів [5, т. 3, арк. 293; 5, т. 2, арк. 106]. Щоб замести сліди зі всіх підсудних взяли розписку «про нерозголошення», що з ними чинили слідчі та у зв'язку з припиненням справи [5, т. 6, арк. 71-73].

На завершення, ще раз підкреслимо, що Херсонщина у 1940-1950-х роках стала місцем активного заселення лемками та русинами, а також вихідцями з Прикарпаття. На відміну від місцевого русифікованого та радянізованого сільського населення ці люди були носіями мрії про незалежну соборну українську державу, де українці не цуралися б своєї рідної мови та культури. Це не могло не турбувати каральні органи, тому переселенці були під пильним наглядом. За будь-якої нагоди органи держбезпеки намагалися шляхом фальсифікацій і тиску відправити їх до ГУЛАГУ. Утім початок десталінізації зумовив сум'яття в лавах «полум'яних дзержинців». Цьому гарним прикладом слугує розглянута кримінальна справа.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук Віталій. «Острожчина в джерельних публікаціях з історії ОУН та УПА, *Острозький краєзнавчий збірник*, 2004, Вип. 4, С. 162-169.
2. Зайцев Юрій. «Між двома вогнями». *Радянське Прибужжя*, 1996. 1 червня;
3. Ковальчук Володимир. *ОУН в Центральній Південній та Східній Україні 1941–1950-ті рр.* Київ : Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 2011.
4. Іван Патриляк, Андрій Коваль, *Особливості функціонування національного підпілля на Півдні України. На прикладі Миколаївщини (1940-і – 1950-і рр.)*. URL: <http://www.ua.z-pdf.ru/7istoriya/694612-2-udk-944771940-1950-patrilyak-koval-osoblivosti-funkcionuvannya-nacionalnogo-pidpillya-pivdni-ukraini-prikladi-mikolaivschi.php>
5. Архів СБУ по Херсонській області , спр. 3339: По звинуваченню Голотів Мар'яна, Ткалич Вячеслава та ін. Т. 1-6.

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ОГЛЯДИ ДОКУМЕНТІВ

УДК 379.8

Олексій Макієнко

ТУРИСТИЧНИЙ СЕРВІС НА ХЕРСОНЩИНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. ОЧИМА МІСЦЕВИХ РЕКРЕАНТІВ

У даній публікації представлено подорожні нотатки відпочивальника початку ХХ ст. на шляху від Херсона до Скадовська. Інформація документу дозволяє розкрити особливості розвитку рекреаційного господарства в регіоні, містить цікаві відомості з історії туризму й гостинності на Херсонщині.

Ключові слова: туристичний сервіс, відпочинок, рекреанти, курорт, Херсонщина.

Макиенко Алексей. Туристический сервис на Херсонщине начала ХХ ст. глазами местных рекреантов.

В данной публикации представлены путевые заметки отдыхающего начала ХХ в. по дороге из Херсона в Скадовск. Информация документа позволяет раскрыть особенности развития рекреационного хозяйства в регионе, содержит интересные сведения по истории туризма и гостеприимства на Херсонщине.

Ключевые слова: туристический сервис, отдых, рекреанты, курорт, Херсонщина.

Makiyenko Oleksiy. Tourist service in the Kherson region at the beginning of the twentieth century through the eyes of local recreators.

This publication presents the travel notes of a vacationer of the early twentieth century on the way from Kherson to Skadovsk. The information in the document allows to reveal the peculiarities of the functioning of the recreational economy in the region, contains interesting information on the history of tourism and hospitality in the Kherson region.

Key words: tourist service, rest, recreation, resort, Kherson region.

Розвиток туризм визнаний одним із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку Херсонщини. Ухвалена обласною радою в 2018 році «Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки» акцентує увагу організаторів туризму на зусиллях щодо створення конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного повноцінно репрезентувати туристично-рекреаційний потенціал регіону [1]. Зростанню туристичних потоків мають посприяти активізація інвестиційної підтримки туристичного сектору, перспективні бізнес-проекти в туризмі [2, с. 76-77].

Рекреаційний потенціал – основа для динамічного розвитку туристичної галузі в регіоні. Утім для його реалізації важливим є не лише наявність розвиненої ресурсної бази, тобто атрактивних об'єктів природного або антропогенного походження, але й відповідних умов території, які створюють можливості для їх використання в туристично-рекреаційній діяльності. Невід'ємною частиною туристичного продукту території виступають відповідна інфраструктура, сервісне забезпечення, дозвіллеві практики тощо.

Розуміння проблем і перспектив подальшого розвитку індустрії туризму та відпочинку повинно спиратися на вивчення історичного досвіду функціонування галузі. У цьому відношенні корисним може бути дослідження архівних документів, старих газетних публікацій, спогадів і щоденників мандрівників.

Формування рекреаційного господарства на території сучасної Херсонщини розпочалося в ХІХ – на початку ХХ ст. Активними споживачами рекреаційних послуг стали передусім матеріально забезпечені мешканці міст та містечок регіону – підприємці, чиновники, військові, інтелігенція та ін. Як засвідчують історичні джерела, значною популярністю користувалися такі види заміського відпочинку як водні прогулянки, дачний (сільський) туризм і курортно-санаторне лікування.

Пониззя Дніпра з густою мережею проток і ериків, численними островами і заплавами володіло гарними умовами для відпочинку на воді. Вже на початку ХХ ст. у вихідні та святкові дні містяни масово вирушали на орендованих пароплавах і яхтах, шаландах і човнах на природу. Серед улюблених місць для водних прогулянок були дніпрові гирла, річки Конка та Інгулець [3, с. 116].

Мода на здоровий відпочинок серед представників середнього класу реалізовувалася через оренду заміських будиночків для організації сімейного дозвілля у літній період. Спроможність до дачного відпочинку ставала ознакою фінансового добробуту родини. Чимало власників хуторів навколо Херсона здавали містянам свої будинки та кімнати зі зручностями. Оренда невеликого двохкімнатного будинку в 4-х верстах від Херсона коштувала 25-30 руб. на місяць, тобто близько 100 руб. на весь дачний сезон – з травня по вересень. Особливою популярністю серед дачників користувалися місцевості уздовж Вірвовчиної балки, в районі Олешок та Голої Пристані [3, с. 115].

Наприкінці ХІХ ст. на Херсонщині зароджується санаторно-курортна справа. Першим її осередком у регіоні стало озеро Соляне в с. Гола Пристань, куди починаючи з 1889 р. Херсонське земство регулярно відправляло хворих для «лиманного лікування» [4, с. 272]. За відсутності улаштованої для лікувально-оздоровчих цілей спеціальної інфраструктури земство тривалий час вдавалося до послуг місцевих мешканців у розміщенні організованих груп хворих. Успіхи грязелікування сприяли зростанню потоку відпочивальників до Голої Пристані. У 1912 р. на орендованій у держави ділянці земством було споруджено комплекс будівель Голопристанської грязелікарні (нині – ДП Санаторій «Гопри» ЗАТ «Укрпрофоздоровниця»), здатної одночасно приймати на безоплатне лікування та оздоровлення до 200 осіб [4, с. 551].

Уже на початку ХХ ст. реальну конкуренцію у сфері оздоровлення Голій Пристані склав молодий курорт Скадовськ. Населений пункт був заснований у 1894 р. як морський порт на березі Джарилгацької затоки. Крім економічного значення перші дослідники-літописці містечка відзначали його чудові рекреаційні можливості – цілющі властивості морської води, грязей, клімату, що «дає містечку Скадовськ підстави в недалекому майбутньому стати морським курортом» [5]. Незабаром у містечку запрацював водолікувальний заклад із морськими ваннами (купальнями). Якщо у 1895 р. у Скадовську ризикнули оздоровитися лише 15 осіб, то вже у 1899 р. курорт прийняв до 200 родин відпочивальників [6].

Преса виявляла жвавий інтерес до проблем організації дозвілля городян. На сторінках місцевих газет час від часу з'являлися замітки кореспондентів про існуючі переваги та недоліки рекреаційного господарства, проблеми сервісного та інфраструктурного облаштування популярних місць для відпочинку.

У даній публікації представлено подорожні враження анонімного рекреанта на шляху з Херсона до Скадовська влітку 1904 року, відображені в публікації на сторінках газети «Юг» [7]. Їх зміст може бути цікавий для дослідників історії рекреації, туризму та гостинності на Херсонщині.

Список використаних джерел:

1. Обласна програма «Розвиток туризму та курортів у Херсонській області» на 2019-2021 роки. URL: <http://khor.gov.ua/regionalni-tsilovi-programy/> (дата звернення: 26.04.2019)
2. Івченко Л. О., Колісніченко Г. С. Туристично-рекреаційний потенціал Херсонського регіону з точки зору інвестиційної привабливості. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 71-78.
3. Хмель В. А. Херсонские истории, предания и были. Херсон: Надднепряночка, 2014. 244 с.
4. Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865-1920: збірник документів / Державна архівна служба України; Державний архів Херсонської області; уклад.: В. Лебідь (кер. проекту), О. Макієнко, І. Сінкевич, О. Шинкаренко; передмова та коментарі: О. Макієнко. Херсон. 636 с.: іл.
5. Лиховид О. М. Літопис курорту. URL: <https://skadovsk.org/litopis-kurortu-17-40-15-25-04-2019/> (дата звернення: 26.04.2019)
6. Порт Скадовск, его образование и дальнейшее развитие. *Прибавление к газете «Юг»*. 1899. 10 октября.
7. Из Херсона в Скадовск (путевые заметки). *Прибавление к газете «Юг»*. 1904. 11 июля.

Из Херсона в Скадовск. (Путевые заметки).

Все тот же игрушечный броненосец «Грозный», переправляющий нас на Голую Пристань. Грязь, как и граммофон, – вещи, без которых пароходы голопристанского общества¹ совершенно немислимы. Переезд, как и всегда, обходится без особых приключений.

¹ Йдеться про пароплавання Голопристанської сільської громади, судна якого «Миколай» та «Грозний» забезпечували річкове сполучення між Херсоном та Голою Пристанню на початку ХХ ст.

Голопристанский мост, и на нем стая голодных крестьян, занимающихся извозом. Увы, нынешний сезон для голопристанцев оказался крайне неблагоприятным! Приезжих или, как их в обиду называют, дачников незаметная горсточка. Того обилия херсонцев, какое наблюдалось в последние годы и особенно в прошлом году, – теперь совсем не видно; крестьянские хаты, сдаваемые дачникам, пустуют. Дом с жиденским садом, за который крестьянин выпрашивал за сезон 176-180 р., теперь сдается за 70-80 р., но нанимателей нет как нет. Алчность получает должное возмездие! Собирая ежегодно громадные деньги от приезжающих на летний сезон, крестьяне не подумали о том, что этим приезжим следовало бы предоставить какие-нибудь удобства. Никакого внимания!

Выходило, что крестьяне оказывают громадную услугу приезжим, разрешая им в своем селе отдавать себя в жертву комарам.

Целебное озеро², служащее единственной приманкой для приезжающих, находится в первобытном состоянии: никаких решительно не только удобств, но и приспособлений для раздевания не имеется; прежде чем попасть в воду, приходится вымесить обыкновенную вонючую грязь на приличном расстоянии. Словом, если к концу года сельское общество, являющееся хозяином и озера, и пароходов, – с одной стороны, а с другой – владельцы «дач» – недосчитаются многих десятков рублей по сравнению с прошлыми годами, то в

² Озеро Соляне – безстічна водойма площею близько 0,5 км² з максимальними глибинами до 1,2 м, реліктовий залишок давнього русла Дніпра. Нині розташоване на південному сході міста Гола Пристань. Ропи та мулові грязі озера мають лікувальні властивості.

этом им придется винить свою косность, невежество и абсолютное нежелание идти навстречу интересам тех лиц, которые эти рубли дают.

Ну, да Бог с ними, с голопристанцами! Солнце начинает припекать, и нам интереснее скорее добраться до Скадовска. К нашим услугам учреждение, именуемое омнибусом³, который, по уверению возницы, благополучно доставит нас к цели. За очень дешевую плату, за два рубля, нас усадили в ящик, две стенки которого парусиновые, и усадили основательно. Для какого бы то ни было телодвижения, хотя бы для того, чтобы закурить папиросу или вытянуть ногу – места не было: мы сидели вплотную.

Проехав несколько сажень по песчаной голопристанской почве, наш ящик, шумя и подпрыгивая, покотился по шоссейной дороге.

Это удобство тянется на расстоянии 18 верст, до Келегейских хуторов⁴, откуда опять начинается пыльная, песчаная дорога.

Солнце печет немилосердно, с нас пот градом катится, и мы сидим словно оголтелые.

В это время раздается шипение, визг, и ход омнибуса замедляется. Лопнула шина.

– Ничего, в Михайловке поправим, – успокаивает нас возница.

Мы едем тише. По сторонам поля покрыты словно разноцветным ковром. Хлеб зреет. Дождь необходим, иначе все погорит.

Приехали в Михайловку,

³ Омнібус (фр. «omnibus» – візок для всіх) – багатомісний візок (до 20 місць) на кінській тязі, популярний вид громадського транспорту у другій половині XIX – на початку XX ст., попередник автобуса. У 1912 р. на маршруті Гола Пристань – Скадовськ омнібус було замінено 13-місним автобусом [5].

⁴ Нині село Гладківка Голопристанського району Херсонської області.

стоящую на полдороге между Голой Пристанью и Скадовском.

Чистая крестьянская хата и кипящий самовар. Предусмотрительные пассажиры, запасшиеся провизией, обильно подкрепляются. Проходит часа два, и ящик, вполне исправный, запряженный свежими лошадьми, вновь катит нас.

Очень жарко. Ни малейшего ветерка. Каждый из нас силится вздремнуть, но удается это не всем. В большой истоме проходит час-другой.

В воздухе, наконец, повеяло прохладой; запах нескошенной травы приятно щекочет обоняние. Пассажиры усиленно насыщают легкие свежим воздухом.

Мы подъезжаем к Скадовску.

Прибавление к газете «Юг». 1904. №1815. 11 июля.

УДК 94(477) "1648/179" + 908

Павло Токаленко

**ПОДІЇ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У даній публікації представлено документи Державного архіву Одеської області, які стосуються подій Першої російської революції та реакційної політики царизму в Одесі в 1905-1910 роках. Всі документи поділені за тематичною ознакою: події Першої російської революції; документи по пенітенціарній системі; проблематика участі євреїв у революційних подіях; царська цензура. Особливу увагу приділено діяльності Одеської тюрми та єврейському погрому у жовтні 1905 року. Наголошується на підтримці силовими структурами погромників в Одесі у жовтні 1905 року. У статі містяться окремі статистичні відомості стосовно економічних наслідків та жертв єврейського погрому в Одесі у жовтні 1905 року.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, Одеська тюрма, єврейські погроми, царська армія, цензура

Токаленко Павел. События Первой русской революции по материалам Государственного архива Одесской области.

В данной публикации представлены документы Государственного архива Одесской области о событиях Первой русской революции и реакционной политике царизма в Одессе в 1905-1910 годах. Все документы разделены по тематическому признаку: события Первой русской революции; документы по пенитенциарной системе; проблематика участия евреев в революционных событиях; царская цензура. Особое внимание уделено деятельности Одесской тюрьмы и еврейскому погрому в октябре 1905 года. Отмечается поддержка силовыми структурами погромщиков в Одессе в октябре 1905 года. В статье содержатся отдельные статистические сведения об экономических последствиях и жертвах еврейского погрома в Одессе в октябре 1905 года.

Ключевые слова: Первая русская революция, Юг Украины, Одесская тюрьма, еврейские погромы, царская армия, цензура

Tokalenko Pavlo. The events of the First Russian Revolution on the materials of the State Archives of the Odessa Region.

In the article the author published documents of the State Archives of the Odessa Region about the events of the First Russian Revolution and the reactionary policy of tsarism in Odessa in 1905-1910. All documents are divided according to the thematic feature: the events of the First Russian Revolution; Documents on the penitentiary system; The problems of participation of Jews in revolutionary events; censorship. Particular attention is paid to the activities of the Odessa Prison and events of Jewish pogrom in October 1905. Also information is published about

support of power structures of the chaos in the streets of Odessa in October 1905. The article contains some statistical information about the economic consequences and the victims of the October Jewish pogrom in Odessa in 1905.

Keywords: First Russian Revolution, South of Ukraine, Odessa Prison, Jewish pogroms, Tsarist army, censorship

Події Першої російської революції 1905-1907 років на Півдні України й досі залишаються актуальними для вивчення дослідниками з точки зору організації та стратегії революційної боротьби або реакційної політики монархічного режиму. Особливо важливим для вивчення цієї проблематики стане аналіз революційного руху у найбільшому місті південної України, портовому місті Одеса.

Документальні матеріали Державного архіву Одеської області допоможуть осягнути цілий інформаційний пласт революційного руху в багатонаціональному середовищі Одеси. Саме підкреслена полікультурність «південної Пальміри» Російської імперії стала тією особливістю революційних подій 1905-1907 років на Півдні України, яка була відсутня в інших містах імперії. Протистояння політичних ідеологій в Одесі відбувалося на фоні культурного протистояння, яке особливо яскраво проявлялося у вираженому революційному світосприйнятті серед єврейського населення міста, що стало закономірним наслідком підвищеного антисемітизму в Одесі.

Серед фондів Державного архіву Одеської області корисними для вивчення проблематики подій Першої російської революції стануть наступні фонди: фонд 2 (1803-1919 роки) «Канцелярія Одеського градоначальника (з 1820 року – Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора, з 1874 року – Міністерства внутрішніх справ)»; фонд 12 (1905-1909 роки) «Інспектор по справам друку в м. Одеса»; фонд 111 (1813-1918 роки) «Одеська міська поліція»; фонд 745 (1902-1909 роки) «Помічник начальника Таврійського жандармського управління».

Питання заборони друкованих видань революційних років 1905-1907 висвітлює 12 фонд. Документи по системі виконання покарань зберігаються у 111 фондів. Проблематику «єврейського питання» у роки Першої російської революції частково розкривають 745 та 2 фонди. Діяльність поліційно-жандармського апарату та питання соціально-економічних збитків внаслідок революційного руху в Одесі у 1905-1907 роках, часткове відображено у документах 2-го фонду. Також, у цьому фонді зберігаються документи, які висвітлюють наслідки революційних подій на Півдні України, зокрема, прохання до імператора Миколи II від мануфактурної компанії з США «Witman and Barnet Manufacturing Company» про відшкодування збитків внаслідок червневих заворушень 1905 року на суму 1573 долари 35 центів.

Всі документи розміщені автором у статті тематично у відповідності до хронологічної послідовності подій.

Революційні події. Хроніка. Італійський консул в Одесі, 23 грудня 1905 року, поскаржився італійському послу в Петербург, що під час жовтневих

заворушень в Одесі постраждала будівля Італійського консульства [1, арк. 122]. Пізніше консула Італії відвідав Командуючий одеським воєнним округом та виразив від імені Росії підтримку та співчуття. Стіни та стелю, скрізь у мітках від куль, пообіцяли відремонтувати за державний кошт. Консул виразив своє задоволення та попросив повідомити про це в Італійське посольство до Петербургу [1, арк. 132].

На запит канцелярії Одеського градоначальства, у грудні 1908 року, до начальника Одеського охоронного відділення стосовно студента Новоросійського університету М.Ф. Боровського, була дана відповідь, що студент М.Ф. Боровський 29 квітня 1905 року, знаходячись в ресторані «Ермітаж», голосно вигукував «Долой самодержавие, долой дом Романовых, да здравствует боевая организация». Наступного дня, в цьому ж ресторані, він у компанії з домовласником Белогриця-Котляревським, секретарем мирового судді 13 дільниці міста Одеси, містянином Осипом Боварським та євреєм Борисом Гальпером відкрито критикував існуючий державний лад в Російській імперії та ображав офіцерів, називаючи їх нахабними [2, арк. 20].

Представник американської мануфактурної компанії «Witman and Barnet Manufacturing Company», пан Фредерік Брайан 4 квітня 1907 року звернувся з клопотанням до імператора Миколи II з проханням відшкодувати збитки компанії після заворушень 15 та 16 червня 1905 року в Одесі. Зокрема, йшлося про знищенні бочок та зв'язок з сільськогосподарським обладнанням з США, які мали бути доставлені в Ростов та Тіфліс. Сума від збитків була 1573 долари та 35 центів [1, арк. 253-254].

На запит канцелярії Одеського градоначальства від 20 листопада 1908 року до начальника Одеського охоронного відділення стосовно студента Новоросійського університету Г.С. Селіванова була дана відповідь, що студент зберігав нелегальну літературу у 1906 році. На основі положення про Державну охорону 8 жовтня 1906 року в квартирі, де мешкав Селіванов, було знайдено 9 революційних брошур нелегального видання. Г.С. Селіванов мешкав у квартирі ветеринарного лікаря міської скотобійні Миколи Міхіна, у якого також зберігалася нелегальна література. В квартирі М. Міхіна упродовж 1906 року відбувалися постійні таємні зібрання революційного студентства [2, арк. 14].

На запит канцелярії Одеського градоначальства у грудні 1908 року до начальника Одеського охоронного відділення стосовно студента Новоросійського університету Ф.О. Яцевича була надана відповідь, що він зберігав брошури, прокламації та агітаційні листівки соціал-демократичної партії. На вимогу начальника Одеського жандармського управління від 28 червня 1907 року у квартирі члена соціал-демократичної партії Фані Жаботинської, де мешкав Яцевич, був проведений обшук. В кімнаті були знайдені нелегальні матеріали революційного змісту, серед яких «Ближайшие задачи студенчества» [2, арк. 18].

Кожного місяця Одеський поліцеймейстер мав звітувати перед Одеським градоначальником стосовно осіб, які знаходилися під поліційним наглядом.

Згідно його донесень у 1910 році політично неблагонадійні особи вже не порушували суспільний спокій [3, арк. 6, 20, 21, 30, 35, 54, 56].

Документи по пенітенціарній системі. Хроніка. Правила утримання арештованих при поліцейських дільницях Одеси, рекомендовані Міністерством внутрішніх справ та затверджені одеським градоначальником Д.Б. Нейдгардтом 23 травня 1905 року. Вибрані фрагменти: §2 *Арештовані завжди утримувалися під замком. Ключ знаходився у ключника;* §6 *Камери провітрювалися двічі на день, і влітку, і взимку. Під час прогулянок арештантів в камерах проводилась дезінфекція карболою;* §7 *Особам привілейованих станів в камеру заносили ліжко з матрацом;* §9 *Годували арештованих двічі на день. На обід – борщ та каша. На вечерю тільки борщ. Арештант міг відмовитися від харчування та отримувати кормові від держави на харчування у розмірі 7 копійок на день;* §12 *Побачення дозволялося лише з дозволу начальства та лише у присутності поліцейського. У великі свята, такі як Різдво, перші три дні Пасхи, та кожен неділю тижня дозволялося побачення без присутності поліцейського у разі клопотання арештантів;* §15 *Читання газет та журналів поточного року заборонялося;* §18 *Арештованим заборонялося: а) азартні ігри, б) гра на музичних інструментах, в) вживання вина, г) самовільна поведінка, сварки, лайка, непристойні розмови, пісні, ґ) куріння тютюну, д) мати при собі заборонені речі; е) розвішувати в камері брудну білизну, є) псувати малюнками стіни камери;* §19 *У разі порушення правил арештовані підлягали покаранню в залежності від ступеня провини: а) догана наодинці чи у присутності інших арештантів, б) позбавлення прав читання книг, окрім духовних, на один місяць, в) позбавлення права переписки, г) позбавлення побачень на один місяць, ґ) заборона додатково купувати їжу на власні гроші (кошти), д) зменшення тюремного пайку та переведення на хліб і воду на 3 дні, е) переведення у світлий карцер на строк не більше тижня, є) переведення у темний карцер на один тиждень з подальшим переводом до світлого карцеру з дозволом прогулянки на четвертий день;* §20 *На арештантів, які буянять чи тих кого привезли у сп'янілому стані можна було одягати гамівну сорочку* [4, арк. 32].

Градоначальник Одеси А.Г. Григор'єв 14 червня 1906 року отримав урядову телеграму з Петербургу, в якій йшлося про те, що в газеті «Речь» було опубліковане повідомлення про солдат Інгульського полку, яких за різні дрібниці заковували в кайданки та відправляли у карцер. Внаслідок чого вся Одеська тюрма оголосила голодування [5, арк. 1].

Градоначальник Одеси А.Г. Григор'єв 14 червня 1906 року у листі до начальника Головного тюремного управління в Петербург відповідав, що 9 червня 1906 року за поломку камерного замка був покараний карцером арештант Невідомий. У відповідь арештанти Одеської тюрми оголосили голодовку та висунули вимоги: розкувати закованих у кайдани, відмінити заковування у кайдани політичних в'язнів, визнати уповноважених осіб серед в'язнів, збільшити час прогулянок та побачень із рідними, покращення медичної допомоги, видача кормових грошей, переведення солдат у політичний корпус. Вимоги щодо збільшення часу прогулянок та побачень, видача

кормових та покращення медичного обслуговування були задоволені адміністрацією тюрми. Всі інші – ні. Задля заспокоєння в'язнів було відправлено у карцер шістьох винуватців заколоту, десять осіб одягли в кайдани у зв'язку зі вступом у законну силу судового приговору щодо каторжного покарання. Всього голодування оголосили 175 в'язнів. Станом на 10 червня 1906 року голодували 25 осіб. З них 23 особи, які вимагали звільнення чи висунення обвинувачення, бо знаходилися в тюрмі без оголошення звинувачення, а згідно з представленням про ув'язнення від херсонського губернатора та другого жандармського управління. Кримінальні злочинці участі у голодуванні не приймали [5, арк. 3].

Головне тюремне управління в Петербурзі 13 липня 1906 року у листі до одеського градоначальника вказувало на необхідності створення комісії для перевірки пенітенціарних установ для забезпечення стабільності функціонування. Зокрема, зазначалося, що внаслідок постійних втеч арештантів з тюрем останнім часом буде важливо оглянути комісією будови та розробити превентивні заходи [6, арк. 87].

Начальник арештного будинку в Одесі 18 липня 1906 року писав до градоначальника Одеси А.Г. Григор'єва, що з 16 липня 1905 року його підлеглі несуть вже більше півроку посилену службу. Внаслідок переповнення Одеської тюрми до арештного будинку було переведено приблизно 150 чоловік. Станом на 18 липня 1905 року в Одеському арештному будинку нараховувалося 350 осіб. Голова арештного будинку прохав градоначальника видати його співробітникам грошове винагородження за піврічну роботу в посиленому режимі [6, арк. 65].

Міська управа Одеси 25 серпня 1906 року доповідала одеському градоначальнику, що для попередження втеч арештантами видане розпорядження про спилювання дерев та встановлення восьми додаткових ліхтарів [6, арк. 92].

Тимчасовий Одеський генерал-губернатор П.Ф. Глаголев 2 вересня 1905 року повідомляв одеського градоначальника, що для охорони зовнішніх стін Одеської тюрми командує військами розпорядився виставити солдатський патруль з дев'яти осіб [6, арк. 95].

Одеський градоначальник А.Г. Григор'єв у вересні 1906 року в листі до тимчасового генерал-губернатора П.Ф. Глаголева писав, що 3 вересня 1905 року політичні арештанти Шакерман та Бордюкова оголосили голодування по причині позбавлення побачень з рідними для деяких арештанток. До голодування приєдналися інші політичні арештантки: Хана Айзенберг, Марія Зав'ялова, Міца Райгородская, Геня Паперло, Хуся Ерделевская та Естер Фінкельштейн [5, арк. 10].

З канцелярії Одеського градоначальника 11 грудня 1905 р. надійшов запит до начальника Одеської тюрми стосовно реалізації покарання для в'язнів, які були викриті 5 грудня 1905 року за спробою зробити підкоп під тюремною будівлею [6, арк. 99, 101].

Одеський градоначальник А.Г. Григор'єв доповідав у Головне тюремне управління в Петербург, що в січні 1906 року політичні та кримінальні в'язні піднімали бунт, вимагаючи скасувати побачення з рідними через решітки, а відновити колишні правила. Кримінальні бойкотували роботу у майстернях. Політичні оголосили голодування, що спонукало адміністрацію наказати розносити їжу по камерах. Декілька разів в'язні піднімали в тюрмі загальний галас, однак після введення воєнного караулу до коридорів, вони припинили. Як додаткове покарання, в'язням було заборонено випускати тютюн в тюрму. У подальшому планувалося скасувати прийом передач для в'язнів від рідних [6, арк. 144].

Начальник Одеської тюрми 3 квітня 1906 року доповідав у рапорті до одеського градоначальника, що політичний в'язень Лев Тарло здійснив втечу з тюрми під час прогулянки 22 березня 1906 року [6, арк. 4-5].

Начальник Одеської тюрми 22 березня 1906 року після втечі політичного в'язня Тарло наказав відправляти на прогулянку з в'язнями не менш ніж п'ять осіб охорони. Ключникам впускати в тюрму та випускати з тюрми осіб тільки за наказом чергового помічника начальника тюрми. Впускати та випускати до тюрми без дозволу дозволялося лише у випадках, коли прийшли судові слідчі, поліцейські або жандарми, які відомі ключникам в обличчя. Під час побачень передбачалося виставляти додатковий караул та взагалі не випускати з воріт жодної особи без супроводу наглядача. У наказі від 30 березня 1905 року зазначалося, що необхідно заборонити в'язням вільно пересуватися тюремною територією у лікарню, майстерні чи кухню. Градоначальник підкреслював необхідність супроводу в'язнів навіть на території тюрми. У наказі від 10 квітня 1906 року начальник тюрми закріпив повноваження за своїми помічниками:

1) за прогулянки політичних злочинців відповідав помічник Пахомов; 2) за прогулянки кримінальних злочинців – помічник Попов; 3) за прогулянки в лікарню – помічник Коглеров [6, арк. 120].

Одеський градоначальник А.Г. Григор'єв 24 квітня 1906 року писав начальнику Одеської тюрми, що після втечі політичного в'язня Тарло необхідно перевірити всі тюремні замки та заборонити всім в'язням спілкуватися між собою. Особливу увагу приділити пильності спостереження за в'язнями під час прогулянок [6, арк. 11].

Одеський градоначальник А.Г. Григор'єв 3 травня 1906 року у листі до начальника Одеської тюрми наголошував на необхідності звільнення тюремного наглядача Івана Кушнерука за те, що у його присутності, як встановило слідство, за межами тюрми, під час конвою в'язнів, був переданий лист приватній особі на вулиці. За дії підлеглих начальнику тюрми особисто оголошувалась службова догана [6, арк. 33].

Начальник одеського арештного дому 12 травня 1906 року у листі до Одеського градоначальника жалівся на нестачу кадрів для роботи. Він зауважував, що згідно до особистого розпорядження градоначальника, Одеський арештний будинок вже став відділенням Одеської тюрми, однак кадрова потреба не змінилася. Начальник арештного будинку прохав Одеського

градонаачальника дозволити йому взяти на роботу ще двох коридорних [6, арк. 53].

Начальник одеського арештного дому 5 червня 1906 року у листі до Одеського тимчасового генерал-губернатора П.Ф. Глаголева наголошував, що в арештному будинку після втечі одного з арештантів всіх в'язнів наказано закривати в камерах на ключ. Ключі від всіх замків арештантського будинку зберігалися в розвідного чергового. Однак, з 5 червня комендант міста Одеса наказав по телефону, щоб усі ключі зберігалися в начальника арештного дому чи його помічника. Начальник арештного дому вважав цей обов'язок не притаманним його посаді та дуже незручним при роботі. Тому він клопотав перед генерал-губернатором про відміну даного наказу [6, арк. 48].

Одеський градонаачальник 15 червня 1906 року у відповіді до начальника Одеського арештного будинку зазначав, що наказ стосовно передачі ключів до адміністрації арештного будинку відмінитися не буде. Військова охорона, закріплена за Одеським арештним будинком, не була зобов'язана виконувати функції ключників арештного будинку. Щодо питання стосовно поліцейного посилення охорони, то це питання також не було можливості реалізувати, виходячи з обмеженості поліцейного штату в Одесі [6, арк. 49].

Начальник Одеської тюрми 5 листопада 1906 року в рапорті до одеського градонаачальника доповідав, що політичні в'язні разом з кримінальними підняли в тюрмі бунт 3 листопада 1905 року. Причиною бунту стало рішення заколотити цвяхами квартирки на камерах та обмежити кількість в'язнів на прогулянці зі 120 осіб до 30. Вже 3 листопада всі в'язні відмовилися від їжі та хліба. Кримінальні в'язні бойкотували роботу в тюрмі та відмовлялися готувати їжу та пекти хліб. Політичні співали Марсельєзу. Всі разом влаштували щоденний гамір: стукали в двері, повибивали скло на камерних вікнах, лаяли «майданною лайкою» адміністрацію тюрми та воєнний караул. Шість політичних арештантів було зачинено в карцер на строк від 3 до 7 діб. Зменшено й час прогулянок з двох годин до сорока хвилин. Прокурор Одеського повітового суду 4 листопада 1905 року порадив не йти на поступки для в'язнів [6, арк. 134].

Міністр внутрішніх справ П.А. Столипін 6 березня 1907 року у листі до одеського градонаачальника писав, що посольство Німеччини піклувалося про гідне покарання для наглядача Одеської тюрми Гриневича, за те, що він допоміг втекти з в'язниці Юліусу Елькану [6, арк. 185].

Командуючий військами Одеського Воєнного округу 31 березня 1907 року разом з одеським градонаачальником, генерал-майором А.Г. Григор'євим вирішили посилити воєнний караул в Одеській тюрмі ще на п'ять додаткових постів. Причиною цього рішення послужили агентурні повідомлення з різних джерел про підготовку втечі з Одеської тюрми деяких в'язнів [6, арк. 190].

Одеський градонаачальник А.Г. Григор'єв 12 квітня 1907 року у листі до Головного тюремного управління відзначив вправні дії прапорщика 14-го Стрілецького полку Фромунда, який 28 та 29 березня 1907 року зміг

попередити тюремний бунт, який виник внаслідок переведення зі слідчого відділення в загальні тюремні камери трьох єврейських в'язнів [6, арк. 193].

Головний інспектор з пересилки арештантів 23 червня 1907 року у листі до Одеського градоначальника А.Г. Григор'єва клопотав про заборону побачень в тюрмі у день пересилки в'язнів до інших місць ув'язнення, щоб запобігти можливим провокаціям, або хоча б заборони побачень для етапного контингенту поточної пересилки [6, арк. 203].

Головне тюремне управління в Петербурзі 2 квітня 1908 року у листі до Одеського градоначальника І.М. Толмачова прохало посприяти у клопотанні до Командуючого військами Одеського воєнного округу щодо подовження терміну перебування воєнного караулу в Одеській тюрмі, що пов'язане з неспроможністю вільнонайманої тюремної охорони, яка погано володіла зброєю, забезпечити повну безпеку в Одеській тюрмі, в якій утримувалися найбільш небезпечні злочинці південного регіону [7, арк. 1-2].

Начальник одеської поліції 21 лютого 1909 року заборонив всім поліцейським міста супроводжувати арештантів з поліційної дільниці до тюремної лікарні без попереднього телефонного дзвінка до лікарні стосовно вільних місць. Часто без попередньої довідки поліції доводилося повертатися з хворими арештантами у відділок, ускладнюючи їх стан здоров'я марними прогулянками по місту [8, арк. 73].

«Єврейське питання». Хроніка. В газеті «Робочий сіоніст» у жовтні 1905 року, зазначалося, що лише єврейська громада з поміж інших народів Російської імперії не мала власного територіального округу [9, арк. 24]. Зазначалося на необхідності відміни єврейських обмежувальних законів у всіх сферах життя [9, арк. 25]. Крім цього, йшлося про легалізацію суто єврейських учбових закладів всіх рівнів з викладанням єврейської мови. Зазначалося, що навіть у випадку реалізації цих прав для єврейської громади в Російській імперії боротьба за соціалізм не припиниться [9, арк. 26].

Єсаул Попов 10 червня 1905 року у рапорті до начальника учбової команди 8-го Донського козачого полку зазначав, що 10 червня 1905 року під час його чергування до нього підійшов єврей Гальперзон з великим стаканом горілки та шматком сиру та розпочав нахабно пропонувати частування. Єсаул відмовився, однак через 15-20 хвилин до нього підійшов сотник Тарасов з ковбасою та сардинами, які він отримав від єврея Гертенштейна на знак доброї волі. Єсаул був ображений та просив прийняти міри щодо нахабних євреїв Гальперзона та Гертенштейна [10, арк. 178].

Згадувалися в жовтневій газеті «Робочій сіоніст» і євреї, які загинули під час єврейського погрому в Сімферополі у жовтні 1905 року: Абрам Гарбер (22 роки), Григорій Спектор (20 років), Борис Топерман (21 рік), Яків Шулер (18 років), Борух Бенклер (18 років), Алтер Голуб (19 років), Мирон Зайдін (20 років) та особа єврейського походження, ім'я та вік якої ніхто не пам'ятав, окрім того, що він працював в Сімферополі у пана Срулькевича. Планувалося побудувати пам'ятники на їх могилах за рахунок єврейської громади Сімферополя та заснувати особливу книгу пам'яті, в яку мали записувати

прізвища всіх євреїв, вбитих під час погромів у всіх містах Російської імперії [9, арк. 34-35].

Одеський поліцмейстер у рапорті до одеського градоначальника 27 жовтня 1905 року доповідав, що 18 жовтня 1905 року натовп євреїв на Великій Арнаутській напав на каретний екіпаж та скинув з нього поліцейського Полянчікова. Поліцейського побили, пізніше він був відправлений в кареті швидкої допомоги у міську лікарню. На Прохоровській вулиці з вікон, балконів та дахів будинків в Одесі євреї відкривали вогонь по козакам, які перебували на цій вулиці. Крім вогнепальної зброї, євреї використовували й бомби. На Запорозькій вулиці внаслідок перестрілок було багато поранених євреїв. Один з них назвався Рувином Поляком та був відправлений до єврейської міської лікарні. Інших позабирав до себе натовп євреїв [1, арк. 36].

Одеська міська Дума 16 жовтня 1905 року слухала словесну доповідь дільничних мирових суддів про побиття двохсот євреїв у поліційній Бульварній дільниці. Особливу увагу було звернено на наявність серед євреїв малолітніх дітей – 16 хлопців та 11 дівчат. Було вирішено клопотати до градоначальника Д.Б. Нейдгарта про звільнення від служби в поліції пристава Шишкіна [4, арк. 2].

Мировий суддя Тимофеев свідчив, що всіх євреїв били та катували. У всіх були присутні сліди від побиття. Деяких скидали зі сходів до поліційного підвалу. Мировий суддя Суворов свідчив, що серед арештованих були присутні дві дев'ятирічні дитини, до яких відносилися як до дорослих. Заарештованим відмовляли в воді. Дівчатам заламували руки [4, арк. 3].

Мировий суддя Жера, свідчив, що він домогся звільнення частини дітей віком до 14 років з поліційної дільниці. На всіх інших суддя засвідчив наявність кров'яних пов'язок та слідів побиття [4, арк. 5].

Мировий суддя Саморупо доповідав, що євреї благали звільнити хоч когось, бо після уходу суддів їм погрожували новим побиттям [4, арк. 6].

У списку затриманих євреїв при Бульварній поліційній дільниці 16 жовтня 1905 року після звільнення частини з них залишалось ще 127 осіб віком від 11 до 46 років. Наймолодші серед них були Фінкельштейн Абрам Хаїлович (11 років) та Штрогем Еня Шаєва (12 років) [4, арк. 8-11].

Одеський поліцмейстер у жовтні 1905 року доповідав у рапорті до одеського градоначальника, що 16 жовтня було вбито 3 особи. Поранених в міській лікарні – 12 осіб, в єврейській – 23 особи. З поранених станом на 17 жовтня 1905 року п'ять померли від ран в лікарні [1, арк. 23].

В іншому документі під назвою «Выписка» одеського градоначальника йшлося, що під час єврейських погромів в Одесі з 18 по 21 жовтня 1905 року було вбито 460 осіб. Поранено більш ніж 1 тис. осіб. Десять осіб пропали без будь-яких відомостей. Вбито одного поліцейського та тринадцять поранено. Загальні збитки для єврейського населення міста від пограбування єврейських магазинів, домів, квартир, підпалу торгівельних площ тощо, складала приблизно 3 млн. 108 тис. 674 рублів [1, арк. 114].

Одеський поліцмейстер у рапорті до одеського градоначальника 27 жовтня 1905 року доповідав, що 22 жовтня 1905 року був вбитий у себе вдома з вогнепальної зброї георгіївський кавалер, городовий поліцейський Бульварної дільниці Ємельян Філіппов, ймовірно, революціонерами єврейського походження. За свідченнями дружини 19 жовтня 1905 року Філіпова по дорозі з повітового суду перестріли студенти, які побили Філіпова та відібрали у нього шашку та револьвер [4, арк. 35].

Сенатор Кузьмінський, який розслідував єврейський погром в Одесі в жовтні 1905 року, 9 грудня 1905 року виніс постанову стосовно цієї справи. Згідно з висновками сенатора, одеська поліція не тільки не захищала євреїв, а, навпаки, приймала активну участь у єврейському погромі разом з погромниками. Воєнні караули, які патрулювали вулиці Одеси, не заважали поліції бити та вбивати євреїв, бо всі знали, що це відбувається з дозволу місцевої губернської влади [11, арк. 3].

Відомо, що прапорщик 205-го піхотного Ізмаїльського полку під час єврейського погрому у жовтні 1905 року відкрито висловлював свою неповагу до євреїв. Він стверджував, що євреї дізнаються, що таке свобода, коли він з солдатами повбиває їх не менш 2-3 тисяч [11, арк. 6].

Список поліцейських, учасників єврейського погрому в жовтні 1905 року, провина яких була доведена, складався з 39 осіб, які служили в різних поліцейських дільницях Одеси [11, арк. 2-18]. Детальний опис поліцейського злочину описаний у свідченнях поліцейських Портової дільниці міста Одеси Івана Іванова та Сави Жабоеда [11, арк. 18].

Помічник Одеського поліцмейстера 12 листопада 1905 року у своєму рапорті до Одеського поліцмейстера пояснював, що 16 жовтня 1905 року о восьмій годині вечора до нього зверталися затримані при складанні списків їх імен із проханням вберегти їх від побоїв при розміщенні в камерах. Він особисто наказав помічнику пристава Бульварної дільниці та всім поліцейським не вдаватися до грубої сили. Після публікації нотаток у 262 номері «Одесского Листка» 10 листопада 1905 року пристав Шишкін та інші учасники цієї справи були звільнені. Помічник пристава наголошував на своїй невинуватості та просив одеського поліцмейстера особисто повідомити про це градоначальнику [4, арк. 35].

Одеський градоначальник А.Г. Григор'єв 23 січня 1906 року у листі до міністра внутрішніх справ П.М. Дурново клопотав про залишення на службі поліцейських, учасників єврейських погромів у жовтні 1905 року, провина яких не була ще доведена судом. Одеський градоначальник жалівся міністру внутрішніх справ, що на півмільйонну Одесу не вистачає поліцейських кадрів. Прийняття нових на службу неможливо, бо у випадку виправдання судом поліцейських, яких звинувачували в організації та участі в єврейських погромах, вони повернуться на свої посади. А наразі постановою сенатора Кузьмінського від 9 та 16 грудня 1905 року залишала Одесу без поліцейського нагляду [11, арк. 34-35].

Одеський поліцмейстер 18 березня 1906 року доповідав Одеському градоначальнику, що він відмовив у компенсації збитків чотирьом єврейським купцям: Іллі Ходжану, Гелелю Моїсеєву, Ісааку Серожу, Моїсею Серожу. Вони понесли збитки під час червневих заворушень в Одесі, коли вщент згоріли портова естакада залізної дороги разом з вагонами, склади, пакгаузи, декілька торгівельних барж та пароплавів. Враховуючи, що вини влади у знищенні порту не було, у відшкодуванні їм відмовлено [1, арк. 218].

Міністр внутрішніх справ П.М. Дурново 12 квітня 1906 року писав одеському градоначальнику А.Г. Григор'єву, що чотири єврейські купці, нащадки почесних мешканців Одеси, клопотали про відшкодування збитків від червневих заворушень в Одесі під час повстання матросів на броненосці «Потьомкін». Внаслідок обстрілу броненосцем одеського порту зчинилася пожежа, через яку згорів увесь товар єврейських купців. Збитки від пожежі для купців становили: Ілля Ходжан – 7516 рублів; Гелель Моїсеєв – 16 332 руб. 05 коп.; Ісаак Серож – 6773 руб. 24 коп.; Моїсей Серож – 6554 руб. 62 коп. [11, арк. 56].

У 1906 році Феодосійський районний комітет Кримського союзу Єврейської соціал-робітничої партії шукав власного бухгалтера та касира пана Самсона, який зник з касою комітету (213 рублів). Відомо, що раніше Самсон попереджав керівництво комітету, що мав особисті фінансові проблеми. Комітет не звертав уваги на заяви Самсона доки, доти не зникла каса комітету [9, арк. 80].

Царська цензура. Хроніка. Петербурзька судова палата 21 грудня 1906 року винесла вирок редактору газети «Речь», згідно з яким він мав сплатити штраф за антиурядові статті у розмірі 500 рублів [12, арк. 40].

Міністерство внутрішніх справ 4 липня 1906 року у листі до начальників та директорів поштових відділень роз'яснювало як відбувається арешт періодичних видань у поштових відділеннях всіх губерній. У листі рекомендувалося начальникам та директорам поштових відділень дотримуватися імператорських наказів від 24 листопада 1905 року та 18 березня 1906 року: 1) арешт періодичних видань на пошті міг здійснюватися лише у письмовій формі, згідно з розпорядженнями службових осіб по справах друку на основі діючого законодавства чи наказів місцевої губернської влади; 2) в екстрених випадках дозволявся арешт періодичних видань на основі усних розпоряджень влади чи наказів у телефонному режимі з єдиною умовою, що після усного розпорядження влади упродовж двох годин буде відправлено письмовий примірник наказу. У разі відсутності письмового примірника упродовж двох годин кореспонденція відправлялася адресату; 3) арешт періодичних видань з інших міст не відбувався тільки за розпорядженням місцевої влади, до нього мав додаватися наказ від службової особи по справах друку; 4) для арешту періодичних видань необхідно було точно зазначити вихідні дані видання; 5) арештовані видання мали зберігатися у поштових відділеннях місця призначення до відповідного рішення суду; 6) якщо суд підтверджував правомочність арешту періодичного видання, то пошта мала

видати арештовані примірники періодичного видання для знищення; 7) якщо суд відміняв арешт періодичних видань, то необхідно було якнайскоріше відправити кореспонденцію до адресата [13, арк. 173].

Міністерство внутрішніх справ 13 грудня 1908 року у листі до губернатора Херсонської губернії Ф.О. Бантиша роз'яснювало, які кінокартини не дозволено демонструвати населенню. По-перше, це аморальні кінокартини (стаття 45 Уставу про покарання); по-друге – картини блюзнірські (стаття 73-74 Кримінального положення); по-третє – картини, які спонукають населення до бунтівних дій проти державного устрою чи влади (стаття 129 Кримінального положення); та картини, зміст яких може вступати у суперечності з релігійним, культурним чи традиційним світобаченням місцевого населення (стаття 138 Уставу про попередження злочинів) [13, арк. 142].

Міністерство внутрішніх справ 27 травня 1909 року у зверненні до Одеського комітету по справам друку доводила до відома, що заборонена у березні 1907 року брошура «Чего хотят люди, которые ходят с красным флагом» є небезпечною для народу, тому що містила у собі ідею про спільну народну землю та виборне керівництво державою [13, арк. 139].

Міністерство внутрішніх справ 23 травня 1910 року у листі до губернатора Херсонської губернії Ф.О. Бантиша роз'яснювало, що інформація про переміщення чи реорганізацію військових підрозділів армії є таємною. Тому друк цієї інформації в періодичних виданнях є неприйнятним. На предмет наявності вищезазначеної інформації мають перевірятися всі листи, телеграми та інша кореспонденція підданих Російської імперії [13, арк. 117].

Отже, документи Державного архіву Одеської області є достовірним та корисним джерелом для дослідників подій Першої російської революції.

Період царської реакції від 1905 до 1910 року представлений у документальних джерелах фондів пенітенціарної системи Російської імперії в Одесі. Важливо відзначити революційну атмосферу та дух свободи політичних в'язнів, які не були подавлені імперською системою покарань. Організація режиму посиленої охорони в Одеської тюрмі за допомогою військових підрозділів царської армії свідчить про наростання реакційних тенденцій в урядових колах після поразки революційних сил.

Тематика антисемітизму в Російській імперії, зокрема на Півдні України, частково представлена документами про єврейські погроми у червні та жовтні 1905 року. Неупереджене розслідування погромних жовтневих подій вказує на головну роль в організації погрому місцевими чиновниками та поліційно-жандармським апаратом Одеси. Рапорти до поліцмейстерів та градоначальника Одеси щодо наслідків єврейських погромів, містять у собі суперечливу інформацію, що підтверджує версію спроб сховати від преси та ліберальної громади Херсонської губернії, реальні масштаби економічних збитків та соціальних втрат для населення.

Список використаних джерел:

1. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 13, спр. 4.
2. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 11, спр. 111.
3. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 4, спр. 8925.
4. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 11, спр. 108.
5. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 4, спр. 8118.
6. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 4, спр. 8146.
7. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 4, спр. 8598.
8. Держархів Одеської області, ф-р. 111, оп. 2, спр. 6.
9. Держархів Одеської області, ф-р. 745, оп. 1, спр. 1.
10. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 13, спр. 3.
11. Держархів Одеської області, ф-р. 2, оп. 13, спр. 5.
12. Держархів Одеської області, ф-р. 12, оп. 1, спр. 11.
13. Держархів Одеської області, ф-р. 12, оп. 1, спр. 3.

ПРАКТИКА ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

УДК 351.853.3: 902.2(477.72)

Олена Дзnelадзе

СТВОРЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «АМАДОКА» І ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ ЯК МІЖНАРОДНОГО ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТА ХЕРСОНЩИНИ

У повідомленні йдеться про перспективи створення та функціонування історико-культурного заповідника «Амадока» на базі пам'ятки археології національного значення – Червономаяцького пізньоскіфського археологічного комплексу. Проектована установа матиме не лише наукове та пам'яткоохоронне значення, але й сприятиме зростанню туристичної привабливості Херсонщини.

Дзnelадзе Елена. Создание историко-культурного заповедника «Амадока» и его перспективы как международного туристического объекта Херсонщины.

В сообщении идет речь о перспективах создания и функционирования историко-культурного заповедника «Амадока» на базе памятника археологии национального значения – Червономаяцкого позднескифского археологического комплекса. Проектированное учреждение будет иметь не только научное и памятничкоохоронное значение, но и поспособствует росту туристической привлекательности Херсонщины.

Dzneladze Olena. Creation of the historical and cultural reserve «Amadoka» and its prospects as an international tourist attraction of the Kherson region.

The report discusses the prospects for the creation and operation of the Historical and Cultural Reserve «Amadoka» on the basis of an archeological monument of national importance – the Chervonomayatsky Late Scythian Archaeological Complex. The designed institution will not only have scientific and monumental significance, but will also contribute to the growth of tourist attractiveness of Kherson region.

Для багатьох країн міжнародний туризм став найприбутковішою галуззю економіки, а доходи від нього – важливою складовою національних бюджетів. Подорожі та туризм стимулюють розвиток інвестиційних проєктів з розбудови транспортної та готельно-туристичної інфраструктури, реставрацію історичних пам'яток і музеїв. Все це підвищує якість життя корінного населення і обслуговування туристів.

Історико-культурні пам'ятки є ваговою складовою туристичного потенціалу України. Значну кількість іноземних туристів приваблюють розкопки античних міст Північного Причорномор'я, таких як Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей.

На теренах Херсонської області розташована велика кількість стародавніх пам'яток, серед яких важливе місце посідає пізньоскіфський археологічний комплекс «Червоний Маяк». Він розміщується на північний схід від однойменного села Бериславського району Херсонської області, на правому березі Дніпра при впадінні в нього заводненої Пропасної балки.

Велетенський за розмірами археологічний комплекс має статус пам'ятки археології національного значення. Він складається з укріпленої фортеці-городища і могильника пізніх скіфів II ст. до н. е. – V ст. н. е. Тут знаходився центр культурного та політичного життя нижньодніпровської Скіфії, про що свідчать численні заможні поховання, чимало імпортованих речей, що надходили сюди з усіх куточків Римської імперії та сусідніх держав, – вино з грецьких островів, фібули та коштовності з дунайських і рейнських провінцій імперії, косметичні засоби, намисто і тканини з Сирії та Єгипту, зброя з Боспорського царства тощо.

Наразі ведеться робота по створенню тут історико-культурного заповідника місцевого значення «Амадока».

Функціонування в селі Червоний Маяк заповідника об'єктивно сприятиме поліпшенню соціально-економічного стану Бериславського району та Херсонської області загалом, створенню привабливого інвестиційного клімату, збільшенню туристичних потоків.

Позитивний вплив на рівень життя місцевого населення матиме включення заповідника «Амадока» до мережі туристичних маршрутів, а також залучення до співпраці рекреаційних закладів регіону.

Вже сьогодні на базі археологічного комплексу «Червоний Маяк» можливе проведення таких заходів для приваблення туристів, як:

- виїзні оглядові екскурсії під час роботи охоронно-рятувальної археологічної експедиції;
- кінний екскурсійний маршрут «Херсонщина – домівка давніх кочівників»;
- велосипедний екскурсійний маршрут «Стежками пізніх скіфів»;
- музеєфікація окремих досліджених ділянок з археологічними об'єктами для їх екскурсійного використання;
- реконструкція будівель – помешкань пізніх скіфів, відомих за результатами досліджень;
- майстер-класи з експериментальної археології та давніх ремесел із відтворенням одягу, озброєння та побуду пізніх скіфів;
- організація історико-реконструкторського фестивалю «Амадока – серце Скіфії»;
- проведення фото- і художніх пленерів.

Створення на базі заповідника археологічного парку та центру експериментальної археології, організація екскурсійного обслуговування слугуватиме регулярній науково-просвітницькій роботі, сприятиме популяризації давньої історії та підвищенню інтересу до минулого України загалом.

Проведення науково-дослідних археологічних і пошукових робіт на території заповідника «Амадока» дозволить співпрацювати не тільки з вітчизняними, але й з закордонними вузами, сприятиме роботі зі створення центру по вивченню пізньоскіфської культури на Нижньому Дніпрі. Організація на базі заповідника міжнародних наукових конференцій допоможе висвітлювати результати досліджень українських науковців далеко за межами України, і як результат, звернути увагу світової спільноти на археологічну спадщину нашого регіону.

Отже, історико-культурний заповідник «Амадока» має високий потенціал як перспективний центр міжнародного історико-культурного та етнографічного туризму. Його заснування сприятиме зростанню рівня туристичної привабливості Херсонщини.

УДК 379.852

*Егор Сидорович
Анастасія Гордуз***ПАМ'ЯТКИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ ЯК ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ**

Сьогодні екскурсійна справа в Україні прагне певних змін, що пов'язано зі зміною вподобань споживачів. Саме використання козацьких об'єктів Херсонщини може дозволити не тільки урізноманітнити екскурсійні маршрути, але й стати місцем для проведення певних театралізованих дійств. Все це може призвести до зміни самої концепції екскурсії.

Ключові слова: козацтво, екскурсія, об'єкти, регіон, маршрут.

Сидорович Егор, Гордуз Анастасія. Памятники казацкой эпохи как экскурсионные объекты.

Сегодня экскурсионное дело в Украине претерпевает определенные изменения, что связано с изменением потребительских предпочтений. Именно использование казачьих объектов Херсонщины может позволить не только разнообразить экскурсионные маршруты, а и стать местом для проведения определенных театрализованных действ. Все это может привести к изменению самой концепции экскурсии.

Ключевые слова: казачество, экскурсия, объекты, регион, маршрут.

Sydorovych Yegor, Gordus Anastasia. Monuments of the cossacs epoch as a tour-excursion objects.

Today, the excursion business in Ukraine seeks certain changes, which is associated with a change in consumer preferences. It is the use of Cossack objects of the Kherson region that can not only diversify the excursion routes, but also become a place for certain theatrical performances. All this can lead to a change in the concept of the excursion.

Keywords: Cossacks, excursion, objects, region, route.

Херсонська область є специфічним регіоном, де збереглися пам'ятки різних історичних періодів. Їх використання під час проведення екскурсій дасть можливість не тільки розширити мережу маршрутів, але й дозволить збільшити чисельність туристів в регіоні. Однією з цікавих тем залишається козацтво. Сьогодні збереглася достатня кількість пам'яток, які дозволять продемонструвати історію, культуру та побутове життя козаків [6].

Науковці Н. Анциферов [1], Б. Смелянов [3], займаючись дослідженням теорії і практики екскурсійної справи, виділяли значну її роль у розвитку туристичної галузі. В той же час А. Малиновський та В. Стафійчук [5], проводячи дослідження у підготовці професійних екскурсиводів, не розробляють, наприклад, процедуру оцінювання та механізм управління якістю екскурсійних послуг [3].

У даній публікації розглянуто механізм використання об'єктів козацької доби в екскурсіях. Діяльність туристичних підприємств в умовах конкурентного середовища змушує звернути особливу увагу на якість надання послуг. Визначення сутності екскурсійної послуги з використанням об'єктів козацтва на території Херсонської області та процесу її формування дозволяють визначити перспективні напрямки.

Екскурсійна справа в регіоні є досить розвиненою, про це свідчить значна кількість туристичних маршрутів, які відкривають гостям краю дивовижні краєвиди і таємниці культурно-історичної спадщини: «Замки Трубецьких», «Винна карта Херсонщини», «Кам'янська Січ», «Гола Пристань», «Асканійські степи», «Оазис в степу» [4].

Не зважаючи на значний наявний потенціал і досить високу привабливість, споживання екскурсійних послуг в Херсонській області не має тенденцій росту відносно питомої ваги в загальному обсязі платних послуг. Необхідна певна «родзинка» для того, щоб здобути більшу привабливість не тільки серед місцевих жителів, але й жителів усєї країни.

Сьогодні козацька тематика стає більш популярною не тільки серед науковців, а і серед пересічних громадян, які мають бажання дізнатися та відчути щось нове. Тому використання, наприклад, двох козацьких січей з театралізованою реконструкцією в екскурсійних маршрутах дозволить більш наглядно продемонструвати оригінальність цих пам'яток.

Запорозька Січ – суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва, що склалася наприкінці XV – першій половині XVI ст. за дніпровими порогами у районі острова Хортиця. За свідченням Д. Яворницького, існували 8 січей: Хортицька, Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортотлицька, Кам'янська, Олешківська, Нова (Підпільненська), Задунайська. Найбільш відомою та репрезентативною є Хортицька Січ (о. Хортиця), але ж мало хто знає, де знаходяться всі інші. На Херсонщині збереглися місця знаходження двох таких січей – Кам'янської та Олешківської.

Кам'янська Січ на території нинішньої Херсонщини існувала упродовж 1709-1711 років та 1728-1734 років. На сьогодні вона вважається єдиною Січчю запорозьких козаків, де збереглися основні її складові частини, зокрема, рештки козацьких куренів, січового майдану, виробничих майстерень, козацький цвинтар [7].

Для підвищення туристичної привабливості Кам'янської Січі на її території проводяться екскурсійний маршрут «Дорогою на Кам'янську Січ». Окрім багатого рослинного світу, у ході екскурсії екскурсанти можуть побачити «сад каменів», залишки маєтку нащадку козаків Агаркова, «лису» гору, чудовий краєвид на річку Кам'янку, побувати у селищі Республіканець Бериславського району, де дізнаються про різні історичні факти та ознайомляться з цікавою історією козацького осередку на Херсонщині.

Завідувач сектору «Кам'янська Січ» Національного заповідника «Хортиця» А. Лопушинський відмічає, що головною історичною цікавинкою є

поховання кошового отамана Костя Гордієнка – одного з найвизначніших державників Війська Запорозького. Й на сьогодні тут зберігся надмогильний хрест.

Олешківська Січ виникла у 1711 році після зруйнування царським військом у 1709 році старої Чортомлицької Січі і переселення на південь козаків з балки Кам'янки. Розташувалася в урочищі Олешки, неподалік від сучасного міста Херсон.

Пам'ятка «Олешківська Січ» використовується в межах проекту «Мандруймо Херсонщиною» на екскурсійному маршруті «Шляхами запорозьких козаків». Екскурсанти під час проходження маршруту не тільки дізнаються про історію Січі, але й беруть участь у справжній водній пригоді.

В той же час в Херсонській області представлені ще один вид пам'яток козацької доби – зимівники. Наприклад, перші звістки про Давидів Брід відносяться до часів Запорізької Січі. На сільському кладовищі (у південній частині села), яке розташувалося на стародавньому кургані, зберігся кам'яний хрест з написом: *«Тут похований раб Божий війська Чорноморського вірних козаків армії секунд-майор Петро Щербина Мискульський на 79 році від народження преставився лютого 22 дня 1796 р.»*. Запорізькі хрести взагалі часто мають такі богатырські розміри. Такий, наприклад, пам'ятник-хрест на Кам'янській Січі. Церква Казанської Ікони Божої Матері, яка була заснована у 1885 році, на жаль, була зруйнована. В Давидовому Броді можна оглянути 100-річний виробничий комплекс на центральній вулиці, який зберіг архітектурну своєрідність. У Давидовому Броді також живуть нащадки запорожців і зберігають їх традиції.

Зимівники біля Інгульця стали батьківщиною відомих представників козацької старшини XVIII – XIX століть. Наприклад, перший кошовий отаман чорноморських козаків Сидір Гнатович Білий або командир лейб-гвардії Чорноморської сотні Олексій Данилович Безкровний відвідували цю територію [7].

Сьогодні виділені вище об'єкти можна використовувати в оглядових та тематичних екскурсіях. У ході екскурсій, які проводяться на Кам'янській та Олешківській Січі, можна використовувати наступні методичні прийоми:

- прийом показу, який дозволяє спростити спостереження об'єкта, виділяють його особливості, які непомітні при звичайному огляді.
- прийом попереднього огляду. Цей прийом використовується в той момент, коли екскурсанти знаходяться на місці розташування пам'ятника. Він являє собою першу сходинку спостереження об'єкта.
- прийом зорової реконструкції (відтворення). Сутність цього прийому полягає у тому, що словесним шляхом відновлюється первісний вигляд історичного будівлі.
- прийом зорового монтажу є одним з варіантів методичного прийому реконструкції. Екскурсовод, використовуючи прийом зорового монтажу,

створює потрібний образ, підсумовуючи зовнішній вигляд декількох пам'ятників, а також їх окремих частин.

- прийом локалізації подій. Важливу роль у конкретизації подій грає методичний прийом локалізації, тобто зв'язок подій з конкретним місцем.

- прийом екскурсійної довідки використовується в поєднанні з прийомами зорової реконструкції, локалізації, абстрагування. Екскурсовод повідомляє короткі дані про спостережуваний об'єкт.

- прийом опису ставить своїм завданням надати допомогу в правильному відображенні об'єкта у свідомості екскурсантів.

- прийом запитань-відповідей. Суть цього прийому полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод задає різні питання екскурсантам з метою їх активізації.

- прийом зіштовхування суперечливих версій використовується в розповіді екскурсовода, наприклад, при оцінці певної історичної події [3].

Для ефективного розвитку екскурсійних маршрутів на козацьку тематику в регіоні доцільно залучити інвесторів, які б допомогли розвинути відповідну туристичну інфраструктуру, а також інформувати про дані маршрути через інтернет-мережу, налагоджувати партнерство з туристичними фірмами, які б продавали даний продукт.

Список використаних джерел:

1. Анциферов Н.В. О методах и типах историко-культурных экскурсий / Н.В. Анциферов. 1923. № 39. С. 45-49.
2. Бейдик О.О. Оцінка рекреаційно-туристських ресурсів Херсонської області / О.О. Бейдик, А.В. Орещенко, О.В. Малофєєва. *Часопис картографії*. 2014. Вип. 10. С. 126- 136.
3. Ємельянов Б.В. Екскурсоведство / Б.В. Ємельянов. Москва: Радянський спорт, 2007. 216 с.
4. Мавріна Н.С. Процес формування екскурсійної послуги / Н.С. Мавріна. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. №161. С. 123-126.
5. Малиновська О.Ю. Сутність та роль професійно-орієнтованої (екскурсійної) практики в підготовці менеджерів туризму / О.Ю. Малиновська, В.Ф. Стафійчук. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 13. С. 158-163.
6. Мой город – Херсон. URL: http://mycity.kherson.ua/pamyat/ingulets_p.html
7. Кам'янська Січ. URL: <http://kozaku.in.ua/kozaku-sich/51-kamianska-sch.html>

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА, ІНФОРМАЦІЯ

*Олексій Макієнко
Наталія Макієнко*

МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ СЕЛА ЧОРНОБАЇВКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРАЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан розвитку краєзнавчих студій у регіонах України демонструє підкреслений інтерес місцевих дослідників до історії населених пунктів, що є відображенням існуючої у фаховому середовищі тенденції до вивчення локальної історії. Херсонські краєзнавці у цьому відношенні виявляють неабияку активність, збагачуючи скарбницю знань про наш край новими цікавими працями.

8 листопада 2018 року на базі відділу наукової інформації та бібліографії ХОУНБ імені Олеся Гончара було презентовано нове краєзнавче видання – «Чорнобаївка: вчора, сьогодні, завтра» [1]. Авторами книги стали кандидат історичних наук, завідувач організаційно-методичного відділу Херсонської централізованої бібліотечної системи Антон Костенко та бібліотекарка Ольга Нестеренко. Підготовка видання була підтримана керівництвом сільської ради та приурочена до 235-річчя від часу заснування населеного пункту.

Під час презентації краєзнавчої праці були присутні члени Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, студенти спеціальностей «Історія» та «Туризм», місцеві краєзнавці, шанувальники історії та ін. Зміст презентованого дослідження викликав жваве обговорення в середовищі присутніх, автори відповіли на низку актуальних питань.

Рецензована праця обсягом 92 сторінки друкованого тексту має характер інформаційно-довідкового видання. Вона складається з передмови, шести розділів і післямови.

В основу структури роботи було покладено проблемно-хронологічний принцип. Завдяки цьому картина життя та побуту мешканців сучасної Чорнобаївки постає як результат тривалого

історичного розвитку населеного пункту, наполегливих зусиль кількох поколінь сільських трударів.

Перший розділ видання «Дивовижна та давня історія, що почалася ще до появи села» присвячений характеристиці матеріальної та духовної культури давнього населення Чернобаївського краю. Треба віддати належне глибокій ерудиції та обізнаності авторів у результатах археологічних досліджень нашого регіону. Спираючись на важливі знахідки, зроблені археологами в поховальних комплексах у межах села, вони простежують особливості культурних традицій народів, які здавна населяли Дніпровське пониззя. Кочівники-скотарі, греки-ольвіополіти, готи-землероби, – кого тільки не бачила чернобаївська земля у давнину! Усі вони заслужено віднесені до творців специфічного соціокультурного середовища краю.

Водночас авторам удалося уникнути спокуси «архаїзувати» історію населених пунктів, завдяки чому родоводи окремих міст і сіл легковажно продовжуються на десятки (а подекуди й сотні!) років. Залишаючи на розгляд етнографів перекази про легендарних засновників – козаків Чернобая та Гусака – вони оперують лише доведеними фактами. Звідси офіційною датою заснування села вважають 18 серпня 1782 року – час узаконення межування земельних ділянок навколо Херсона.

Попри деякий схематизм реконструйованої авторами історії Чернобаївки імперської доби (розділ «Чернобаєви хутори – далеке передмістя Херсона»), що вочевидь пояснюється браком збережених документальних джерел, перед очима читача постає сповнене випробовуваннями життя чернобаївців у ХІХ – на початку ХХ ст.

Значно більш докладно відтворено новітній період в житті села – після 1920 року. Зрозуміло, що автори не могли не скористатися багатим фактичним матеріалом упорядників фундаментальної праці «Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область». У третьому розділі змальовано масштабну картину перетворень у господарюванні, культурі та побуті мешканців села. Утім радянська доба історії Чернобаївки показана з урахуванням не лише успіхів радянської модернізації, але й драматичних сторінок колективізації та голодомору.

На наш погляд, досить суперечливим виглядає поділ історії села часів незалежної України на «до» і «після» 2010 року. Абстрагуючись від суто суб'єктивних факторів (зміна керівництва сільради), відзначимо, що зміст соціально-економічного та культурного життя селян не зазнав радикальних змін. А позитивні тенденції сучасного розвитку села не можна розглядати відірвано від колективних зусиль усієї громади чернобаївців.

Солідну частину роботи складає розділ «Сучасна Чернобаївка: мешканці, господарство, культура». Тут характеризується символіка села, кількість та склад населення, освітня мережа, висвітлюються питання розвитку соціально-побутової інфраструктури, організації культурно-спортивного життя, подається опис найвизначніших пам'ятників на території сільради. Спеціальну увагу автори звернули на духовне життя населення, продемонструвавши спектр

релігійних уподобань чорнобаївців, підкресливши традиції міжконфесійного миру та співіснування.

Варто відзначити прагнення авторів до антропоцентризму, «олюднення» історичного простору. Під цим кутом історія села постає як історія людських доль, об'єднаних любов'ю та повагою до рідної землі. На теплу згадку про їхні трудові досягнення заслужили десятки колгоспників, учителів, вихователів, спортсменів, воїнів та ін. Серед них виділяються чорнобаївці, відомі по всій Україні, – радянський державний і партійний діяч Олексій Кириченко (1908-1975) та українська письменниця Юлія Бережко-Камінська (1982 р. н.), а також почесні громадяни села, герої війни на Донбасі.

Видання містить багатий і вдало підібраний ілюстративний матеріал – фрагменти карт і схем, фотографії будівель та пам'ятників, портрети відомих чорнобаївців тощо. Вони змогли «оживити» насичене фактичними даними довідкове видання.

Підкреслюючи цінність зібраних авторами відомостей про Чорнобаївський край, не можна не дорікнути їм у небажанні поділитися з читачами джерелами своєї інформації. Лаконічна згадка про роботу з періодикою в ХОУНБ імені Олесья Гончара – єдиний натяк на специфіку джерельної бази краєзнавчої праці. У будь-якому разі видання значно виграло б від наявності елементарного науково-довідкового апарату.

Відзначимо, що крім паперової версії видання, для усіх зацікавлених доступною є його електронна версія, яку безкоштовно можна завантажити за адресою: <http://archaeosector.blogspot.com/2017/11/blog-post.html>

Список використаних джерел:

1. Костенко А.В., Нестеренко О.В. Чорнобаївка: вчора, сьогодні, завтра (до 235-ї річниці заснування села). Херсон-Чорнобаївка, 2017. 92 с.

*Михайло Гончар
Олексій Макієнко*

**ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ «МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ:
ТАВРІЯ. ХЕРСОНЩИНА. КАХОВКА» (м. Каховка, 14-15 вересня 2018 р.)**

14-15 вересня 2018 року вже третє Каховський край гостинно приймав учасників та гостей Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка».

Традиційно науковий форум відбувся за ініціативою виконавчого комітету Каховської міської ради та під егідою Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Партнерами заходу виступили Новокаховський гуманітарний інститут ВМУРОЛ «Україна» та Каховський історичний музей.

Цього року конференція була приурочена до 100-річчя проголошення незалежності Української Народної Республіки, 95-річчя створення Каховського району, 150-річчя виникнення Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка й 145-річчя заснування Наукового товариства імені Тараса Шевченка.

Учасниками наукового заходу стали понад 50 науковців, освітян і краєзнавців з семи українських регіонів. Крім Херсонської області, були присутні гості з м. Києва, Запоріжжя, Кіровоградщини, Житомирщини, Миколаївщини, Хмельниччини.

Пленарну частину роботи конференції у Каховському історичному музеї відкрив голова управління освіти Каховської

міської ради, к. пед. н. Михайло Гончар. З вітальним словом до присутніх краєзнавців звернулися почесні гості конференції – міський голова Каховки Андрій Дяченко, голова районної ради Тетяна Тертична, голова районної державної адміністрації Валерій Салтиков. Вони підкреслили важливість проведення подібних заходів задля зміцнення Каховки як наукового та освітнього центру, налагодження комунікації серед місцевих дослідників-краєзнавців.

Керівництво Національної спілки краєзнавців України представляв відповідальний секретар НСКУ, к. і. н. Володимир Дмитрук. За дорученням

президії Спілки, він зачитав вітальне звернення до учасників конференції голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України, д. і. н. Олександра Реєнта. Було наголошено, що вага подібної конференції полягає у її проведенні на периферії наукового життя, але за ініціативи та підтримки місцевої влади. В урочистій атмосфері пленарного засідання було вручено відзнаки НСКУ активістам краєзнавчого руху Херсонщини, членам Херсонської обласної організації НСКУ – Олексію Макієнку, Єгору Сидоровичу, Вадиму Яровому, Ірині Сінкевич, Аллі Яблонській, Михайлу Гончару.

Під час пленарного засідання було заслухано цікаві доповіді місцевих краєзнавців: Олексія Макієнка «Земське самоврядування та гетьманська адміністрація на Херсонщині в 1918 р.: проблеми взаємовідносин»; Анатолія Неділька «Виноградарство і виноробство Каховщини у ХІХ – на початку ХХ ст.: на перехресті інтересів держави і громади (за матеріалами Дніпровського повітового земства Таврійської

губернії)»; Світлани Сидьолкіної «Міфи громадянської війни. Д.М. Карбишев і військово-інженерні укріплення Каховського плацдарму».

Науковцями Херсонського державного університету Вадимом Яровим та Єгором Сидоровичем було презентовано інтелектуальний продукт – соціальний проект розвитку активних видів туризму «Мандруймо Херсонщиною». Зі своїми новими працями познайомили присутніх молодий дослідник з смт. Новотроїцьке Артем Горобець («Топонімічний словник Новотроїцького району Херсонської області») та краєзнавиця з смт. Горностаївка Олена Ташкінова («А колись було...»).

Після перерви плідна робота продовжилась у п'яти тематичних секціях конференції.

По завершенню наукової частини відбулася цікава

оглядова екскурсія до монумента «Легендарна тачанка» поблизу м. Каховки.

Наступного дня учасники конференції здійснили експедицію до смт. Горностаївка, де познайомилися з досвідом краєзнавчої роботи місцевих музеїв, які очолює колишня вчителька Олена Ташкінова. На згадку про Горностаївку усі краєзнавці отримали в дарунок книгу О. Ташкінової «А колись було...» та пригостилися смачним козацьким кулішем, який приготували

козаки Горностаївського куреня Війська Запорізького Низового.

За результатами роботи конференції було надруковано збірник наукових доповідей. З електронною версією видання можна ознайомитися за наступною адресою:

<http://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/Conference-of-Kakhovka.-2018.pdf>

НАШІ АВТОРИ

Гончар Михайло Васильович – кандидат педагогічних наук, член Національної спілки краєзнавців України

Гордуз Анастасія Олегівна – студентка СВО «Магістр» спеціальності «Туризм» Херсонського державного університету

Дзнеладзе Олена Сергіївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України (м. Київ)

Ігощенко Анна Юріївна – студентка СВО «Магістр» спеціальності «Туризм» Херсонського державного університету

Макієнко Наталя Олександрівна – краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України

Макієнко Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Херсонського державного університету, член Національної спілки краєзнавців України

Мальчикова Дар'я Сергіївна – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету

Машкова Ольга Вікторівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету

Молікевич Роман Сергійович – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету

Пилипенко Ігор Олегович – доктор географічних наук, професор, декан факультету біології, географії та екології Херсонського державного університету

Підгайний Михайло Миколайович – старший науковий співробітник Херсонського обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України

Сидорович Єгор Сергійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Херсонського державного університету, член Національної спілки краєзнавців України

Сінкевич Євген Григорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член Національної спілки краєзнавців України

Токаленко Павло Олегович – учитель історії та правознавства Херсонської загальноосвітньої школи I – III ступенів №4 Херсонської міської ради, член Національної спілки краєзнавців України

Юрченко Віктор Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Херсонського державного університету

Шарко Віталій Володимирович – кандидат педагогічних наук

Яровий Вадим Федорович – доктор економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Херсонського державного університету, член Національної спілки краєзнавців України

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ

Кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Херсонського державного університету та Херсонська обласна організація Національної спілки краєзнавців України запрошує до співпраці науковців, освітян, краєзнавців задля підготовки чергового випуску електронного наукового збірника «ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО», який виходить двічі на рік (рішення Вченої ради Херсонського державного університету, протокол № 15 від 26.06.2017 р., рішення конференції Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, протокол №1 від 26.05.2017 р.).

До публікації на веб-сайті наукового збірника приймаються оригінальні статті та повідомлення з результатами наукових досліджень, інші наукові матеріали (огляди, рецензії, інформація та ін.) із зазначених нижче тематичних напрямів:

- теорія і практика туристичної і краєзнавчої діяльності;
- історія, географія, економіка, соціологія, психологія, культурологія туризму;
- природничо-географічні, економічні, історико-культурні аспекти регіоналістики;
- регіональний вимір розвитку туристичної індустрії в Україні;
- актуальні проблеми туристично-екскурсійної справи в регіонах України;
- розвиток краєзнавчого руху в Україні;
- краєзнавство Херсонщини.

У збірнику існує наступна рубрикація:

- *Історія та географія туризму;*
- *Економіка та туризм;*
- *Краєзнавчі студії;*
- *Публікації та огляди документів;*
- *Практика туристично-краєзнавчої роботи;*
- *Рецензії, хроніка, інформація.*

Контакти редакції: Херсонський державний університет, 73000, Україна, м. Херсон, вул. Університетська, 27, каб. 301.

Відповідальний редактор (туризм): Юрченко Віктор Володимирович

Відповідальний редактор (краєзнавство): Макієнко Олексій Анатолійович

Відповідальний секретар: Сидорович Єгор Сергійович

Електронна пошта: tourism.kraeznavstvo@gmail.com

Телефон для довідок: (095) 082 23 39, (050) 590 77 09

Загальні умови для публікації:

- редакція електронного наукового збірника розміщує матеріали авторів в мережі Інтернет на офіційному сайті видання;
- до збірника приймаються наукові матеріали українською, російською, англійською мовами;

– подані матеріали повинні відповідати вимогам МОН України щодо оформлення статей у фахових виданнях;

– редакція залишає за собою право здійснювати наукове і літературне редагування матеріалів, а також відхилити статтю, яка не відповідає встановленим вимогам або тематиці журналу;

– редакція після розгляду матеріалів направляє автору повідомлення про їх прийняття до публікації у збірнику.

Порядок подання матеріалів до збірника.

Для розгляду питання про публікацію статті у випуску збірника необхідно надіслати на електронну пошту редакції tourism.kraeznavstvo@gmail.com наступні матеріали:

– наукову статтю (повідомлення, рецензію, огляд, інформацію тощо);

– інформацію про автора (співавторів), яка повинна містити прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання; місце роботи або навчання, посаду; контактні дані (поштова адреса, телефон, e-mail).

Технічні вимоги до оформлення матеріалів:

– обсяг статті має бути не більше 1 умовного друкованого аркуша (до 40 тис. знаків), включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел; обсяг інших матеріалів (рецензії, огляду, інформації) – не більше 0,5 умовного друкованого аркуша (до 20 тис. знаків).

– поля з усіх боків – 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм.

– порядок розміщення основних компонентів статті:

1) у першому рядку ліворуч – індекс УДК;

2) у другому рядку праворуч напівжирним курсивом – ім'я та прізвище;

3) у третьому рядку по центру великими літерами – назва статті;

4) через 1 інтервал по ширині курсивом анотації (до 500 знаків кожна) трьома мовами (українською, російською і англійською): прізвище та ініціали автора, назва статті, зміст анотації, ключові слова (не менше 5 слів);

5) через 1 інтервал по ширині – текст статті;

6) через 1 інтервал по ширині – «Список використаних джерел» – згідно чинних стандартів бібліографічного опису;

– посилання у тексті на «Список використаних джерел» – у квадратних дужках (перша цифра – номер джерела у списку, через кому друга цифра – номер сторінки (наприклад, [3, с. 15]));

– малюнки і таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці; формули мають бути набрані за допомогою редактора формул Microsoft Word.

Запрошуємо всіх бажаючих до співробітництва з нашим виданням та пропонуємо опублікувати Ваші наукові матеріали.

Від редакції

Наукове видання

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО

*Електронний науковий збірник
Випуск 1*

ISBN 978-617-7941-02-5
(електронне видання)

Коректура **О. А. Макієнко**

Комп'ютерна верстка **О. А. Макієнко**

Підписано до видання 04.12.2020 р. Формат 60×84/8.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 6,91. Обл.-вид. арк. 7,43.
Замовлення № 1876/2.

*Адреса редакції: Херсонський державний університет,
73000, Україна, м. Херсон, вул. Університетська, 27, каб. 301.*

*Телефони: +38 (095) 082-23-39, +38 (050) 590-77-09
E-mail: tourism.kraeznavstvo@gmail.com*

Видано з готового оригінал-макету у
книжковому видавництві ФОП Вишемирський В. С.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи: серія ХС № 48 від 14.04.2005 р.
видано Управлінням у справах преси та інформації.
Адреса: 73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2,
тел. (050) 133–10–13, e-mail: printvvs@gmail.com, vish_sveta@rambler.ru